T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

FREELANCE ÇALIŞANLARIN "ÇALIŞMA" VE "ZAMAN" ALGISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NİHAL SAMSUM

KOCAELİ 2017

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

FREELANCE ÇALIŞANLARIN "ÇALIŞMA" VE "ZAMAN" ALGISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NİHAL SAMSUM

DOÇ. DR. BETÜL URHAN

KOCAELİ 2017

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

FREELANCE ÇALIŞANLARIN "ÇALIŞMA" VE "ZAMAN" ALGISI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

NİHAL SAMSUM

Tezi Hazırlayan: Nihal SAMSUM

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 21.06.2017/16

Jüri Başkanı: Doç.Dr. Betül URHAN

Jüri Üyesi: Doç.Dr. Aziz ÇELİK

Jüri Üyesi: Doç.Dr. Nilgün ONGAN

KOCAELİ 2017

ÖNSÖZ

Bu araştırmayı, günümüzde birçok alanda olduğu gibi her şeyin iç içe geçtiği ve sorunları adlandırmanın hayati önem taşıdığı bir çalışma türü olduğu için gittikçe yaygınlaşan freelance çalışanların algıları üzerinde yapmak istedim. Tez danışmanım çok değerli hocam Doç. Dr. Betül Urhan'a hem bu tezin yazılmasında hem de bu teze zemin hazırlayan ders aşamasındaki yönlendirmeleri ve sunduğu tüm katkılar için sonsuz teşekkürler. Ayrıca bana yüksek lisans yapma şansı tanımış olan ve ders aşamasında engin bilgilerini paylaşan, samimiyetle meseleleri ele almayı öğretmiş olan tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Elbette ki, bu araştırmaya katılmayı ve bilgilerini paylaşmayı kabul eden ve tüm sorulara içtenlikle cevap vermiş olan, kısıtlı zamanlarını ayıran bu meselenin özneleri olan tüm görüşmecilere de teşekkürler…

Onurhan Demirkol, bu tezin her aşamasında yürüttüğü tartışmalar, yardımları ve benden hep birkaç adım öndeki fikirleriyle bir teşekkürden fazlasını hak etmektedir, yapabileceğime olan sürekli inancı ve destekleriyle o olmasaydı, bu tez yazılamazdı, dayanışması ve varlığı için teşekkürler. Tezi yazdığım bu zamanlarda, yanındalığını, inancını ve yüreklendirmeyi hiç eksik etmeyen Halil, Ezgi, Nadide'ye ve tüm arkadaşlarıma teşekkürler. Canım annem, Edibe Samsum'a ve özellikle Soysal Muhammed'e olmak üzere tüm kardeşlerime öğrenim hayatımın bu aşamasındaki sınırsız desteği için tüm içtenliğimle teşekkür etmek fırsatını bulduğum için şanslıyım.

KOCAELİ, 2017 NİHAL SAMSUM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i
ÖZET iv
ABSTRACT v
TABLOLAR vi
GİRİŞ 1

1. BÖLÜM

ENDÜSTRİ DEVRİMİ ÖNCESİNDE VE SONRASINDA "ÇALIŞMA" VE "ZAMAN" KAVRAMLARININ İNŞASI

1. Çalışmanın Tanımı ve Kavramsal Çerçeve 5
2. Endüstri Devrimi Öncesi Çalışma ve Zaman 8
2.1.İlkel Toplumlarda Çalışma ve Zaman 8
2.2.Köleci Toplumlarda Çalışma ve Zaman 11
2.3.Feodal Toplumlarda Çalışma ve Zaman 13
3. Endüstriyel Devrim ve Sanayi Toplumunda Çalışma Biçimleri 15
3.1.Endüstriyel Dönüşümün Bir Dinamiği Olarak Protestan Ahlakı 15
3.2.İlk Sanayileşme Döneminde Çalışma ve Zaman 17
3.3.Taylorist-Fordist Dönemde Çalışma ve Zaman 19

2. BÖLÜM

POST-ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜMÜN MADDİ VE KÜLTÜREL DİNAMİKLERİ

1. Post-Endüstriyel Dönüşüm ve Yeni Çalışma Biçimleri 27
1.1.Post-Endüstriyel Dönüşümün Maddi Dinamikleri 27
1.1.1. Ekonominin Yapısal Dönüşümü 27
1.1.2. Teknolojik Dönüşüm 29
1.1.3. İstihdam: Emek Alanındaki Dönüşüm ve Yeni Sınıflar 31
1.1.3.1.İstihdamda Yeni Esnek Çalışma Türleri 37
1.2.Post-Endüstriyel Dönüşümün Kültürel Dinamikleri ve Hegemonya 43
1.2.1. Karakterin Dönüşümü 47

1.2.2. İktidarın Rolü 51
1.2.3. Maddi Olmayan Emek ve Meslek Algısının Dönüşümü 53
2. Post-Endüstriyel Dönemde "Zaman" Kavramının Manipülasyonları 55
2.1.Zaman Organizasyonundaki Dönüşümler 55
2.2. Protestan Ahlakından Hedonizme, Hedonizmden Öz-Tüketimciliğe 57
2.3.Zaman Bölümlenmesinin Silikleştiği Bir Çalışma Alanı: Freelance Çalışanlar 62

3. BÖLÜM

FREELANCE ÇALIŞANLARIN "ÇALIŞMA" VE "BOŞ ZAMAN" ALGILARINA YÖNELİK ALAN ARAŞTIRMASI

1. Araştırmanın Amacı 66
2. Araştırmanın Önemi 67
3. Varsayımlar ve Sınırlılıklar 67
4. Yöntem 68
4.1.Araştırma Modeli 68
4.2.Evren ve Örneklem 70
4.3.Verilerin Toplanması 70
5. Bulgular ve Yorum 72
5.1.Freelance Çalışma Biçimine İlişkin Nesnel Bulgular ve Yorum 72
5.2.**"**Çalışma" Algısına İlişkin Bulgular ve Yorum 81
5.3."Boş Zaman" Algısına İlişkin Bulgular ve Yorum 99

SONUÇ 123
EK 131
KAYNAKÇA 180
ÖZGEÇMİŞ 187

ÖZET

Çalışma, emeğin doğrudan doğa ile ilişkili bir faaliyeti olarak insan hayatında yer alırken, özel mülkiyet ile beraber dönüşümler geçirmeye ve toplumları yapılandıran bir unsur olarak var olmaya başlamıştır. Günümüzde de hâkim kapitalist çalışma süreci, çalışmayı daha da merkezi bir hale getirmiş ve geçmişte görülmedik bir biçimde emeği disipline etmenin bir parçası olarak zamanı organize yoluna gitmiştir. Zamanı çalışma ve çalışma dışı zamanın ifadesi yerine kullanılan boş zaman olarak bölümlendirmiştir. Çalışmanın merkezi konumu, hem maddi koşulların hem de bunun üst yapısal zeminlerini oluşturan kültürel dinamiklerin de dönüştürülmesi yoluyla sağlanmıştır. Günümüzde geleneksel anlamda bilinen çalışmadan farklı atipik birçok çalışma tipi vardır. Bunlardan biri de freelance çalışma olarak bilinen mekân ve zamandan bağımsız çalışma tipidir.

Bu çalışmada freelance çalışmanın hem çalışma kültürüne, hem somut maddi koşullara, hem de çalışanların "zaman" ve "çalışma" algılarına ilişkin bağlantıları araştırılmış ve kapitalizmin post-fordist dönem içindeki dönüşüm noktaları incelenmiştir. Bu dönüşüm iktidar, karakter, meslek algısı ve zaman organizasyonu ile boş zaman algıları üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Boş zaman, freelance çalışma, post-endüstriyel dönüşüm.

ABSTRACT

The work has begun to exist as a constituent element of societies, transforming it with private ownership while engaging in human life as an activity directly related to natüre. The dominant capitalist working process has made the work more centralized and has gone to organize the time as part of labor discipline unseen in the past. Time is divided into working and leisure time that used instead of non-working time as idle time. The central position of the work was achieved through the transformation of both the material conditions and the cultural dynamics that constituted the upper structural grounds. Today, there are many different atypical types of work. One of these is the type of work in which space and time are independent, known as freelance work.

In this study, have been examined many points of transformation of in the post-fordist period of capitalism, both in relation to the work cultures and the material conditions, as well as related to employee perceptions in the Freelance work. This transformation has been tried to be deciphered through potency, character, occupational perception and time organization and leisure time perceptions.

Keywords: Time, leisure time, freelance work, post-industrial tranformation.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Geçmişten Geleceğe Çalışma İlişkileri 34

Tablo 2: Görüşmecilerin Bilgileri 72

GİRİŞ

Toplumsal hayatta çalışma, tarihsel olarak kavramsallaştırılmış bir olgudur. İlk insanlardan günümüze dek, insan faaliyeti, insanın somut dünyayla kurmuş olduğu bir ilişki türüdür. İlk toplumsal örgütlenmelere bakıldığında, insan faaliyetinin, toplumsal yaşantının doğal bir parçası olarak, temel olarak hayatta kalma ve hayatını sürdürebilme amaçlarına hizmet ettiği görülür. Dolayısıyla tarihin bu evresindeki insan faaliyetinin, yakın tarihten itibaren anladığımız anlamıyla "çalışma" olmadığı söylenebilir. Bu noktada çalışma ve emek kavramlarının ayrımı önemli bir ayrımdır. Örneğin ilkel toplumlarda insanlar, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için avlanmak zorunda kaldıklarında, bu avlanma işi için nasıl bir örgütlenme içinde olacaklarını, hangi hayvanı avlamak için ne kadar çaba harcamaları gerektiğini, deneyimlerinin doğrudan karşılığı olarak bilirler. Bu durumda "emek", karşılığında elde edilecek şey karşısında doğrudan hesaplanabilir durumdadır. İhtiyaçların ve bu ihtiyaçları karşılamak için gerekli emeğin bu kadar kolay hesaplanabilir olduğu bir durumdaki faaliyet olarak "çalışma" kavramı hegamonik bir nitelik taşımaz; bireysel ve toplumsal hayat üzerindeki hakimiyeti, çalışmanın bu biçimini tarif edecek nitelikler değildir. Çalışma kavramına böyle bir amaç atfetmek, aynı zamanda onu tarif etmek anlamına gelir. Böyle bir tarif, çalışmayı insanın varoluşsal bir uzantısı olarak, kendi iradesine tabi bir çerçevede belirler. Buna göre insan, hayatını sürdürebilmek için gerekli olan ihtiyaçlarını belirler ve bunları elde etmek için çalışır. Böyle bir çalışma tarifinde çalışan insan, ihtiyacı olan şeyi doğrudan görür ve onu elde etmek için ne yapması gerektiğini de bu dolayımsızlık içerisinde çıplak bir biçimde tasarlayabilir.

Ancak tarih boyunca toplumsal yapılar değiştikçe, sosyolojik, demografik ve teknolojik dinamiklere bağlı olarak emek ve nesnesi arasındaki ilişkinin biçimleri de değişikliklere uğramıştır. Bu durum, insanın doğayla kurduğu dolayımsız ilişkinin de hızla değişmesi anlamını taşır. Emek ve nesnesi arasındaki ilişkinin değişimi, o nesnenin kendi başına bir ihtiyaç nesnesi olmaktan çıkıp yaşantı içinde dolayımlanması anlamına gelir. Yukarıda avlanmak üzerinden verilen örnekte, hedeflenen nesneye ulaşmak, bunun için harcanan emekle birlikte ihtiyaçların

giderilmesi bakımından değer kazanırken, günümüzde bir hamburger yiyebilmek, ona ulaşmak için harcanan değil, bu değeri belirleyen değişim değerine ulaşmak için harcanan emekle hesaplanabilir; bu değişim değeri, birbirinden farklı ihtiyaçların giderilmesinde birbirinin yerine geçebilen bir değerdir. Bu yüzden de bu dönüşümün tarihi, nesnelerin kullanım değeriyle değişim değeri arasındaki mesafenin artmasının tarihi olarak okunabilir. Çalışmanın tarihine bu şekilde bakıldığında, "çalışma" kavramının insan hayatı üzerinde gittikçe daha çok hakimiyet kurmuş olmasının, yalnızca değişen ve artan ihtiyaçlarla açıklanamayacağı da görülür. İnsanın doğayla doğrudan ilişki kuramadığı, dünyayı dolayımlarla algıladığı bu yaşam biçimi, uzun bir tarihsel süreç içerisinde gerçekleşmiştir.

Yukarıda özetle ele alınan ve çalışmanın kavramsal olarak geçirdiği tarihsel dönüşümü vurgulayan nokta, bilindiği biçimiyle materyalist bir tarihsel perspektife işaret eder. Fakat insanın maddi varoluşunun tarihi içerisinde, çalışma kavramı nasıl bir dönüşüm geçirdiyse, buna koşut olarak zaman kavramı da aynı dönüşümü geçirmiştir. İhtiyaçlarla onu karşılayan nesneleri arasındaki doğrudan ilişkinin gittikçe dolayımlanması, insanların zamanlarını organize etme biçimlerini de zorunlu olarak köklü değişikliklere uğratmıştır. Yaşantı, büyük toplumsal organizasyonlarla yapılanmaya başlandıkça, insanların, hayatlarını sürdürmek için ne kadar çalışmaları gerektiği, bireysel olarak hesaplanabilir olmaktan çıkmış ve örgütsel olarak belirlenmeye başlamıştır. Zaman, çalışma hayatının seyrine göre parçalanarak, insan faaliyetinin nitelikleri maddi bir temele indirgenmiş ve insan faaliyeti üretim sistemlerinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek olması ile sınırlandırılmıştır. Bu noktada "boş zaman" kavramı, "ücretli çalışma"dan veya "bedeli ödenen çalışma"dan arta kalan zaman olarak ortaya çıkmıştır. Bu tanımlama, çalışmayı organize eden sistemin yeniden üretilmesinde karşılıksız kalan emek biçimlerini de dışarda bırakmakta ve orada devam eden "ücretlendirilmeyen emeği" de boş zamanın bir parçası olarak nitelemektedir. Bu noktada ataerkil toplum yapılaşmasına göre organize edilmiş işbölümünde kadın ile erkeğin kendisine kalan zaman diliminin farklılık gösterdiği göz ardı edilmiş ve ataerkil toplum yapısının ön kabulü ile yapılmış bir tanımlama olduğu görülmektedir. Çalışmaya göre yapılan "boş zaman" tanımlamasının kendisi bile, zamanın, hegemonik bir ilişkinin aracı haline geldiğini göstermektedir. Boş zaman kavramının kendisi, zamanın parçalanmasından doğan

bir düzenlemeye tabi başka bir alan olarak yerini almıştır. Bu bağlamda boş zaman, bireyin kendisine atfedilen işlik yaşantısındaki rollerden bağımsız serbest bir zamanı temsil etmemektedir.

Yukarıda bahsedilen dönüşüm elbette, özellikle kapitalist örgütlenme biçiminin belirgin özelliklerinden biridir. Kapitalist çalışma düzeninde boş zaman, bireyin özgür tercihlerinin yapıldığı ve düşünsel derinlik faaliyetlerinin arttığı bir zaman olmaktan ziyade kârı arttırma hedefine dönük bir biçimde organize edilmektedir. Kapitalizmde çalışma zamanı ve boş zamanın kavramsallaştırılmasında genel olarak iki kültürel unsurun hakimiyeti gözlenir: Protestan ahlakının çalışmayı kutsayan ve boş zamanı "ziyan olan zaman" olarak gören püritan etiği ve tüketimcilik kültürünün, boş zamanı da kapitalist örgütlenmenin bir kâr alanı haline getiren hedonist yaklaşımı. Özellikle Fordist-Taylorist dönemin çalışma etiği olan püritan etik, üretimin maksimum düzeyde gerçekleşmesini hedef almış ve çok ağır çalışma koşullarını düzenleyerek, bu koşullara uygun zaman bölümlenmesini de organize etmiştir. Bu dönemin getirdiği aşırı üretim ve ürün birikimi, bir süre sonra bu birikimin yoğun tüketimini gerektirmiş ve tüketim kültürünün ahlaki bir üstyapısal unsur olarak yaratılmasını getirmiştir. Hizmet sektörünün ve iletişim teknolojilerinin gelişimi de bu tüketim kültürünün hedonist bir nitelikle inşa edilmesinde etkili olmuştur.

Ancak burada vurgulanması gereken bir başka nokta, kapitalizmin bu geç çağında, çalışma ve boş zaman organizasyonun geçirdiği bir başka dönüşümdür. Genellikle "enformasyon çağı", "bilgi toplumu" ya da "post-endüstriyel dönem" olarak adlandırılan günümüzde, çalışma ve boş zaman organizasyonunda biçimsel olarak geriye dönük bir dönüşüm söz konusudur. Kısmi olarak yeni iş biçimlerinde göze çarpan bu dönüşüm, çalışma zamanını, kapitalizm öncesi toplumlardakine benzer bir biçimde bireyin insiyatifi çerçevesinde belirlenebilecek bir duruma getirmiştir. Literatürdeki genel çerçevesi içinde yer yer "esnek çalışma" kategorisine giren, daha belirgin olarak "evden çalışma" ya da "freelance çalışma" olarak adlandırılan bu yeni iş biçimlerinde çalışan, ne kadar çalışacağına ve ihtiyaçlarını ne kadar karşılayabileceğine biçimsel olarak kendisi karar verebilmektedir. Bu durumu özgün yapan şey, bu çalışma biçiminin, kapitalist örgütlenmenin maddi tüm niteliklerini taşımasına rağmen, biçimsel olarak çalışma ve boş zaman kavramlarını

organize etme yetkisinin, bu yeni işçilerde olmasıdır. Çalışma kültürü açısından da bir başka geriye dönüşün belirtileri göze çarpmaktadır: Söz konusu yeni çalışma biçimlerinde, çalışma zamanı ve boş zamanın birbirine girmesi, bu çalışanlar için tüketimcilik kültüründen, püritan çalışma etiğinin bir başka formuna geri dönüşe neden olmaktadır. Özellikle yaratıcılık ve zihinsel emek gerektiren freelance işlerde, yapılan işle çalışanın özdeşleşmesi ve bunun sonucunda çalışanın kendisinin bir tüketim nesnesine dönüşmesi söz konusudur.

Böyle bir durumda ortaya çıkan problem şudur: İnsanların, kendi zamanını organize etme insiyatifi, "insiyatif kullanma" kavramının kendisine dair kökten bir sorgulamayı getirir: İhtiyaçların mutlak olarak belirlenmiş olduğu bir yaşantıda zamanın organizasyonuna dair insiyatif ne anlama gelmektedir? İlkel toplumlardan, günümüzdeki bazı yerel yaşantı biçimlerine kadar, doğayla doğrudan ilişki kurabilen toplumlarda, zamanın organizayonuna dair insiyatifin gerçekliği, doğaya karşı duyulan güvene dayanır. Emeğe yabancılaşmanın olmadığı bir yaşantıda ihtiyaç nesnelerinin nasıl elde edileceği bilgisi, deneyimlerin karşılığı olarak gerçektir. Oysa günümüzde hem doğadaki ürünler üzerinde, hem de onları elde etmek için gerekli araçların imalatı üzerinde insiyatif sahibi olunamadığı düşünüldüğünde, zamanın organizasyonu üzerindeki insiyatifin çalışanlara bırakılmasını, bir özgürlük biçimi olarak mı değerlendirmek gerekir, yoksa iradenin ve günlük yaşantının tam olarak işgal edilmesi olarak mı? Birbirinden çok farklı gelir gruplarına ayrılabilecek çeşitliliğe sahip olmasına rağmen freelance çalışanların ortak özelliklerinden biri, sosyal güvencelerini düzenleyen yasalardan bağımsız olmaları ve iş sözleşmelerine bağlı olmamalarıdır. Bu güvencesizlikle birlikte düşünüldüğünde, freelance çalışanların "çalışma algısı" ve "boş zaman algısı", her boyutuyla sorgulanabilir durumdadır.

Yukarıda dile getirilen sorulara belirli bir ölçekte yanıt bulmak, bu çalışmanın problemi olarak belirlenmiştir. Bu problemi daha belirgin bir ölçekte ele almak için belli sayıdaki freelance çalışanla görüşmeler yapılmış ve kendi çalışma yaşamlarındaki zaman organizasyonunu hangi dinamiklere bağlı olarak yaptıkları gözlenmeye çalışılmış, bu şekilde onların "boş zaman" ve "çalışma" algılarının nasıl oluştuğu belirlenmeye çalışılmıştır.

1. BÖLÜM
ENDÜSTRİ DEVRİMİ ÖNCESİNDE VE SONRASINDA "ÇALIŞMA" VE "ZAMAN" KAVRAMLARININ İNŞASI

1. ÇALIŞMANIN TANIMI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Günümüz toplumlarının çalışma toplumu haline gelmesi uzun bir tarihsel süreç içinde gerçekleşmiştir. Çalışma, Antik Yunan'da küçümsenen, günümüzün aksine, en aşağı ve insanın toplum içindeki değerini alçaltan bir faaliyet olarak algılanmaktadır. "Çalışmakla mükellef olan köleler yurttaş ve hatta insan sayılmamış: Geçinmek için çalışmak durumunda olan zanaatkârların durumu bile dönemin filozofları tarafından tartışma konusu yapılmıştı" (Koçak, 2015: 192).

Çalışmanın objektif bir tanımının yapılamayacağı, literatürde önemli ölçüde kabul görmüştür. Yapılan tanımlamaların, aktivitelerin adlandırılmasındaki bakış açılarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu tanımlamaların zıtlıklar taşıdığı da görülmektedir. Tanımların farklılıklar içermesi, çalışmanın sosyal bir yapılanma olarak kurulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Keith Grint (1998: 7), çalışmanın sosyal durumlarda üstlenilen ve doğada değişiklik yaratan fakat bu faaliyetlerin hangisinin çalışma olduğu veya olmadığının, bu aktivitelerin gerçekleştiği belirli sosyal koşullara ve bu koşulları adlandırmaya çalışan kişilerin bakış açısına bağlı olduğunu ifade eder. Dolayısıyla yapılacak tanımlama zamansal, mekânsal ve kültürel koşullar ile sıkı bir ilişki içinde olmaktadır. Esasında her tanımlama, nasıl yapılmış olursa olsun içinde kurulduğu dil ve koşulları bakımından deşifre edici bir özelliğe sahip olmaktadır. Bu deşifre edicilik, çalışmanın günümüzdeki hâkim konumunun belli kavramları da muğlaklaştırarak içine hapsetmesinden dolayı bu kavramlar ile çalışma arasındaki farklar üzerinden bir ayrıma gidilerek mümkün olmaktadır. Emek ile çalışmanın bir karşıtlık ilişkisi içinde olmasına rağmen, aynı etkinliğe işaret eder gibi algılanışı ve kullanımı bu durumun örneklerinden biridir.

H. Arendt, *İnsanlık Durumu* (1994) adlı eserinde, çalışma ve emek kavramlarını birbirinden ayırmış, bunları birbirinden ayırmamanın siyaseti dâhil olmak üzere birçok alanı egemen olanın denetimine sokacağı tespitinde bulunmuştur.

“Çalışma”, insanın yapay olarak doğada bir form oluşturma edimi iken “emek”, insanın biyolojik devamlılığını sağlayan bir kavramdır. Dolayısıyla Arendt, emeği çalışmadan toplumsal bir konuma işaret etmemesi bakımından ayırmaktadır. Her canlının varlığını sürdürebilmesi için harcadığı enerjiyi “emek” olarak tarif ederken, çalışmayı bu noktadan ayırır. Aynı gerekçe ile Marx’ın emeği yüceleştirmesine eleştiri getirerek, insanın yaşamsal faaliyetlerinin sürdürülmesi için gösterilen doğal çabaya bu denli anlam atfedilmesini “doğalcılık” olarak tanımlamaktadır. Buradaki hatanın da çalışma ile emeğin birbiriyle karıştırılmasından ve birbirinin yerine geçen kavramlar şeklinde algılanmasından kaynaklandığını savunmaktadır. Emek, doğal bir biçimde var olmanın, doğa içinde var olabilmenin zorunlu uyumundan doğan tüm faaliyetleri ifade ederken, çalışma, insanın doğadan bağımsız, kendi eliyle kendine has bir ortam oluşturmak üzere nesneler üretmenin karşılığıdır. Emek, bir faaliyetin, çalışma ise hem faaliyet hem de faaliyet sonucu çıkan ürünün adlandırmasıdır. Bu anlamda çalışma, yapay bir faaliyet olarak ele alınmaktadır.

Garfinkel (1984), Silverman (1970) ve Giddens (1979)’ın tanımı ise “sosyal bir ortamın oluşabilmesi için emek harcamak gerektiğinden ve belli koşulların birbirleri arasında anlamlı bir değiş-tokuş ilişki kurulması gerekliliğinden her insan faaliyetinin çalışma sayılabileceği” şeklindedir (akt. Grint, 1998: 9). Grint (1998: 12-14) ise, çalışmanın, çalışma dışı zaman üzerinden ve boş vaktin zıt karşılığı biçiminde anlam kazandığını da ifade etmektedir. Boş vaktin zıt anlamlısı olarak, yapmak zorunda olunan, ancak yapmamanın da tercih edilebileceği ve bu nedenle de karşılığında bedelinin ödenmesinin beklenileceği bir şey olduğuna işaret eder. Ancak bunların dışında çalışma sayılmayan ve yapmak zorunda olunan aktiviteler de vardır. Çocuk bakma, emzirme, ütü yapma gibi parasal ilişkilerin dışında gerçekleşen aktivitelerin başka bir alana da dâhil olmadığı görülür. Bunlar ödenmemiş emek olarak ortaya çıkmaktadır. Değer atfedilerek karşılık bulan ödenmiş emek ile çalışma arasındaki bağıntının da tesadüfi olmadığına da vurgu yapan Grint, çalışma-dışı kabul edilen her şeyin değersizleştirilmesi noktasına da dikkat çekmektedir. Genellikle de sosyolojik tanımlamalar ödemeli çalışmayı kastederek yapılmaktadır. Hatta bu sebeple, çalışma sosyolojisi de, endüstriyel çalışma ya da meslekler sosyolojisi alanlarının hâkim olduğu bir pozisyona sahiptir.

Çalışmanın tek ve değişmez bir tanımının olmadığı, anlamının tarih içindeki değişken ekonomik aşamalara ve normlara, kültürlere göre değer kazandığı görülmektedir (Tınar, 1996: 3). Hall (1986: 14), çalışmayı "kendisi dışındakiler için hizmet ve ürün üretmek için yapılan faaliyet ve bu faaliyet için enerjinin harcanması" olarak tanımlamıştır. Bir başka tanımlamada ise "bedensel, zihinsel ve ruhsal bir çaba ile bir bireyin kendisi ya da başkaları için değer ifade eden mal ve hizmetleri üretme faaliyeti" olarak tanımlanmaktadır (Tınar, 1996: 6). Çalışma kavramına etimolojik açıdan bakıldığında ise; Batı dillerinde; "çalışma" anlamına gelen "travail", Latince'de "trapaliun", işkence aletini ifade etmektedir. Roma ve Yunan uygarlıklarının kullandığı "labour" ise "zahmet, yorgunluk ve acı" gibi anlamlar taşımaktadır (Keser, 2009: 2). Antik Yunanlılarda ise, bir aşağılanma ve kölelik anlamına gelen bir karşılığı bulunmaktadır (Lordoğlu, Törüner, Özkaplan, 2000: 3). Bu anlamda çalışmanın tarihsel olarak da dil kökeni açısından da olumlu bir karşılığı olmadığını görülmektedir. Meda, *Emek Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?* adlı eserinde Descola'dan yaptığı alıntı ile çalışmanın anlam bilimsel olarak en yakın karşılığının "takat" sözcüğü olduğuna dikkat çeker: "(Çalışma), teknik beceriyi ve bir aletin dolayımını harekete geçiren fiziksel faaliyeti belirtir." (2012: 33). Bu ifade, çalışmanın günümüz ve başka dönem toplumları açısından farklı bir kavrayışa işaret ettiğini belirtmektedir. Toplumların çok geniş bir çalışma anlayışına sahip olduklarını, bazı toplumlarda çalışmanın, üretken olmayan faaliyetleri karşılamak için kullanıldığını vurgulamaktadır. "Çekilen zahmet ve acı" anlamına gelen bir karşılığı da bulunduğunu ifade eden Meda (2012: 33), bu kavramın pratik karşılığının ihtiyaçları karşılamak üzere yapılan zorunlu faaliyetleri kapsamadığını veya buna bağlı olarak şekillenmediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu farklılık, bugünkü çalışma kavramını kavrayışlarımızın hangi tarihsel ve ideolojik ön varsayımlar ile yapılandırılmış olabileceğine ilişkin deşifre edici niteliğe sahiptir.

Parker, çalışmayı, antropolojik bir kategori olarak ele alarak geçmişini insanlığın varlığına kadar dayandırır ve yaşamın sürekliliği için gerekli bir sosyal faaliyet olarak nitelendirirken çalışmayı aynı zamanda insan hayatının en merkezi alanı olarak tanımlar. Miller, çalışmayı, günümüz koşullarına göre tanımlar ve belirli bir faaliyet için ayrılmış olan o faaliyet alanı içerisinde gerçekleştirilen aktiviteler şeklinde tanımlar. Shimmin ise çalışmayı, insanın yaşam hissi bakımından olumsuz

bir karşılığı olan faaliyet olarak ele alarak "yapılmasından hoşlanılmayan bir eylem" olarak tanımlamıştır (akt. Keser, 2009: 7).

Çalışmanın dönemlere göre değişen pozisyonu ilerleyen bölümlerde ayrıca ele alınacağından, burada, tanımlanmasına ilişkin farklılıkların bakış açılarına göre değiştiğine değinmek yeterli olacaktır. Tanımların farklı ayrım ve vurgu noktaları olduğu görülmektedir. Anlaşıldığı üzere, Meda'nın (2012: 31) da ifade ettiği gibi, çalışma antropolojik bir kategori değildir; yani, insan doğasının ve insanlığın geçirdiği dönüşümlere eşlik eden süreçlerin değişmez bir koşulu değildir; tam aksine tarihsel bir kategoridir. Çalışma, tanımına ilişkin tartışmalı pozisyonundan da anlaşılacağı üzere sabit çizgisel bir seyir içinde olmamıştır. Çalışmanın olmadığı toplumların da varlığının kabul edildiği dönemler olmakla birlikte, çalışma, farklı dönemlerde, farklı formlarda yaşamın içinde bir rol üstlenmiştir. İlkel, köleci, feodal, sanayi ve sonrası ile şekillenen kapitalist toplum aşamalarına göre çalışmanın hem biçimsel hem de anlamsal olarak dönüşümlere uğradığı görülmektedir.

2. ENDÜSTRİLEŞME DEVRİMİ ÖNCESİ ÇALIŞMA VE ZAMAN

2.1. İlkel Toplumlarda Çalışma ve Zaman

F. Engels, insanı hayvanlardan ayıran temel evrimsel durumun, insanın kendi eliyle yaptığı araçların yardımıyla toplumsal bir faaliyete katılım göstermeleri olduğunu söylemektedir (akt. Zubritski, 1971: 16). Doğada bulunan aletlerin sistemli biçimde kullanımı, insanların bu aletleri kendi ihtiyaçları doğrultusunda değiştirerek bir çalışmanın aracı haline getirmelerini de sağlamıştır. Bu çalışma aletleri ise insanın vahşi doğaya karşı kendini koruması üzere kullanılmış olsa bile insanı mücadele içinde olduğu diğer gruplar arasında yaratıcı rolü bakımından üstün kılmıştır. Aletlerin dönüştürülmesi, yaşam rutinindeki beslenme gibi birçok alışkanlığın da evrimleşmesini, bitkisel besin ve kuş yumurtalarından başka besinlerin avlanma yoluyla sağlanmasını da getirmiştir. Kendi durumunu korumaya yönelik insan davranışı, belli amaçlara yönelen bir davranışa doğru evrimleşmiştir. Zamanla bu eylemlerin süreklilik göstermesi ve ilerlemesi yalnızca ellerin yetkinleşmesine değil aynı zamanda düşüncenin de organize bir biçimde gelişmesine ve ruhsal yapının da yetkinleşmesine yol açmıştır. İnsan bilincinin soyutlama yetisi,

insana deneyimledikleri çevre, faaliyet, duygu ve düşüncelerini kavramlara yansıtmak, kelimelere dökmek imkânını sağlamıştır. Bu durum ortak hareket etmeyi ve ortak faaliyetleri gerçekleştirmeyi sağlamıştır (Zubritski, 1971: 16-22). Zubritski (1971: 19-43), çalışmanın her zaman toplumsal bir olay olduğunu ve her insanın bireysel çabalarının topluluğun tümünden ayrılamaz bir parçayı oluşturduğunu ifade eder. Buradan devamla, bireyin toplulukla çalışma için bir araya gelmesinin bireyi toplulukla düşünce ve bilinç düzeyinde aynı ol[i]maya, topluluğun ihtiyaçlarına boyun eğmeye ve varlığını topluluğun bir parçası olmaktan ibaret saymaya yol açtığını ifade eder. Ortak hareket etmenin ve aletleri dönüştürmenin sağladığı imkânlar insanların maddi ihtiyaçlarına cevap verecek üretimi sağlamıştır. Üretim arttıkça insanlar hayati ihtiyaçlarını daha rahat karşılamakta ve doğa üzerinde daha etkin hale gelmekteydi. Ancak bu maddi üretim, coğrafi ortam ve insan sayısına göre belirlenen doğal bir çerçeveye sahipti.

Aynı toplum yapısının farklı aşamalarında, aile ve göçebe topluluklar halinde yaşayan gruplar gibi örgütlenmeler olsa da üretim ile ilişkide geçerli olan mülkiyet biçimi, toprağın ortak mülkiyeti ve üretici araçların toplumsal mülkiyetidir. Aynı dönem için toplumsal cinsiyete dayalı doğal bir işbölümünün olduğundan da söz edilebilir. Belli bir aşamaya gelindiğinde, hayatın devamını sağlayıcı faaliyetlere topluluğun tümünün katılmasının zorunluluğu ortadan kalkmış idi. Çünkü belli grupların elde ettiği ürünler herkesin ihtiyacını karşılamaya yetecek miktardaydı. Kadınların giysiler, ev işlerinde kullanılacak malzemeler, bitki köklerinden yenebilir bitkiler üretmekte ve ev işleri ile ilgili faaliyetlerinin önemli ölçüde güvenli ve düzenli bir geçim imkânı sunmakta olduğu görülmektedir. Erkeklerin yalnızca avlanma işlerini üstlenmesi, bu işlerin beslenmeyi garantileyen işler olmaması ve rastlantısal gelişmesi, kadınların yaşamı organize etmedeki öncü rolünü de sağlamıştır.

P. Clastres (2006: 13-16), ilkel toplumların, içinde oldukları koşulları altında ezilmiş arkaik toplumlar olduğu imgesinin yaratılmasına eleştiri getirerek, böylesi bir yaklaşımın siyasetin de alanını belirleyen ve iktidarın kurulmasının meşru zeminlerini yaratmaya aracılık eden ideolojik bir tutuma işaret ettiğini ifade eder. İlkel toplumların üretim ilişkilerini geçim ekonomisi olarak tarif eden Clastres, geçimi de beslenme gereksinimleri ile bunları karşılayacak olanaklar arasında

kurulacak nazik bir denge içerisinde yaşamak şeklinde tarif etmektedir. Clasters, geçim ekonomisine göre yaşayan bir toplumun, üyelerini zar zor besleyebilen, doğal koşullardaki en küçük bir olumsuzluktan (kuraklık, su baskını vb.) bile etkilenen bir toplum olarak kaynakların azalmasının doğrudan herkesin doyurulmamasına yol açacağı fikri ile yapılan çıkarsamaların ideolojik önyargılar ile dolu olduğuna dikkat çekmektedir:

> Başka bir deyişle, arkaik toplumların yaşamaktan çok, ayakta kalmaya çalıştıkları, yaşamlarının, açlığa karşı bitmeyen bir mücadele olduğu, çünkü teknolojik, hatta kültürel yetersizlikleri yüzünden artıdeğer üretebilecek durumda olmadıkları söylenir. İlkel toplum hakkında bundan daha yaygın, ama aynı zamanda bundan daha yanlış bir değerlendirme gösterilemez (Clastres, 2006: 16).

Hakan Koçak da (2015: 193), antropolojik araştırmaların ilkel toplulukların çalışmanın yapılandırdığı topluluklar olmadığını ve çalışmanın yerel aktiviteler ile iç içe geçmiş bir etkinlik olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir.

İlkel toplum aşamasında çalışmanın, ihtiyaçların karşılanması üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Bu aşamada insanları ihtiyaçlarından daha fazla şey üretmeye zorlayan hiçbir şeyin olmaması, verili bir zaman diliminde verili sayıda şeyin üretilebilmesinden çıkarılabilir. İlkel topluluklarda ihtiyaçların karşılanması ve bu ihtiyaçları karşılayacak araçlara yönelik çaba insan hayatının zaman ve enerjisi bakımından çok az bir kısmını oluşturmakta olduğu görülmektedir. Bir diğer dikkat çekici nokta ise geçim amaçlı faaliyetlerin bireysel güdülenimler ile kişisel çıkar elde etmeye yönelik yapılmamış olmasıdır. Dolayısıyla kâr güdüsünün, ilkel toplum için doğal olmadığı söylenebilir; bireysel kazanç amacı taşımayan faaliyetten ve iktisadi bir niteliği olmayan mübadeleden söz edilebilir. Bu durum, faaliyeti ve mübadele ilişkilerini toplumsal bağlar ile kısıtlanmış olarak, toplumsal ilişkilerin denetimine sokar (Meda, 2012: 34-35). Anlaşıldığı üzere ilkel toplumlar çalışmanın merkezî olduğu ve çalışma tarafından yapılandırılan toplumlar değildir; aksine, faaliyetlerin yerel aktiviteler içinde doğal olarak şekillendiği ve toplumun, faaliyetin yapılanmasına karar verdiği bir durum söz konusudur ve dolayısıyla çalışmaya ayrılan zaman azdır:

> Öncelikle, geçim maddesi sağlamaya ya da fiziksel gücün yeniden üretim faaliyetlerine ayrılan zaman azdır, çünkü doğal denen ihtiyaçlar sınırlıdır. Antropolojik araştırmaların önemli saptamalarından biri, geçinmeyi ve ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan araçlara sahip olma çabasının, asla erişilemeyen bir bolluğa yönelik sonsuz bir sürece dahil olmadığı şeklindedir; tersine, söz konusu halkların zamanının ve ilgilerinin küçük bir bölümü bu işlere yöneliktir. (Meda, 2012: 33-34).

2.2. Köleci Toplumlarda Çalışma ve Zaman

Kölelik üzerinden gelişen bir emek üretiminin oluşması, mülkiyet ilişkilerinin değişmesi ile mümkün olmuştur. Bu ilişkilerin ortaya çıkışı Antik Yunan (köleci) toplumuna dayanmaktadır (Keser, 2009: 12). Köleci üretim, köle sayısının arttırılması ile mümkün olmuş, çalışma nüfusun önemli bir kısmı "konuşan hayvanlar" olarak tabir edilen köleler tarafından yürütülmektedir. Köleler, bu dönemde üretim aracının da kendisi olarak var olmakta ve "taşınır kölelik" olarak adlandırılan bir biçimde alınır ve satılabilirlerdi. Aynı zamanda bu dönemde kölelerin yaptıkları çalışmanın herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. Bu dönemde çalışmanın günümüz anlamıyla olan çalışmadan en ayırt edici yönünün Antik Yunan toplumunda, sürekli çalışmanın utanç verici bir etkinlik olarak görülmesi, emek ve politika gibi toplumsal süreçleri anlamlandıran alanları sekteye uğratan bir unsur olarak algılanmasıdır (Yavuz, 2004: 4).

Hayvan ve bitki yetiştiriciliğinin başlaması göçebeliğe dayanan yaşam tarzından yerleşik köy düzenine geçişi sağlamıştır. Üretilen ürünlerin fazlası ise, bir takas ekonomisinin oluşmasına imkân tanımıştır. Bu dönemde insan gücünün sermaye olarak kullanıldığını ve üretim artışı sağlanarak çiftçilerin hareketi ile ticaretin yapıldığı görülmektedir (Childe, 2004: 65-84). Üretim artışı, üretimi arttıran kesimler ile bu fazlayı kullanan kesimler arasında siyasal ve toplumsal anlamda farklılaşma yaratmış ve bu durum ilkel toplum özelliklerinden temel ayrım noktasını oluşturmuştur (Şenel, 1985: 23). Bu dönemin ortaya çıkardığı ihtiyaçlara göre, ticari malları korumak üzere askerler, ticari denetim için yazıcılar ve resmi görevliler, rahipler, zanaatkârlar gibi grupların olduğu meslekler ortaya çıkmıştır (Childe, 2004:

104-108). Bu durumda kendi beslenme ve yaşam ihtiyaçlarını karşılamak için kendisi üretmeyen kesimlerin olduğundan söz etmek mümkündür. Bu dönemde ilkel toplulukların aksine farklı işlerde uzmanlaşmaya yol açan ve eşitsizliklerin olduğu sınıflaşmanın olduğu da görülebilir.

Bu dönem, bu farklılıklar ile değerlendirilerek uygar toplum aşaması olarak da tarif edilmektedir. Uygarlık sözcüğü, çalışma biçimlerinin birbirinden ayrıldığı halkların olduğu ve mevcut yaşantıyı yapılandıran siyasal, sanatsal, kültürel ve ideolojik örgütlenme biçimlerinden oluştuğu bir aşamaya işaret etmektedir (Tanilli, 2006: 13). Artı-ürünün varlığı, beraberinde bu ürünlerin toplandığı köy tapınaklarının ve ticari merkezler olarak kentlerin oluşumuna yol açmıştır. Kent ve çevresinde şekillenen köyler arasında birbirlerine bağımlı bir ilişki oluşmuş ve bu durum başta ekonomik bağımlılıklar olmak üzere askeri, siyasal, toplumsal bağımlılık, tapınak aracılığıyla, dinsel ve ideolojik aracılıklarla duygusal ve düşünsel bir zemine kavuşturulmuştur. Bu durum kendini "devlet" örgütlenmesi içinde "kent devleti" biçiminde ilk kez somutlamıştır (Şenel, 1985: 41-42). Artı-ürünün oluşmasını sağlayan ürünü üreten ile ürünün üzerinde mülkiyeti olan arasında bir egemenlik ilişkisinin olduğu bu dönemde çalışma, sadece kölelere ait bir alandır. Köleler dışındakiler sanatsal, siyasal ve düşünsel etkinlikler ile ilgili kesimlerdir. Köleler alınıp satılabilen meta değerinde ve özgür olmayan insanlardır (Keser, 2005: 85). Bu bakımdan çalışma, aşağı görülen insanlara yaptırılan bir faaliyet olarak görülmektedir.

Kölelerin emeğinin sömürülmesi ve aşırı çalıştırılması sonucu ekonominin verimsiz hale gelmesi sonucu köleler serbest bırakılmaya başlanmış ve büyük topraklar bölümlere ayrılmaya başlanarak, bu bölümler ile satılabilen toprağa bağlı köylüler ortaya çıkmıştır (Okçuoğlu, 1996: 64). Bu dönemde din, geniş ve etkili bir alana sahip olmasa da, çalışanın itaatkâr olmasını, aksi takdirde tanrıların kendilerini cezalandıracağını salık veren öğretilerle öne çıkmaya başlamıştır. Rahipler, zenginliklerin kendilerine tanrı tarafından bahşedildiğini öne sürmekteydiler. 1. yy.'da Roma İmparatorluğu'nun Doğu illerinden başlayarak yayılan Hristiyanlık, güç koşullardaki insanlara öteki dünyada daha iyi bir geleceğin varlığının umutlarını vermekteydi. Başlangıçta Hristiyan topluluklar arasında kapsayıcı, yalın ve eşitlikçi bir ilişki söz konusu iken bu durum zamanla giderek değişmekteydi. Zengin

bağışların ve kamu servetlerini yönetenler gibi farklı kesimlerin de dâhil olması ile topluluk içinde rahiplerin etkisi güçlendi. Zamanla din adamları kastının Hristiyanlar topluluğundan ayrılmasıyla, Hristiyan Kilisesi ortaya çıktı. Hristiyanlık, yeni bir perspektifle egemen sınıfı içine alan yeni bir konum kazandı. Yeni hali, hâkim düzenin egemen sınıflarının ihtiyaçlarına, eski inanışlara nazaran daha iyi cevap veren Hristiyanlık tam bir itaat fikrini örgütlemekteydi. Bu özelliği ile de imtiyazlı bir din pozisyonu kazanmıştır (Zubritski, 1971: 91-160).

Tarihin bu aşamasında toplumsal ilişkilerin, çalışmanın şekillendirdiği bir tabakalaşmaya göre örgütlendiği görülmektedir. ilkel toplumlar, yeni kurumların varlığı ve onlara hizmet edenler arasında, toplumsal ilişkilerin dışına ittiği iktidar olgusunu da içermektedir. Bu iktidar ve kâr elde etmenin varlığı insanların sadece zamanlarının değil üzerlerindeki çıplak bir tahakkümün de ifadesidir. Kölelerin ve aşırı çalıştırılmalarının belirgin özellik olarak ortaya konulduğu bu dönem, çalışmanın belli iktidar ilişkileri altında gerçekleştiğini göstermektedir. Artık çalışma, uzmanlaşmanın, meslek ayrımlarının ve kurumların çalışma ilişkileri ile oluştuğu toplumsal bir kategoridir ve bunları oluşturmak büyük bir çalışma zamanını da içerir. Ancak burada çalışma hâlâ olumsuzlanan bir kavram olarak ortaya çıkmakta, aşağılanan, sadece kölelerin ve "aşağılık" olarak tabir edilen kimselerin yapacağı bir etkinlik olarak küçümsenmektedir. Dolayısıyla zaman, çalışanlar ve çalışmayı alçaltıcı bularak çalışmayanlar arasında farklılaşmıştır. Çalışanlar için ise çalışma dışı bir zaman organizasyonu görülmemektedir.

2.3.Feodal Toplumlarda Çalışma ve Zaman

Feodalizm, temel üretim aracı olarak toprağın daha da önem kazandığı ve çalışma biçimlerinin toprağa sahiplik ile belirlendiği bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde köleler yerine serfler bulunmaktadır. Serfler, toprak sahiplerine bağlı hizmet eden "özgür olmayan" kişilerdir (Yavuz, 2004: 4). Marc Bloch (2007: 126), feodal toplumları iki dönem olarak incelemiştir: İlk feodal dönem göç ve nüfus artışının yoğunluklu olarak yaşandığı dönemdir. Bazı bölgelerin geniş oranda boş alanlardan oluşması bazılarının ise nüfusun yığıldığı bölgeler olması bu dönemin dikkat çekici özelliklerinden biridir. Köyler bu dönemde tarımın temel tüketim unsuru olmasından dolayı ciddi bir nüfus kalabalığına sahiptir. İkinci feodal dönem

ise ulaşımın ve zanaatkârlığın ilerlemelerine sahne olmuştur ve "ekonomik devrim" denecek düzeyde diğer toplum aşamalarından ayrılmaktadır.

Yaşam alanlarının birbirinden uzaklaşması ve paralelinde ulaşımın varlığı ticaret için pazar alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dönemin hâkim sınıfı olarak senyörler üretim baskısını ve angaryaları azaltmak amacıyla topraklarını kiralamışlardır (Pamuk, 1995: 84-85). Bu dönemde düzen senyörler ve senyörlere bağlı soylular (vasallar)'ın egemenliği altındadır. Vasallar, senyörler tarafından kendilerine askerlik karşılığı ayrılmış toprakların kullanım hakkına sahipti. Vasal, aldığı toprak karşılığında senyöre şövalye sağlamak ve ona bağlılığını ifade eden "biat yemini" etmek zorunda idi. Köylüler, vasal tarafından yönetilmekteydi. Bu açıdan siyasal anlamda bir farklılaşma olarak devlet iktidarının parçalanmış olduğu görülmektedir. Halk, devlete doğrudan bağlı değil, toprağın sahibi soylulara bağlıdır. Sosyal tabakalaşma, soylular, rahipler, serflerdir (köylüler). Bu tabakaların her biri farklı hukuksal statülere sahip ve birbirinden kesin şekilde ayrılmış, birbiri arasında geçişin mümkün olmadığı bir durum söz konusudur (Kızılçelik ve Erjem, 1996: 210).

Dönemin en güçlü dinamiklerden biri de köleci toplumların son döneminde ortaya çıkan ve "uzlaştırıcı" bir faktör olan dindir. Din ve özelde Hıristyanlık, insanlığın günahlarından arınmasının bir sonucu olarak çalışmaya yönelmesi gerektiğini öğütlemiştir. Çalışmanın utanç verici olduğu bir pozisyondan "ahlaki" bir görev olması pozisyonuna olan geçiş sınıfsal çelişkileri meşrulaştırmanın bir aracı olmuştur. Çalışmanın bu anlam değişiminin yanı sıra "azla yetinme, biriktirme" öne çıkartılan mesajlar olmuştur. Ancak bu dönemde çalışma, hakim sınıf olan aristokrasi için "çalışmadan dışlanma" olarak görülmüştür. Bu dönemde çalışmanın sadece maddi özelliklerinde değil anlam dönüşümü ve sosyal içeriğinde de dönüşümler meydana geldiği görülmektedir (Yavuz, 2004: 4).

Kilise toprak üzerinde ciddi bir paya sahip olmakla birlikte artık manevi olarak da halk üzerinde güçlü etkiye sahip bir otorite olarak yer almaktaydı. Bu dönemde Protestanlığın ortaya çıkışı, kilisenin çalışmaya ilişkin bakışını önceki dönemlerden daha belirgin bir biçimde ayıracak şekilde değiştirmiş ve çalışma olumlanan bir kavram olarak öne çıkmıştır. Çalışma, tanrıya hizmet etmenin bir yolu olarak tariflenmiş ve kutsallık kazanmıştır; aşağılatıcı bir etkinlik olmaktan da tamamen çıkarılmıştır. Batı toplumunun çalışma anlayışını şekillendirdiği kabul

edilen Protestan iş ahlakının temellerinin bu dönemle başladığı söylenebilir (Keser, 2005: 86).

3. ENDÜSTRİYEL DEVRİM VE SANAYİ TOPLUMUNDA ÇALIŞMA BİÇİMLERİ

3.1. Endüstriyel Dönüşümün Bir Dinamiği Olarak Protestan Ahlakı

Kavram olarak ilk kez Weber tarafından kullanılan ve kapitalizmin ruhunu Protestanlığın özünde gören "Protestan ahlakı" kavramsallaştırması, şu bağlamsal ilişki içerisinde ele alınabilir: Kişilere eğitim yoluyla kazandırılan dini özellikler, onların çalışma içindeki konumlarını belirleyerek, mesleki seçimlerine ve sonraki mesleki ilerleyişlerine etki etmektedir. Katolik inancındaki "öteki dünya" ve en yüksek ideal olarak "çilecilik", hayatın nimetleri ve hazları karşısında duyarsız kalmayı öğütlerken, Protestanlık bunların karşısında durmayı, daha az tüketirken daha çok üretmeyi ve çalışmanın bir tanrı buyruğu olmasının yanı sıra pragmatik bir amaca koşulmasını salık verir (Weber, 1985: 31).

Weber (1985: 14-15), kapitalizmin ortaya çıkmasında belirleyici bir unsur olarak Protestanlığın öne çıktığını ifade eder. Onun çokça eleştiri alan bu iddiası kapitalizmin gelişiminin psikolojik koşullarının etkisine yöneliktir. Kapitalist uygarlığın içsel özelliklerine ve özellikle de dinin etkisine ağırlık vermesi, kültürel değişmeleri analiz etmek açısından önemli bir yer tutmaktadır. Weber, kapitalizmin doğuşunun ihtiyacı olan özel bir kişilik tipi olduğunu ifade eder. Weber, bu kişilik tipinin, farkında olmadan kapitalist davranış kalıplarını geliştirmesini, bir dizi düşünce, inanç ve psikolojik etkenin sonucu olarak görmüştür. Marx'ın, "kapitalizmin irrasyonel olduğu" iddiasına karşı Weber, kapitalizmin en önemli özelliğinin rasyonellik olduğunu ileri sürer. Weber, kapitalizmi kâr ile özdeşleştirse de kapitalizmin, sınırsız kâr güdüsüyle aynı şey olmadığını, irrasyonel güdülerin dizginlenmesi olarak özdeşleşebileceğini ifade etmektedir; kâr ve verimlilik kapitalizmin sürekli yenilenen zorunlu koşuludur. J. Habermas'a göre (1993: 38), "Weber 'rasyonelleştirme' kavramı ile bilimsel ve teknolojik ilerlemenin, modernleşmekte olan toplumların kurumsal çerçeveleri üzerindeki, 'modernleştirme' diye bilinen etkilerini anlatmaya çalışmıştır."

Protestanlığın çalışmayı bir tanrı emri olarak sunması, çalışmanın tanrı ile kulları arasındaki bir faaliyet olarak yürütülmesini sağlamaktadır. Bu durumda çalışma içindeki sınıfsal çelişkiler görünmez olurken, çalışmayı organize edenler de bir muhatap olmaktan çıkmaktadır. Bu yolla, geleneklerden kaynaklanabilecek olası engeller ortadan kaldırılarak mevcut sistemin gelişimi garantiye alınmaktadır. Geleneklerden arındırılmış, aklın denetimine sokulmuş bir toplum yapısı içinde, ritüel zevkler, bedensel hazlar olumsuzlanarak bu isteklerin denetim altına alındığı, rasyonel düşünmenin ve buna bağlı olarak yaşamın en ekonomik şekilde nasıl dönüştürüleceği doğrultusunda ilkeler edinmenin kutsandığı "püriten etik" modern kapitalizmin simgesi haline gelmiştir (Bozkurt, 2005: 61-62). C. Gail Furnham (akt. Bozkurt, 2005: 62-63), püriten çalışma ahlakını şöyle özetler:

a) Ağır fiziki koşullarda çalışmak normal ve dini bir görevdir. Bu, çok çalışmak ve sıkıcı işlere kişinin amaçları doğrultusunda değer vermek demektir. Fiziki haz ve eğlenceden kaçınılmalıdır. Çileci olmak bu yaşamın varoluş koşuludur.

b) İnsanlar, kişisel boş zaman ve aylaklık için çok az zaman ayırmalı ve uzun süreler çalışmalıdır.

c) İşçiler işe geç kalmamalı, gitmemezlik etmemeli ve kurallara itaat etmelidir. İşçiler yüksek verimli olmalı ve çok sayıda hizmet ve mal üretmelidirler, iş yerlerine, mesleklerine bağlı olmalıdırlar, yaptıkları iş ve ürünleriyle gurur duymalıdırlar.

d) İşçiler, başarıya odaklı olmalı, sürekli kendilerini bu yönde geliştirmeye çalışmalıdırlar. Yüksek statülerde olmak, prestijli işlerde çalışmak iyi bir kişi olmanın göstergeleridir.

e) İnsanlar dürüst yollarla para kazanmalı ancak bu işlerden elde ettikleri kazançları akıllı yatırımlara dönüştürmeli, savurgan olmaktan kaçınmalı ve tutumlu olmalıdırlar.

Püritan çalışma anlayışına birçok açıdan eleştiri getirilmiştir. Max Horkheimer, dinin ruhsal içerikten bu denli arındırılarak her şeyin ölçütünün evrensel bir rasyonellikten çıkarılması ve rasyonelleştirme ile aklın, pragmatik amaçların bir aracına dönüştürülmesini eleştirerek, "... özerkliği kalmayan akıl bir araç haline gelmiştir… Akıl bütünüyle toplumsal sürece boyun eğmiştir. Aklın araçsal değeri,

doğa ve insan üzerinde egemenlik kurulmasında oynadığı rol, tek ölçüt durumundadır." demektedir (Horkheimer, 2005: 67). Horkheimer, düşüncelerin köklü olarak işlevselleştirildiği ve dilin de üretimin düşünsel unsurlarının depolanması ve iletilmesi, kitlelerin yönlendirilmesi görevini taşıdığı mekanik bir araçsallığa indirgendiğini savunmaktadır. Yine Horkheimer, bu mekanizasyon sürecinin de sanayinin gelişmesinin zorunlu koşulu olduğuna, aklın kendisinin araçsallaştığına, bir tür maddeselliğe büründüğüne körleştiğine ve bir fetiş haline gelerek düşünsel alandan dışlanmasına vurgu yapar (2005: 68). Bernard Russell (1993: 11), *İnsanlığın Geleceği* adlı eserinde çalışma ahlakının bir kölelik ahlakı olduğunu ve bunun modern dünya yaşantısına uygun olmadığını ifade etmektedir. Yine Russell *Aylaklığa Övgü* (1999: 111) adlı eserinde, kapitalist çalışma düzenine eleştiri getirerek aylaklık etmenin olumsuz bir anlam taşımadığını, tersine insani olanın bu olduğunu savunmaktadır. Russell, çalışma sürelerinin 4 saat ile sınırlanması gerektiğini ve çalışmadan kalan zaman artışının kültürel gelişime daha fazla olanak tanıyacağını ifade eder. Çalışmanın yaşamın tek kurgulayıcısı olmaktan çıkarılmasının ve bu bağlamda boş vakti arttırmak için makinelerin varlığından faydalanmak gerektiğini önermektedir. Russell'a göre (1990: 23-24), çalışmanın zorlayıcılığı çalışanı bitkin düşürecek ölçülerde olmamalıdır; boş zamanın keyifli ve düşünsel etkinlikler ile geçirilebileceği imkanını içermesi gerektiğini ve ancak bu yolla mekanik çalışma düzenin götürdüklerinin ikame edilebileceğini ifade eder. Russell, bu şekilde bir çalışma organizasyonunun daha mutlu ve erdemli bir toplum inşa edeceğine inanmaktadır. Benzer biçimde Paul Lafargue de *Tembellik Hakkı* adlı eserinde bu durumlara işaret ederek "çalışma hakkı" ilkesini eleştirmekte ve çalışmanın 3 saat ile sınırlandırılmasını önermektedir (Lafargue, 1999).

3.2. İlk Sanayileşme Döneminde Çalışma ve Zaman

Sanayi toplumu, temellerini 18. yy'ın sonlarına doğru yaşanan iki ayrı devrim üzerine atmıştır. Bunlardan biri feodalizmin geleneksel yapısını yıkan Fransız Devrimi'dir. Fransız Devrimi ile sağlanan liberal düzen sanayi toplumunun politik ve düşünsel temellerini oluşturmuştur. Bir diğer devrim olan Endüstri Devrimi ise yeni düzenin maddi temellerini sağlamıştır. Endüstri Devrimi, İngiltere'de başlayarak yayılmıştır (Erkan, 2004: 46). Endüstri Devrimi, teknolojik olarak, buhar gücünün yeni bir enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanması ve bu buluş ile yeni

tekniklerle, küçük zanaat tezgâhı ve atölyeler yerine makineli fabrika üretimlerinin geçmesi olarak özetlenebilir (Talas, 1981: 29). Sosyal yapıya yönelik etkileri de, şehirleşmenin ortaya çıkması ile kırsal kesimlerde loncaların çöküşü ile artan işsizlik, geleneksel aile yapısının dağılması ile dayanışmanın azalması ve zamanla yok olması, yaşanılan sosyal çevreye yabancılaşma şeklinde olmuştur. Bunun yanı sıra işbölümünün getirdiği uzmanlaşmanın etkileri de görülmektedir (Talas, 1981: 4). Ekonomide serbest girişimcilik başlamış, rekabet artmış ve ulaşım imkânlarının da artışı ile ticaret gelişmiştir (Benevolo, 1981: 17). Bu dönem, koşulları itibariyle "vahşi kapitalizm" olarak da nitelendirilmektedir. Çalışan sınıf olarak emeğini uzun süreli çalışma karşılığında fabrika sahibine (üretim araçları sahiplerine) kiralayan bir sınıf olarak "işçi sınıfı" doğmuştur (Lordoğlu ve Özkaplan, 2005: 21).

Bu dönem için işsizlik, sefalet ve çalışma koşullarının ağırlığı, dikkat çekicidir. Sanayi şehirlerine göçen işsiz kalmış zanaatkârlar ve lonca üyeleri 16-18 saat gibi uzun sürelerle ve çok düşük ücretler ile çalıştırılmışlardır. Buna kadın ve çocuk işgücünün sömürüsü, iş şartlarından kaynaklanan ölümler ve meslek hastalıkları gibi faktörler de dönem özellikleri olarak eşlik etmektedir (Soyer, 1996: 107). Bu dönemde fabrikalar, çalışmanın merkezi haline gelerek çok olumlanmış ve insan yaşamının tümüne hakim olmuştur. Bu olumlanma, bireyin kendi emeğine yabancılaştığı bir sürecin de inşasının merkezi olmuştur (Keser, 2009: 21). Bu dönemde zamanın görünür bir tahakküm ilişkisi altında olduğu görülmektedir. Zamanın neredeyse tümü "çalışma" nın denetimi altına alınmıştır. Çalışma sürelerinin azlığı ve çalışma dışında özerk bir zamanın olması yani "boş zaman" mücadelesi işçi sınıfının ilk örgütlü mücadelelerinden biri olmuştur. Örneğin Birleşik Devletler'de, 1863'de Makinistler ve Demirciler Sendikası Boston'daki yıllık kongresinde, işçi hareketinin en temel mücadele konusu olarak, çalışma saatlerinin kısaltılmasını ele almaktaydı (Kuczynski, 1994: 94-95).

Endüstrileşmeyle ortaya çıkan işçi sınıfı, endüstrileşme öncesi dönemde köle ve serflerin sahip olduğundan daha fazla bireysel özgürlüğe sahip olmasına rağmen, sözü edilen kapitalist çalışma biçiminden kaynaklanan yabancılaşma sonucu çok daha güvensiz ve mutsuz bir yaşantıya sahip olmuştur (Ekin, 1994: 10-11). Bu dönemde, çalışanların kendilerini koruyacakları örgütlenmeler yasaklanmış ve devletin de çalışma hayatına çalışanları koruma yönünde müdahalesi olmamıştır

(Koray, 1992: 23). Endüstrileşme sürecinin yığın üretimi gerçekleştirmeyi olanaklı kılan otomasyona geçiş süreci, "ikinci sanayi devrimi" olarak adlandırılmaktadır. Bu süreçte otomasyon ile kontrol süreci de insandan alınıp makinelerin insan üzerindeki hâkimiyeti arttırılmıştır (Erol, 2002: 138-139). Otomasyon ile yaşanan yeniliklerden bir tanesi de beyaz yakalı bir çalışan sınıfın oluşmasıdır (Erol, 2002: 154). Beyaz yakalı sınıfın ihtiyaç oluştuğu yerlerde görece daha nitelikli, eğitimli insanlara gerek duyulmuştur. Erol (2002), sanayileşme sürecini üç devrim aşamasına ayırarak makineleşme aşamasını birinci sanayi devrimi, otomasyona geçişi ikinci sanayi devrimi ve enformasyonel gelişimin yaşandığı aşamayı da üçüncü sanayi devrimi olarak nitelemektedir. Otomasyona geçiş dönemine damgasını vuran kitlesel üretim ve Taylorist üretim modeli olmuştur.

3.3. Taylorist-Fordist Dönemde Çalışma

Karl Marx (1979: 499), üretim tarzlarının çalışanlar üzerindeki ve dolayısıyla toplumun çalışmaya ilişkin konumlanışındaki dönüşümünü "insanlar kapitalist üretim tarzı tarihi ile birlikte toplumsal ilişkilerin şekilleniş tarihi süzgecinden geçerek bireylere dönüşürler" cümlesi ile ifade etmektedir. Dolayısıyla günümüz aşamasında her şeyin birbiri ile bağlantılı yapısı içerisinde çalışmanın örgütlenişini açıklamak için söz konusu birikim rejimine ve temel anahtar yapılarına bakmak gerekmektedir. "Birikim rejimi" kavramı, "Düzenleme Okulu" adında bir düşünce okulunun tanımı ile "net ürünün tüketim ve üretim arasındaki dağılımının uzun bir vade boyunca istikrar kazanmasını tanımlar; hem üretim koşullarında hem de ücretlilerin yeniden üretim koşullarında meydana gelen dönüşümler arasındaki karşılıklılığı içerir" şeklinde ifade edilebilir (Harvey, 2014: 143).

Makineleşme ve otomasyon işçilerin başlangıçta işi yavaşlatıp hızlandırması, zaman üzerinde görece kontrolünün olduğu bir yanı korurken, zamanla işçinin disipline edildiği, kontrol altına alındığı ve kuralcı üretim biçimlerini de beraberinde getirmiştir. Bu döneme damgasını vuran üretimi yönetim biçimlerinden biri, Taylorist ilkelere göre "yönetim"dir. 20. yy. başında F. W. Taylor'un "Bilimsel Yönetim" adını verdiği ilkelere göre işin örgütlendiği görülmektedir. Taylor, hiyerarşik ve otokratik bir yönetim ile atölye tarzı üretim kültüründen kurtulunabileceğini ve büyük fabrika organizasyonlarının kültürünün hâkim kılınabileceğini önermiştir (Lordoğlu, Özkaplan ve Törüner, 2000: 91).

Taylorizm'i takip eden ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki kapitalizmin gelişme aşaması olan Fordizm, "Yoğun Birikim Rejimi" olarak da adlandırılır. Kullanış biçimiyle Fordizm, ABD'de Ford otomobil fabrikalarında uygulanan üretim tekniklerini ifade etmektedir. Düzenleme Kuramı, "Fordizm" kavramıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kapitalizmin kapsamlı dönüşümünü anlatmaktadır. Kavram, "yoğun birikim rejimi kavramını ve buna tekabül eden tekelci düzenleme biçimi kavramını beraberce içerir" (Arın, 1986: 122). İnsan faktörünün pasif ve tali olarak ele alındığı, maddi faktörlerin belirleyici olduğu bir yönetim organizasyonu, "mekanik organizasyon yapıları" olarak adlandırılan yapılar önerilmiştir. Rasyonellik ve mekanik süreçler bu teorinin anahtar sözcükleri kabul edilebilir. Uyulması gereken kuralların en baştan belirlendiği ve özgün şartların varlığının hesap dışı bırakıldığı, dış çevre şartları gibi koşullara göre değişkenliğin olmadığı "kapalı sistem anlayışı" vardır. Amaçlar belirlenmiş, amaçlara ulaştıracak işler belirtilmiş, buna uygun departmanlar sağlanmış ve hiyerarşik bir yapı içinde koordinasyonu sağlamak üzere departmanların birleştirilmesi şeklinde bir yönetim yolu izlenmektedir. Taylor'un Bilimsel Yönetim Yaklaşımı'nda da herkesin bildiğine göre değil, bilimsel olarak tanımlanmış bir çalışma düzeninden söz edilmektedir. Tarif edilmiş bir ahenk ve koordinasyon, bireysellik değil yardımlaşma, gerekli iş tanımlarının yapılması söz konusudur (Koçel, 2014: 235).

Taylor'a göre işçiler, esasen işten kaçınan, tembelliğe eğilimli kişilerdir, ancak bu davranışı çıkarsal durumlara göre gösterir. Yani işçilerin verimlilik ile aldıkları ücretlerin bir bağlantısı olmadığını, emek pazarının belirleyici olduğunu bildiklerini bu nedenle de kendilerine yansımayacak bir fayda için çaba göstermeyeceklerini ifade etmektedir. Buna uygun olarak da işin yönetilmesi ve organizasyonuna ilişkin ilkeler oluşturulmuştur:

- Yönetim, geleneksel iş alanlarını ele alıp bunları bir sisteme göre düzenleyip kurallara bağlamalı,
- Beyin gücüne dayalı işler fabrika dışına çekilmeli,
- İş bölümü arttırılmalı (direkt işçilik ve indirekt işçilik olarak tarif edilen bakım onarım gibi işlerin ayrılması),
- İş tanımları açıkça yapılmalı (Ansal, 1999: 9-11).

Taylor'un zaman etütleri uygulaması ile her işin ayrıldığı en küçük parçalarının yerine getirilmesi için gerekli zamanın saptanması ve hareketlerin süreölçer ile ölçülerek standart ücretlendirmeye gidilmesi sağlanmıştır. Bu durumda da zamana uygun hareket edebilmenin koşullarının sağlanması için üretimin diğer makine hızı, hammadde arzı gibi faktörlerinin de standartlaştırılması yoluna gidildiği görülmektedir (Dereli, 1985: 31).

Zaman etütü uygulamasını Frank B. Gilberth daha da geliştirerek işin hangi sürede yapılacağının değil, hangi hareketlerin ne kadar sürede yapılacağının saptanması gerektiğine odaklanmış ve ortaya attığı "hareket etüdü" çalışması, tasarlama ile uygulamayı birbirinden böylece tamamen ayırmıştır. Özetle Taylorizm'in işçiyi ve işi parçalayan, bütünsel düşünme ve tasarlama yetilerinin devreye girmesini engelleyen organizasyon biçimi, hem işgücü maliyetini düşürmeyle hem de farkındalığı maddi çalıştırma koşulları içinde standartlaştırmayla yok ederek uyumcu işçi tipi ile sınıf açısından otoritenin görünmez biçimde içselleştirilmesine imkân tanımıştır.

Bu dönem ABD'nin dünya kapitalist ekonomisinde hegemonik bir güç olarak ortaya çıkışını da ifade etmektedir. Kitlesel üretim teknolojileri bu hegemonik güç altında ileri kapitalist ülkelere yayılsa da üretim bu dönemde esas olarak ulusal temelde gelişmiştir. Fordist dönemde, artı değer üretimi, dolaşım, bölüşüm ve tüketim ilişkilerinin diğer dönemlere göre ayırt edici biçimde özgün bir hal alması kitlesel üretim ve kitlesel tüketim arasında bir koordinasyon oluşturulabilmiş olmasının sonucudur (Arın, 1986: 122; Ansal, 1999: 12). Gramsci'ye göre "Fordizm, bir tarafta yüksek ücretler ve yükselen yaşam standartları, bir tarafta daha önce görülmemiş bir kas gücü ile zihin gücü kullanımını gerektiren yeni çalışma süreçleriyle son derece tutarlı bir sistemdir. Bundan ötürü Fordizm, hem kapitalist bir üretim biçimi hem de bir tüketim tarzıdır." (akt. Munk, 2003: 48).

Bir diğer husus ise, çalışmanın toplumsal bağlarından kopuk, kişisel kâra indirgenmiş biçiminin bu toplumsal alan içinde bir karşı dinamik oluşturulacağının bilinmesidir. Bu karşı dinamiğin yok edilmesinin somut koşulları yaratılmak istenmiş, otorite ve buna uyum, bilişsel yetilerin dışarıda bırakılması, olumlanan değerler olarak öne çıkartılmış, itaat kurumsallaştırılmıştır. Bütün bu gelişmeler esasında insanın kendini geliştirmesinin ve hayatla kurduğu bağın kontrolünün

sermaye sahiplerinin eline geçmesi anlamına gelmektedir (Arın, 1986: 23). Bütün bilgi ve becerilerinden koparılarak belli bir sürede tanımlanmış bir hareketi, makine başında ve makine hızına göre yerine getirmekle yükümlü kılınmış işçiler, kolayca ikame edilebilen, disiplin ve kontrol ile standartlaştırılmış bir pozisyondadır. Aslında tüm bu uygulamaların hayata sokulmasının temel gerekçeleri göz önüne alındığında, işçinin güdülmesi gereken bir varlık olarak ele alınması, kapitalist üretim sürecinin toplumsal çıkarlar temelinde örgütlenmiyor olmasına içkin bir durumdur. İşletme ile bağının alacağı ücretten başka bir şey olmadığının farkında olan işçi kesiminin, ücretlerine yansıyan değişikliklerin de muhasebesini yaparak davranacağı ve buna değer bulmadığı takdirde elindeki gücü kendini korumaya yönelik kullanacağı bilinerek hareket edilmiştir. Elindeki bilgi, beceri ve tasarım gücünün dağıtılmasındaki amaç, işçiyi tabi kılmak şeklinde görünmektedir.

Tüm bu teorilerdeki gelişmeler Fordist üretim biçiminde değişimler geçirerek yeni teorilerin de önünü açmıştır. Fordist üretim modelinin teknik bir standartlaşmaya bağlı olduğu belirtilmektedir, çünkü montaj hattının oluşmasının kaynağı, parçaların birbirinin yerine uygun şekilde kullanılmasını sağlayacak değişebilirlikte ve basitlikte olmasıdır. Bu standardizasyon sağlandıktan sonra her işçinin sadece bir montaj işlemini yaptığı uygulama getirilmiş, bu şekilde işçi bir işlemi bütün montaj hattını gezerek yineleyecektir; 514 dk. olan iş çevrim süresi 2,3 dk.'ya inmiştir. Daha sonra montaj hattının gezilmesi sırasında "kayıp" olarak değerlendirilen sürenin de ortadan kaldırılması için bir buluş gerçekleştirilmiş ve Ford, 1913'te Detroit'deki Highland Park fabrikasında otomobili, duran işçinin önüne getiren hareketli montaj hattını devreye sokmuştur. Hem yürümeden kaynaklanan zamanın ortadan kalkmasından hem de hareketli montaj hattının hızına yetişmenin zorunlu kılınmasından iş çevrim süresi 1,19 dk.'ya inmiştir. Hareket hızı, iş yoğunluğu ve üretim artışı çok üst düzeylere çıkmıştır (Womack vd., 1990: 28). Dolayısıyla buradaki kontrol biçimi sadece işin organizasyonu yoluyla değil, teknik değişim yoluyla da sağlanmış olmaktadır. Akan bantta kendisinin önüne gelen en küçük parçalara ayrılmış işi yapmak için, bandın hızına göre kendisine tanımlanmış hareketleri yapan işçi, makinenin bir fonksiyonuna indirgenmiştir. Seri üretimde disiplin ve kontrol hiyerarşik katmanlar şeklinde, ustabaşıların, işçilerin hareket ve gevşekliğini denetleyen bir pozisyona indirgendiği kişiler yoluyla sağlanmaktadır.

İşler ve işlevler gitgide daha da parçalanarak ve süreçlerin kontrolü Taylorist yöntemler ile sağlanarak beyaz yakalılardan oluşan bir bürokratik yapı da oluşmuştur. Taylorist-fordist üretim fiziksel iş yükünün çokluğu, zihni devre dışı bırakan çalışma metotları ile inisiyatifin tamamen yok olması, zorlayıcı ve baskıcı çalışma ortamları oluşturması nedeniyle eleştirilmiştir. Tüm bu eleştirilerin somut karşılığı olarak işçiler bu koşullara değişik biçimlerde reaksiyon göstermişlerdir. İşgücü devir oranı yüzde 400 dolaylarında olarak belirtildiği bu dönemde Ford, çalıştıracak işçi bulmakta zorlanmıştır (Ansal, 1999: 11). Ford, 1914'te sendika baskıları nedeniyle de gündelik 2,34 Dolar olan ücreti 5 Dolar'a yükseltmiştir. Ancak emek yoğunluğu artışı nedeniyle ücretleri birkaç katına çıkarmak dahi bir kayıptan ziyade bir avantaja dönüşmektedir (Er, 2007: 7-8).

Özellikle 1960'ların sonu ile başlayıp 1970'lerde de devam eden süreçte yaşanan ekonomik çalkantılar ve değişimlere neden olacak sarsıntılar Fordizm'in krizi olarak anılmıştır. Fordizm krizinin günümüzü şekillendirmede hâlâ önemli paya sahip olmasının çeşitli gerekçeleri vardır. Bunlar, uluslararası olarak işleyen dengeleri değiştirecek rekabetin yaşanması, Dolar'ın talep düşüşü ve bu durumun dünya piyasasında fazladan para olmasına sebep olması ve böylece para piyasalarında da krize nden olmasıdır. Bunların yanı sıra, tüketici piyasalarının doygunluğa ulaşması ve mal çeşitlenmesine yönelik talep, refah devleti uygulamaları, Keynesçi politikalar, yüksek devlet harcamaları, açık bütçeler, sosyal sigorta harcamalarının karlarda aşırı düşüşe neden olması gibi gerekçeler de fordizmin krizinin gerekçeleri olarak gösterilmektedir. Bunlarla işçilerin çalışma koşullarına gösterdikleri reflekslerin iş tatminsizliği ve işe yabancılaşma faktörlerinin de bu krizin gerekçelerinden olduğu söylenebilir (Yentürk, 2000: 45). Fordist üretimde makinelerin çoğu üretilen standart bir ürün tipine/modeline göre tasarlanmış olduğundan bir modelden ya da ürün tipinden öbürüne geçmek ya çok güç ya da olanaksız hale gelmiştir. Maliyetleri yükseltmemek için de ürün çeşitliliğini sadece Model-T ile sınırlanmak, ürün tasarımı da yıllarca değişmeden aynı kalmak zorundaydı. Bu nedenlerle, Fordist üretimde esneklik yoktur, katı bir sistemdir. (Hacer, 1999: 1-30).

Fordist üretim sistemi, emek gücü ile arasında yoğun biçimde yaşanan sorunların olduğu bir sistem olarak öne çıkmıştır. Bu çalışma biçimi işçilerin iş

bırakmalarını, iş tatminsizliklerini ve nihayetinde arzu edilen disiplinin sağlanması noktasında ciddi sorunlar ortaya çıkarmıştır. İşçilerin memnuniyetsizliklerinin yanı sıra seri üretimdeki tıkanıklıkların bir başka sebebi de, Fordizm'in, her ne kadar büyük ölçekli seri üretim maliyetlerinde düşüş sağlasa da hareket eden bir montaj hattı ile üretim sürekli halde iken parça işler için özel amaçlı makineler kullanılmasını zorunlu kılmış olmasıdır. Bu makinelerin çoğu üretilecek olan ürünün modeline göre tasarlandığı için bir başka modelde ürün yapımına geçmek çok güç, imkânsız ya da çok masraflı olmaktadır. Özel amaçlı makinelerin yüksek maliyeti, üretimin büyük ölçeklerde yapılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu nedenle üretimde kesintiyi önleyebilmek için büyük stoklar ve iş istasyonları arasında (ilave stoklar, işçiler, alan) tampon stoklar oluşturulmuştur. Bu şekilde üretici belli bir ürünü uzun süre üretmek durumunda kalmıştır (Ansal, 1994: 30). Bu durum da Fordizm'in krize girmesinin gerekçelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Fordist üretim tarzının krize girmesinin nedenleri farklı yaklaşımlarca ele alınmıştır. Tekno-ekonomik yaklaşıma göre, teknoloji sistemindeki bazı yenilikler sadece bir grup ürün, hizmet veya sektörü etkilemekle kalmaz, bütün ekonomi düzeyinde etkide bulunabilir. On yıllar boyunca etkisini sürdürecek, kurumsal yapıların değişmesini sağlayacak bütün ekonomi kapsamındaki değişmeler, tekno-ekonomik paradigmanın değişmesi olarak tanımlanmaktadır. Yeni tekno-ekonomik paradigma, ekonomideki her sektörün üretkenliğinde sıçrayış gerçekleştirir, yeni yatırım ve kar olanakları açar (Taymaz, 1993: 14). Tekno-ekonomik Paradigma Okulu yazarlarından Carlotta Perez, ekonomik göstergelerdeki önemli değişikliklerle saptanan uzun dalga periyotları ile teknolojik değişme arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Perez, teknolojik yenilenmeye yönelik beş dalga aşaması belirlemiş, her dalganın ekonomik ve teknik yenilenmeyi destekleyen yeni kurumsal formları içermekte olduğunu ve bu formların daralma dönemlerinde bunalıma girmekte olduğunu ifade etmektedir. Bunalım dönemleri bunalımın çözülmesini sağlayacak yeni teknoloji arayışları ile geçmekte, yükselme dönemlerinde ise yeni teknolojinin pratik uygulamasının olanaklı hale geldiğini öne sürmektedir (akt. Belek, 1999: 232). Endüstrileşme sürecinin bu aşamasında, sermaye uzun çalışma saatlerine ve kol gücüne dayalı biçimde kendini kurmaktadır. Rekabet koşullarının başladığı bu dönem kitlesel üretim rejimlerinin hakim olduğu kadın ve çocukların çalışma yaşamına dahil olduğu ve yaşamın "bir tür çalışma kampına" dönüştürüldüğü bir dönemdir. Sınır tanımaz biçimde çalışma,

yaşamın tek unsuru haline gelmiştir. Püritan etik ve Taylorist ilkeler bireylere tüm zamanlarını kapitalist yaşama düzenine organize etmeyi yönlendirmektedir (Osmanlı ve Kaya, 2014: 1-4). Bu dönemde anlaşılacağı üzere uzun ve yoğun çalışma saatleri söz konusudur. İşçiler zaman ve mekân bakımından oldukça bağımlı bir çalışma hayatı sürdürmektedirler. İşçilerin daha fazla üretim yapması adına çalışırken yaptıkları hareketleri zaman ölçümüne tabi tutularak, zaman da iş gibi parçalara ayrılmaktadır.

"Boş zaman" ilk defa Thornstein Veblen'in *Aylak Sınıf Teorisi* adlı kitabında "zamanın üretici olmayan tüketimi" olarak tanımlanmıştır. Veblen, boş zamanı, tüketimin pompalandığı bir dönemden bakarak kullanan gruplar açısından değerlendirmiştir. Bir tüketim zamanı olarak daha çok tüketim için zamanı olan tarafın, sırf üretim araçlarının sahibi olmasından kaynaklı boş zamana sahip olması meselesine eğilmiştir (Veblen, 2005: 44). Burada boş zamanın bir sınıfsal içerik taşıdığı söylenebilir. Boş zamanın bu sınıfsal karakteri hızla tersinerek, çalışan sınıfın, çalışmadan arta kalan zamanını ifade etmeye başlamıştır (Omay, 2008: 124).

Çalışmanın dışındaki bir zaman dilimi olarak boş zaman, endüstriyel döneme kadar özerk bir zaman dilimine işaret etmekte idi. Ancak endüstrileşme ile başlayan süreçte çalışmanın baskın rolü altında kalan yaşantı ve özerk zamanların azlığı, çalışmanın seyrine göre parçalanmış bir zaman dilimi inşasını getirmiştir. Çalışma yaşantısının baskın, kuralcı, otoriter, örgütlü ve zorunluluğa dayalı kurgusu işlik dışındaki yaşantıyı da organize edilen ayrı, belirli bir alan haline getirmiştir. Taylorizm'in, üretim sürecini katı bir şekilde belirleyen anlayışı iş dışı zaman olarak algılanan zamanı da püritan etikten farklı olarak reorganize edilerek kârlı bir alan haline dönüştürülmüştür. Eğlence ve boş vakit alanları oluşturularak, çalışmanın alanına dahil olan bir boş zaman anlayışı yaratılmıştır (Aytaç, 2005: 4).

Sanayi toplumu aşamasında ikinci devrim olarak kabul edilen otomasyona geçiş ve üçüncü devrim olarak yeni mikro-teknolojilerin ve bilgisayar teknolojilerinin ortaya çıkması, enformasyonel gelişmelerin yaşanması, bu süreçlere ilişkin önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu sürecin günümüzde de devam ettiği, çalışma yaşamını birçok açıdan dönüştürdüğü kabul edilmektedir. Dönüşümlerin küresel çapta yaşanması birçok değişikliğin birbirini diyalektik olarak etkilemesine ve yayılmasına da olanak vermiştir. Bilişim, iletişim ve ulaşımın

küresel çapta hareket eden bir ekonomiyi mümkün kılması, çalışmanın organizasyonu açısından üretim modellerinde ve süreçlerin yönetiminde değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla Fordizm'in üretim fetişi, bir krize dönüşmüş ve kitlesel üretimi yapılacak olan ürünlerin yerini bireysel tercihlere işaret eden ürünler almaya başlamıştır. "Tüketim toplumu" olarak tarif edilen toplum aşamasının da temellerinin Keynesyen refah politikaları ile atıldığı bu aşama her bir çalışanın birer tüketiciye dönüştürülmesi amacını da içermektedir (Osmanlı ve Kaya, 2014: 1-4).

2. BÖLÜM
POST-ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜMÜN MADDİ VE KÜLTÜREL DİNAMİKLERİ

1. POST-ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜM VE YENİ ÇALIŞMA BİÇİMLERİ

İçinde bulunulan tarihsel dönem, farklı bakış açılarına göre farklı biçimlerde adlandırılsa da, çalışma biçimlerindeki ve tiplerindeki dönüşüme ilişkin nesnel yaklaşımlar mevcuttur. Bu dönüşümün, "enformasyon toplumu" olarak adlandırılmasında, teknolojik dönüşüme ve belirleyiciliğe vurgu daha çokken, "post-endüstriyel" kavramı, kapitalist endüstriyel dinamiklerin devamlılığına ilişkin vurguları içerir. Fakat bu alanda, bu yaklaşım farklılıklarının ötesinde, çalışmanın değişen dinamiklerine ilişkin literatüre girmiş nesnel uzlaşımlar söz konusudur. Burada, post-endüstriyel çalışma biçimlerindeki dönüşüm, endüstriyel örgütlenme biçiminin dinamiklerini mantık olarak koruyarak, onunla bir devamlılık ilişkisi içinde olan bir dönüşüm olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte, çalışmanın dönüşen ve dönüşmekte olan dinamikleri, hem maddi ve yapısal anlamda hem de çalışmanın kültürel boyutuna ilişkin olarak ele alınabilir.

1.1. Post-Endüstriyel Dönüşümün Maddi Dinamikleri

1.1.1. Ekonominin Yapısal Dönüşümü

Daniel Bell (1989: 95), post-endüstriyel dönemin diğer dönemlerden ilk ayırt edilebilir özelliğinin üretim oranı içinde hizmet üretiminin artması olduğunu söyler. Tüm toplum aşamalarının ekonomilerinde hizmet olduğunu söylemek mümkün olsa da esas bir belirleyen pozisyona sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Endüstri öncesi toplumlarda yerel özelliklerin ihtiyaçlarına göre şekillenen hizmetlerden söz edilebilirken, endüstri toplumlarında hizmetler sektörünün yardımcı bir sektör olarak yer aldığı görülmektedir. Ancak post-endüstriyel dönem açısından bakıldığında insani hizmetler ve mesleki hizmetler alanında yoğunlaşılan bir sektör olarak karşımıza çıkmakta, eğitim, sağlık, sistem analizi ve bilimsel ar-ge çalışmalarını da şekillendiren bir konum kazanmaktadır. Alvin Toffler ise (1993: 3-23), ekonominin yön değiştirmesini ekonominin bir durgunluk yaşadığı şeklinde değil tam aksine yeni bir ekonomik yapılanma içerisinde olduğu şeklinde

okumaktadır. Ona göre "ikinci dalga" sanayi devri ekonomisinin çöküşü ve yeni bir "üçüncü dalga" ekonomisinin yapılandığı anlamına gelmektedir.

Bu dönem, John Urry, Scott Lash ve Claus Offe tarafından "yeni kapitalizm" veya "örgütsüz kapitalizm" olarak da tanımlanmaktadır. Bu tanımlama, kapitalizmin sistemsiz ve dağınık oluşunu değil, örgütlü kapitalizm olarak tarif edilen önceki döneminin karşıtını ifade etmektedir. Kapitalizm, kendisine içkin özellikleri bakımından var olmayı sürdürse de tarihin belli bir noktasına kadarki bir takım seyrinde çarpıcı değişimleri söz konusudur. Sanayi toplumunu yapılandıran ulus-devlet eksenli ekonomik yönetişim, Taylorist-fordist kitlesel üretim, yaşamın sanayi şehirlerinde yoğunlaşarak kent merkezli olması gibi özellikler örgütlü kapitalizm olarak tanımlanan aşamanın özellikleridir. Örgütlü kapitalizmin dağılmasına yol açan kriz ise kendi içerisindeki kitlesel üretim modelinin krizi olarak da açıklanmaktadır (Kumar, 2013: 65). Bu özelliklerin parçalanması, yani uluslararası ilişkilerin belirleyiciliğinin artması, büyük sanayi kentlerinin dışında da kırlara ve daha küçük şehirlere de endüstrileşmenin girmesi, uzmanlaşmanın gelişmesi ve hizmet sektörünün genişlemesi, örgütlü kapitalizmin bir zıttı olarak ya da bir başka biçimi olarak örgütsüz kapitalizmi ortaya çıkarmaktadır (Belek, 1999:172).

Castells (2008: 1-3), enformasyon teknolojilerinin oluşturduğu teknolojik dönüşümün, toplumu yapılandıran temellerde hızlı bir değişimi başlatmış olduğunu söyler. Ona göre ekonomi, küresel düzeyde birbirine bağımlı hale gelirken Sovyetler Birliği'nin çöküşü komünist hareketlere ve marksist-leninist siyasetlere ilişkin prestiji zayıflatmış, küresel jeopolitikada köklü değişimler meydana gelmiştir. Castells burada kapitalizmin, değişimler sonucu bir yönetişim stratejisi geliştirmek ile yüz yüze kalmasına vurgu yapar ve yönetim biçimlerindeki esnekleşmeden bahseder. Şirketlerin kendi içlerinde ve birbirleri ile ağlar oluşturarak ilişkilenmesi, çalışma ilişkilerinin bireyselleşmesi ve çeşitlenmesi, kadınların ucuz ücretli işgücüne dâhil olmakla birlikte birçok bakımdan ayrımcılıkla dolu koşullarda çalıştırılması esnek birikimin anahtar dönüşümlerindendir. Emek hareketinin pozisyon kaybı ile emeğin sermaye karşısında güç kaybı, devletin, her toplumun siyasi güç dengelerine göre farklılık gösterecek biçimde yeni rekabetçi dönüşüme uygun olarak refah devleti uygulamalarını yok eden müdahalelerde bulunması gibi belirgin değişiklikler de köklü toplumsal değişiklikler ile beraber devam etmektedir.

Bu durum, işletmelerin örgütlenmede de esnek olmalarını gerektirmektedir. Esnekliğin, şirketlerin örgütsel açıdan yenilenmeleri gerekliği, hem yapısal hem de stratejik gereklilikler olarak ortaya çıkar. Volberda, (1997: 171) işletmelerin yapısal esnekliğini, "örgütün hızlı olmaya gerek duyduğu zamanlarda kararlarını ve iletişim süreçlerini bu durumlara adapte edebilme becerisi" olarak belirtmektedir. Yapısal esneklik, işletme süreç değişikliklerine başarılı şekilde adapte olabilmek için teknoloji tasarım ve düzenlemesindeki yetkinlik olarak da tanımlanabilmektedir (Nelson, Nelson ve Ghods, 1997: 79). Volberda (1997: 171), yapısal esnekliğin hem iç hem de dış dinamiklere sahip olduğunu belirtir: İşletmenin dikey ve yatay olarak genişleme kapasitesine sahip olmasını içsel esneklik olarak tarif ederken, içsel boyutu da, yeni pazarlar oluşturmak için örgütler arası hareket etme yeteneğine sahip olunması olarak tanımlar. Stratejik esneklik ise, işletmelerin değişen iç ve dış koşullara uygun biçimde üretim stratejilerini değiştirme ve belirleyebilme olanağı olarak benzer biçimde tanımlanmaktadır (Nemli, 1998: 79-80).

1.1.2. Teknolojik Dönüşüm

Teknolojik dönüşüm, yiyecek üretimi, metallerin üretimi ve şekle sokulması, ulaşımın geliştirilmesi, enerjinin üretimi, kullanımı ve yöntemlerinin geliştirilmesi ve son aşamada iletişim ve bilgi-işlem metodları alanlarında ciddi etki ve başarılar sağlamıştır (Ansal, 2004: 63). Günümüz bilimsel ve teknolojik gelişmeleri öncelikli olarak emek süreçlerinin ve üretim örgütlenmesi üzerinde etkili olmaktadır. Mikroelektronik enformasyon teknolojileri, biyoteknolojiler, enerji ve malzeme teknolojileri bunların başlıcalarıdır. Teknolojik dönüşüm kapitalist üretimi etkilemekte ve sermaye birikiminin önündeki engellerin kaldırılabilmesi olanağını barındırmaktadır. Temel olarak enerji, hammadde veya işin yürütülmesinde kullanılacak ofis gibi unsurlar olan sabit sermayeden tasarruf sağlaması bakımından avantaj yaratmaktadır. Bunun yanısıra üretimde yeni teknolojilerin kullanılmaya başlanması öncü duruma gelmiş kapitalist ülkelerde hizmetler ve büro hizmetlerinde enformatikleşmenin yaşanmasıdır. Eğitim, sağlık, kültür, turizm, ve ücretli işin dışındaki zamanların nasıl değerlendirileceğinin organize edildiği paket eğlence hizmetlerinin olduğu alanlar hizmet sektörünü genişleterek bir tüketim normu da oluşturmaktadır (Gülsever, 1989: 165-167).

Bilgi toplumu veya enformasyonel toplum olarak ifade edilen toplumun en belirgin özelliklerinden biri bilgi teknolojilerinin varlığıdır. Dolayısıyla yaşamın bu aşamasındaki tolumun teknoloji ile sıkı bir ilişkisi olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu teknoloji, bilgiyi enformasyon bağlamında üreten bir teknolojidir. İçerik ile teknolojiyi birleştiren bu dönüşüm bilgi toplumu tanımlamasının gerekçesidir. Ancak buradaki tanımlamanın en büyük etkeni bu dönüşümlerin çalışma yaşamı ile ilişkileridir (Tonta, 1999: 3). Hardt ve Negri, (2001: 300), enformasyon devriminin, imalat süreçlerini nasıl dönüştürdüğünü şu şekilde anlatır:

> Tıpkı endüstrileşme süreçlerinin tarımı dönüştürdüğü ve onu daha verimli hale getirdiği gibi, enformasyon devrimi de imalat süreçlerini yeniden tanımlayarak ve gençleştirerek endüstriyi dönüştürecektir. Burada yeni olan "imalatı bir hizmet gibi gör" anlayışıdır. Aslında endüstriler dönüşüme uğrarken, imalatla hizmetler arasındaki ayrım bulanıklaşmaktadır. Nasıl ki modernleşme süreci yoluyla her türlü üretim endüstrileşme eğilimine girmişse, post- modernleşme süreciyle de her türlü üretim hizmet üretimi haline, "enformatikleşmiş" hale gelmektedir. (...) Günümüzde enformasyon ve iletişim, üretim süreçlerinde asli bir rol oynamaya başlamıştır.

Teknolojik dönüşüm istihdamın ticari ve toplumsal alandaki faaliyetlerini daraltırken, interaktif ve dijital alanın faaliyet sahasını genişletmekte, bu nedenle de "network (ağ) devrimi" olarak da tanımlanmaktadır. Bu kayma, bazı meslek gruplarının yok olmasına neden olurken öte yandan enformasyon sektöründe vasıflı elemana olan ihtiyacı arttırmaktadır (Dereli, 2001). Teknolojik yeniliğin her dönemde olduğu gibi bu çağ için de, işverenleri, tüketicileri ve işçileri doğrudan etkilediği görülmektedir. İşveren ve tüketici kesimi için bir dizi avantaj yaratan bu dönüşüm, işçiler için ciddi riskler barındırmaktadır (Baldwin, 1935:44). İnternetin, askeri bir proje sonucu bulunduğu 1960'lı yıllarda, enformasyon ile ilişkili meslek gruplarındaki sınırlı kullanımı 1990'lara gelindiğinde şaşırtıcı biçimde yaygın hale gelmiştir (Bozkurt, 2005: 256). Teknolojik yeniliklerin yayılma hızı istihdam seviyesinin belirlenmesinde başat rol oynamaktadır (Balcı, 1992: 181). İnternet, iş yapmak isteyen yeni girişimcilere fırsatlar yaratırken hem firmalar hem de bireyler

açısından iş yapmanın yeni bir yolu haline geldi. Sanal/elektronik ticaret ile geleneksel ticarette de önemli değişimler söz konusudur. Hem satıcılar hem de tüketiciler küresel düzeyde bir araya gelme imkanı yakalamaktadır. Yeni işler ve kazanç alanları yaratan internet, fiziki bağlantılar kurmadan alışveriş yapmayı, ses, veri, video ve metin gibi kayıtların da transferlerini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla ticaret açısından da geleneksel ticari araçlar olan kataloglar, dergiler, yüz yüze görüşmelerin yerine web sayfaları, e-postalar, elektronik veri transferleri geçmeye başlamıştır (Bozkurt, 2005: 256-258).

Teknolojik gelişmenin emek piyasalarına olan etkileri konusunda farklı görüşler vardır. İyimser olan görüşler, teknolojinin arttıkça yeni istihdam alanları açacağını savunmaktadırlar. Bunun tersine, işsizliği arttıracağı yönünde olan fikirler de vardır. İşsizliğin artacağına ilişkin iddia, bilgi işlem teknolojilerinin gelişmesi sayesinde teknoloji maliyetlerinin düşmesi ve emeğin maliyetinin bu durum karşısında artmaya devam etmesi ile desteklenmektedir. Bunlara ek olarak her iki görüşü de öne sürmenin kolaylıkla yapılamayacağı, bu dönüşümün hayata nasıl sokulacağıyla ilişkili olduğu görüşü de mevcuttur (Orhan ve Savuk, 2014: 16).

Teknolojik dönüşümün yarattığı köklü değişiklikler şirketleri küresel düzeyde işleyen rekabet baskısı ile sürekli yeniliği takibe ve buna uyum sağlamaya zorlamaktadır. Bu nedenle şirketlerin yaşanan dönüşümlere uyum sağlaması hayati bir öneme sahip olmaktadır. Şirketlerin mümkün olan en az maliyet, çaba ve zamanı harcayarak hızla yeni teknolojik dönüşümlere adapte olabilmesi teknolojik esneklik olarak tarif edilmekte, bu esnekliğe sahip olmak örgütlerin yapısal ve süreçleri yönetmedeki esnekliğinin temelini oluşturmaktadır (Ansal, 1999: 13).

1.1.3. İstihdam: Emek Alanındaki Dönüşüm ve Yeni Sınıflar

Emek alanındaki dönüşümler birçok düşünür tarafından farklı tarif edilmiştir: Yusuf Yüksel, bu tanımları şu şekilde toparlar: "Bilgi ekonomisi (Machlup), teknokratik çağ (Brzezinski), hizmet sınıfı toplumu (Dahrendorf), postendüstriyel dönem (Bell), bilgi toplumu (Masuda, Giddens), üçüncü dalga toplumu (Toffler), postmodern dönem (Lyotard, Habermas), disorganize kapitalizm (Lash, Urry), ikinci endüstriyel dönem (Piorre, Sabel)". Yüksel, (2010: 98-100), "Bilgi ekonomisi, post-fordist ekonomi, post-modern ekonomi" olarak çeşitli adlandırmalar ile de tarif

edilmeye çalışılan bu dönüşümlerin, son 40 yılda çalışmanın biçimsel yönleri, meslekler ve meslek algılamaları, organizasyon yapılarında önemli dönüşümlere neden olduğunu vurgular. Esnekliğe ve görece daha yoğun bilgiye dayalı bir biçimde formüle edilen çalışmanın, ülke ve sektörlerin farklılıklarına göre yansımaları olduğunu söyler.

Veysel Bozkurt (2005: 25), her toplum aşamasında ekonomik dönüşümler yaşanırken, var olan sınıfsal yapının da değişmesine dikkat çeker. Buna göre, yeni ekonomi biçiminin ihtiyaçlarını karşılayacak niteliğe göre bir sınıf yapısı oluşturulmaktadır. Endüstri toplumlarının en kalabalık kesimini yarı vasıflı işçiler oluştururken, bu dönemde hizmetler sektörünün gelişmesi, eğitim, büro, yönetim gibi alanlarda beyaz yakalı çalışanlara olan ihtiyacı arttırmıştır. Bozkurt, bu durumu sayısal verilerle gösterir: "1956 yılında beyaz yakalılar mavi yakalıların sayısını aşarken 1970 yılında beşte dördün üzerinde bir orandadır. Bu dönüşüm içerisindeki en çarpıcı veri ise 'teknik ve profesyonel sınıfın' oluşturduğu bilim insanları, mühendisler ve teknisyenler gibi kesimlerdeki artıştır. 1940 yılındaki 3.9 milyon olan profesyonel ve teknik kesimin sayısı 1964'te 8.6 milyon olmuştur" (Bozkurt, 2005: 25). Bu yeni dönemin en belirgin özelliğinin, değişimlerin hızı ve yayılma kapasitesi olduğu söylenebilir. Küreselleşme olarak da ifade edilen süreç yoluyla bu dönem kısa zamanda ve tüm dünya toplumlarını etki alanına dâhil edebilmiştir. Bu dönem bazı tarafları ile fırsatlar yaratırken diğer yandan büyük olumsuzlukları da beraberinde büyüterek getirmiştir. Bu dönüşümün, çalışma hayatının değerlerinde de önemli değişiklikler meydana getirdiği görülmektedir. "Örneğin, lonca düzeninin dayanışmayı esas alan usta-kalfa-çırak ilişkilerinin yerini; daha bireyci, duygusal ve kişisel ilişkilerin mümkün olduğunca geri plana itildiği ve rasyonalitenin ön plana çıkartıldığı yeni bir üretim ve toplum biçiminin geliştiğine tanık olunmuştur." (Erdem, 2005: 545-546).

Dolayısıyla bu sürecin çalışan tipinde de değişiklikler yarattığı vurgulanmaktadır. Yeni çalışma biçimlerine dahil olan işçiler, motivasyon edilmeleri gereken yeni metodlar ile çalıştırılmaktadır. İşçilerin kendisinden maddi emeklerinin yanı sıra maddi olmayan emekler de beklenerek, hayal gücünü, yaratıcılığını, pozitif enerjisini işe aktarması beklendiğinden bu yollu bir verimliliği elde etmek üzere bir yönetim biçimi de izlenmektedir. Şirketler için giderek artan belirsizlik ve risk

ortamı, enformasyonel üstünlüğü elde tutmayı gerektirmekte ve vasıf düzeyi yüksek çalışana ihtiyaç duymaktadır. Enformasyona dayalı ekonomi, eski ekonomi biçimini gittikçe daha fazla yerinden etmektedir. Bu yeni ekonomide hız ve esnekliğin şirketler açısından başarının temel kıstası olduğu görülmektedir. Gelecekteki durum için ise, çalışanlar ile ilgili olumlu bir tablo çizilmekte, çalışanın daha özerk olacağı ve eğlence, ibadet gibi kişisel-toplumsal aktivitelerine daha çok zaman ayırabileceği, boş zaman bakımından daha fazla imkânlara ulaşacağı varsayılmaktadır. Ancak bu hıza yetişemeyen toplumların ve vasıf düzeyi bakımından düşük olanların dezavantajlı durumda olması ve işsizlik tehdidi ile yüz yüze kalması beklenmektedir (Erdem, 2005: 543-560).

Vasıf düzeyi yüksek, Drucker'ın "bilgi işçisi" olarak tanımladığı bu yeni dönem sınıfı, Drucker'a göre (1994: 16-18) bilgiyi en verimli şekilde kullanma ve onu hizmete sokulacak hale getirme becerisine sahiptir. Birilerine bağlı çalışma biçimlerini bu kesim sürdürse de endüstri toplumundan farklı olarak, üretim araçları kendi ellerinde olanlardır. Dolayısıyla tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin yanı sıra bilgi merkezli bir dördüncü sektörden söz edilmekte, nitekim bu sektörler arasında payı giderek artmakta olduğu da gözlenmektedir. ABD'de 1950'de, çalışan nüfusun % 17'si bilgi üretirken bugün çalışan öğretmen, yönetici, bilgisayar programcıları, teknisyen ve bankerlerin de olduğu bir profesyonel sınıfın çalışan nüfusun yüzde 60'tan fazlasını oluşturduğu görülmektedir (Naisbit, 1987: 3). "Bilgi işçileri" veya "altın yakalı işçiler" olarak tanımlanan bu yeni kesim, enformasyonel dönemin öncesinin karakteristikleri olan rutin, faaliyet alanları sınırlı ve iyi tanımlanmış işler yerine, faaliyet sahası esnek, kendine göre yöntemleri tercih eden ve işverenlerin kendilerini serbest bırakmasını talep eden bir kesim olarak tarif edilmektedir (Toffler, 1993: 48-49).

Toffler (1992: 226-231), sanayi devriminin başlangıcındaki zor ve sert çalıştırma yöntemleri ile kâr sağlanmasının günümüz bilgi toplumu açısından mümkün olmadığını savunmaktadır. Toffler, bilgi çağında firmaların, risk alabilen, cesur, yeniliğe açık ve sürekli değişime hazır bir çalışan kitlesi beklentileri olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle şartların işçiler açısından zorlaştırılarak değil işçilerin daha "akıllıca" çalıştırılarak kazançlarını arttırdıklarını vurgulamaktadır. Bu noktada eğitimin bütün bu yeniden organizasyondaki yeri büyük önem taşır. İşsizlikle

mücadelede kilit nokta olarak kabul edilen eğitim ve mesleki eğitim, bilinen sanayi işçisi ile bilgi işçileri olarak tarif edilen kesimler arasında farklılıklar taşımaktadır. Kısa süreli bir eğitimle her bir kişinin yapabileceği işleri yapabilen sanayi dönemi işçilerinden farklı olarak enformasyonel toplum işçileri bilgi oranı daha yüksek işler yapmakta ve buna paralel eğitimlerden geçmektedirler. Bu durum, yeni dönem işçilerini bu anlamda ikamesi daha zor işçiler yapmakta ve değişebilirliklerini daha maliyetli kılmaktadır. Dolayısıyla bu durum hem işi daha bireysel kılmakta hem de bireylerin pazarlık gücünü yükseltirken sendikal örgütlenmelerini zayıflatıcı rol oynamaktadır. Bu dönüşüm aynı zamanda endüstri toplumunun standart, rutin ve kitle üretimine dayanan çalışma şekillerini de farklılaştırmıştır. Bozkurt (2005: 185), enformasyonel toplumun çeşitliliğe, esnek üretim biçimlerine dayalı yapısıyla çalışma şekillerindeki standardizasyonu bozmakta ve yeni çalışma biçimleri üretmekte olduğuna belirterek, kadınların çalışmaya dahil olma potansiyeline olumlu bir vurgu yapar. Ona göre hizmet sektörünün artan payı kadınların da işgücüne dahil olmasını sağlamış bu yeni çalışma biçimleri ile yüklenilmiş olan halihazırdaki toplumsal ataerkil işbölümüne dayalı rollerini de ertelemeden dahil olabilecekleri yeni bir çalışma düzeninin parçası olabilmişlerdir

Bilginin çalışma yaşamına bu denli dahil ve giderek hakim olduğu bir dönem olmamıştır. Bu durum literatüre "entelektüel sermaye" kavramını eklemiştir. Entelektüel sermaye; "zenginlik yaratmak üzere kullanıma sokulabilen entellektüel malzemedir. Başka bir ifadeyle bilgi; entellektüel mülkiyet ve deneyimdir. Kolektif bir beyin gücüdür. Onu belirlemek zor, verimli biçimde yaymak ise çok daha zordur." (Stewart, 1997: 12).

Tablo1: Geçmişten Geleceğe Çalışma İlişkileri

Tarım Toplumu	**Sanayi Toplumu**	**Bilgi Toplumu**
Küçük ölçek	Büyük Ölçek	Küçük-orta ölçek
Emek Yoğun	Sermaye Yoğun	Bilgi Yoğun
Usta- Kalfa- Çırak	İşçi- Patron	Profesyonel
Ferdi İlişkiler	Toplu ilişkiler	Ferdi İlişkiler
Dikey dayanışma	Dikey çatışma-yatay dayanışma	İşbirliği- Dikey dayanışma
Tatmin	Yabancılaşma	Tatmin
Esneklik	Katılık	Esneklik

Ev	Ev dışı (İşyeri)	Ev
Çok merkezlilik	Merkezlilik	Çok merkezlilik
Gönüllü kuruluşlar	Sosyal devlet	Gönüllü kuruluşlar
Soyut, metafizik alanlar, din	Materyalizm, hümanizm, pozitivizm	Soyut, metafizik alanlar, din, post-pozitivizm

Kaynak: Balcı, Y. (1996:79). Geçmişten geleceğe çalışma ilişkileri, *Çerçeve, 17*, Mayıs Temmuz.

Tablo1, üç toplum aşamasının karşılaştırılması adına, söz konusu toplumlar arasındaki kültürel, politik ve ekonomik alanlardaki farklılıkları özetler niteliktedir. Her ne kadar bu tabloda dönemler arasında keskin bir ayrım olduğu izlenimi olsa da, bu çalışmada değişimleri kategorize etmek adına kullanılmaktadır. Çünkü değişim-dönüşümler yaşanmış olsa da çalışma ilişkileri açısından hala bir çok özelliğin geçmişten günümüze devam ettiğini söylemek gerekmektedir.

Önceki bölümlerde de ifade edilen ve tabloda da görülen, özellikle sanayi toplumunun katı yapısının aksine bilgi toplumu aşaması esnek, bireysel ve bilginin merkezi rolünün olduğu bir durum söz konusu olduğudur. Bu bağlamda istihdamda esneklik, sayısal, fonksiyonel, ücret ve zaman esnekliği olarak dört grupta incelenebilir:

- ***Sayısal esneklik,*** dış esneklik olarak da ifade edilebilmektedir. İşletmelerin, işçi miktarını ekonomik değişimlere, teknolojik yeniliklere ve talep dalgalanmalarına göre belirleyebilmesi anlamına gelmektedir. Bu durumun a-tipik çalışma türlerinin önünü açtığı görülmektedir (Ansal, 1999: 4-5 ve Yavuz, 1995: 14). İşçi alma ve çıkarmaların ile işçilerin niteliklerini belirleme konusunda yasal sınırlamaların bir engel olmaktan çıkması meselesi bakımından önemli sorunları barındırmaktadır. Tokol (2011: 125), sayısal esnekliğin, toplu işten çıkarmalara ilişkin engelleri kaldırdığını "kısa süreli çalışma, ücrette kısıtlama, işçi alımlarının dondurulması, fazla çalışmanın azaltılması, erken emeklilik" gibi alternatifler ile toplu işten çıkarmanın yerine geçecek uygulamaların hayata geçirildiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda Tokol (2011: 125), çekirdek ve çevre işgücü arasında da bir ayrım oluştuğunu ifade etmektedir. Tokol'a göre sayısal esneklik, "işletmelerin çekirdek ve çevre işgücünü birbirinden ayırarak kullandıkları esneklik

uygulamasıdır. Çekirdek işgücü belirsiz süreli hizmet sözleşmesine dayanarak tam süreli çalışan, yüksek ücretli, iş güvencesine sahip, işletmenin sürekli işgücünü; çevre işgücü ise iş güvencesi bulunmayan işletmenin gereksinim duyduğu sürece işletmede çalışan düşük ücretli işgücünü ifade etmektedir. Çevre iş gücü için kullanılan sayısal esneklik, standart dışı, atipik veya arızi olarak adlandırılan çalışma şekilleriyle uygulanmaktadır."

- ***Fonksiyonel Esneklik:*** Burada temel belirleyen, işçilerin nitelikli olması gerekliliğidir. Vasıf ve yeteneklerin, farklı alanlarda görev ve sorumluluk almaya elverişli olması önem taşımaktadır (Tuncay, 1995: 22).

- ***Zaman esnekliği,*** işe başlama ve işi bitirme sürelerinin kayganlaştırılması ile azami çalışma sürelerinin uygulanmasında serbestlik sağlanmasını içermektedir (Eryiğit, 2000: 12). Bu esneklik, fazla mesai ücretlerini ortadan kaldırdığı gibi çalışma zamanının uzaması ile de sonuçlanmaktadır. Gorz (2014: 192), işin bu şekildeki örgütlenişinin emeğini satarak yaşamını sürdüren kesimi "zaman"ları üzerindeki hakimiyetlerinden de yoksun hale getirdiğini vurgulamaktadır.

- ***Ücret esnekliği,*** işletmelerin ücretleri, değişen işgücü piyasalarına göre belirleme serbestisini ifade eder (Eryiğit, 2000: 11). Bu serbestlik sendika ve toplu sözleşme gibi unsurları yok sayan, etkisini zayıflatıcı bir ortamı yaratmaktadır. Teknolojik gelişimin bunun doğrudan sebebi olduğunu söylemek doğru değildir ancak buna daha fazla imkan tanıdığı gerçeğini de göz ardı etmemek gerekmektedir (Ansal, 1999: 4-5).

- ***Uzaklaştırma stratejisi,*** işletmelerin maliyetlerini düşürmek ve risklere karşı önlem alması amacıyla bir takım işlerini sektörde uzmanlaşmış veya rekabet gücünü arttıracak şekilde başka işletmelere yaptırmasını ifade etmektedir (Yavuz, 1995: 18).

Gorz (2014: 83), esnekliğin çalışmanın anlamında ve yaşamdaki araçsal karşılığında dönüşümlere neden olduğu meselesine işaret eder. Zaman ve ücretler bakımından sürekli değişkenlik, geçicilik çalışma hayatında kolektif bir bütünleşmenin önüne geçmekte ve çalışma, insanların yaşamlarını kendisine göre

organize ettiği zaman bölmelerini temsil etmeyi sürdüremez bir hal almaktadır. Bu durum çalışmaya atfedilen, "bireyin kendini gerçekleştirmedeki vazgeçilemez yol olması"ndan bir hayli uzak olmakta ve çalışmayı yeri doldurulamayan bir aktivite olmaktan çıkarmaktadır. Bu anlamda toplumsallaşmanın bir bağı olmaktan da çıkmaktadır. Harvey (1993: 83-84), esnekliğin, sınıfsal ilişkilerin biçimlendirilmesinde ve toplumsal koşulların yaratımında ciddi bir öneme sahip olduğuna vurgu yapar. Harvey, teknoloji ve ona bağlı olarak gelişen üretim sistemlerinin işgücü piyasalarına esneklik kazandırırken işçinin yeteneksizleştirilmesi, daha bağımlı hale getirilmesi ve disipline edilmesi konusunda sermayeye daha geniş yelpazede araçlar sunmakta olduğunu ifade etmektedir. İlker Belek (1999: 13), bu sürecin işçilerin sınıf kimliği üzerindeki etkisini şu şekilde anlatır:

> Teknolojik gelişme üzerinden ortaya çıkan üretkenlik artışı, zorunlu olarak çalışma süresini kısaltmakta, bu da üretimin asli insan faaliyeti ve toplumsal yaşantının üzerinde geliştiği kolektif eylem olmaktan çıkarmaktadır. Yani üretim önemini yitirmektedir. Bütün bu gelişmelerin ulaştığı son nokta ise işçi sınıfının sınıf olmaktan çıkmasıdır. Çünkü işçi sınıfına sınıfsal kimliğini edindiren, onu toplumsal yaşantının en önemli kolektif öznesi durumuna getiren etkenler, büyük üretim alanlarında kolektif üretim yapması ve buradan hareketle de kolektif mücadele etme kapasitesiydi. Artık bütün bunlar geçerliliklerini yitirdiklerine göre, sınıf kimliğiyle herhangi bir toplumsal öznenin tanımlanabilmesi de olanaksızlaşmıştır. Sınıf bir toplumsal kategori olarak bitmiştir.

Yine Gorz, sınıfsal yapıda önemli değişiklikler olduğunu ileri sürmekte, bu değişikliklerin ise çalışmanın tümünde yaşanan köklü değişimler ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Giddens, Gorz'dan farklı olarak bu gün kapitalist ilişkiler ağının sınıfsal niteliğini koruduğunu savunmaktadır (akt. Belek, 1999: 137).

1.1.3.1. İstihdamda Yeni Esnek Çalışma Türleri

Küresel düzeyde gerçekleşmeye devam eden dönüşümler ve esnekleşmenin hem örgütsel yapıda hem de istihdam alanında rekabete bağlı olarak kendini

dayatması, yeni çalışma türlerini de beraberinde getirmiştir. Teknolojinin de daha fazla imkan tanıması ile yeni çalışma biçimleri ortaya çıkmıştır:

- ***Kısmi süreli çalışma,*** en bilindik yeni çalışma biçimlerindendir. Kısmi süreli çalışmayı diğer çalışma biçimlerinden ayıran üç unsur söz konusudur. Bunlar, isteğe bağlı olması, süre bakımından kısa olması ve düzenli olmasıdır. İsteğe bağlılık hususu, işsiz kalma kaygısı ile kabul edilen bir çalışma biçimi olmasından dolayı tartışmalıdır (Centel, 1992: 86-87). Kısmi süreli çalışmanın düzenli yapılması ise onu mevsimlik ve geçici çalışmaktan ayıran bir özelliğidir (Tokol, 2000: 338). ILO'nun 175 sayılı Kısmi Süreli Çalışma Sözleşmesi, kısmi süreli çalışanı, çalışma saatleri bakımından tam gün çalışan işçiye oranla daha az çalışma saati olan işçi olarak tanımlamaktadır. Tam gün çalışan işçiyi ise, kısmi süreli işçi ile aynı veya benzeri tip işi yapan, aynı işyerinde veya karşılaştırılabilir tam gün işçinin bulunmaması halinde aynı işletmede veya işkolunda istihdam edilen işçi olarak tanımlamaktadır (Tuncay, 1999: 71). Kısmi süreli çalışma biçimlerinden biri çağrı üzerine çalışma ve diğeri de iş paylaşımıdır. Çağrı üzerine çalışma, işçinin işveren tarafından ihtiyaç duyulduğunda işyerine gelerek çalıştırılmasıdır. Çağrı üzerine çalışma iki türlü yapılmaktadır: iki taraflı olarak sözleşme ile çalışılacak süre belirlenir veya tek taraflı işveren ne kadar çalışılacağını belirler. Çağrı üzerine çalışma hizmet ile eğitim sektöründe ve büyük işletmelerde vasıfsız işçi gereksinimi olduğunda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalıştırma biçiminin yaygın olarak kullanıldığı ülkelerin başında Almanya gelmektedir. İş paylaşımı ise, tam gün süreli bir işin birden fazla işçi tarafından paylaşılmasıdır. İlk defa 1960'lı yıllarda ABD'de uygulanmaya başlanan bu model tüm iş kollarında uygulanabileceği gibi birbirinden farklı meslek gruplarında uygulanabilmektedir (Tokol, 2011: 130).

- ***Belirli süreli çalışma*** ise, süresi önceden belirlenmiş sözleşmenin süresinin bitmesi ile iş ilişkisinin biteceği çalışma şeklidir. Belirli süreli iş sözleşmesinde sürenin bitmesiyle sözleşmenin bitiyor olmasında fesih durumunun olmaması, iş hukukunun gelişim sürecinde belirli süreli sözleşmelerin, objektif nedenlerin aranması şartı ile sınırlandırılmasını

getirmiştir. Ancak küreselleşme ile işsizliğe karşı belirli sürelerle de olsa bir çözüm olarak görülmesi, işçilik maliyetlerinin azaltılarak istihdamın arttırılabileceğinin düşünülmesi, bu sınırların ortadan kalkması ve belirli süreli sözleşmelerin yapılmasının kolaylaştırılması meselesini gündeme getirmiştir (Alpagut, 2008: 24). Belirli süreli çalışanların, kadın ve erkek cinsiyet dağılımında ise kısmi süreli çalışmadakinden farklı olarak daha dengede olduğu görülmektedir (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 80).

- ***Evde çalışma***, işverenin olduğu bir işyeri veya tahsis ettiği tesis dışında, evinde ücret karşılığı yapılan çalışmadır. Geçmişten itibaren yaygın olan bu çalışma gelişmiş ülkelerde yaygınlık kazanmaktadır. Emek yoğun tekniklerin kullanıldığı ve kadınların yoğun olduğu sektörlerde çalışanların önemli bir kısmını kadınlar ve gençler oluşturmaktadır. İrlanda ve Almanya'da evde çalışanlar içinde kadın oranı %90'ı bulmaktadır (Tokol, 2011: 131). Evde çalışma geleneksel istihdam biçimlerinden ayrılmakta ve işgücü içerisinde kadın istihdamını gerçekleştiren bir istihdam biçimi olarak öne çıkmaktadır (Lordoğlu, 1990:7). Evden çalışmanın bir biçimi olarak da, "evde tele çalışma" yeni esnek çalışma biçimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Evde tele çalışma, evden iletişim teknolojilerinden en yüksek düzeyde yararlanılarak çalışmayı gerektirmektedir. Evden tele çalışma, geleneksel olarak bilinen evden çalışma biçiminden iletişim teknolojisinin ağırlıklı kullanımı bakımından ayrılmaktadır. Geleneksel evden çalışma emek yoğun sektörlerde daha yaygın iken evde tele çalışma, yüksek beceri ve bilgi düzeyi gerektirmektedir. Bu alana dahil çalışanların kendi hesabına çalışan kesim olarak tanımlanmasının beraberinde bir dizi sorunu getirdiği de söylenebilir. Evden çalışan kesimin önemli bir kısmı sözleşmeli olarak şirketlere çalışmalarına rağmen belirli bir işyeri merkezinden çalışmadıkları için kendi hesabına çalışıyor sayılmakta ve bu durum şirketlerin işçilere karşı yükümlülüklerden kaçmalarının bir yoluna dönüşmektedir (Tozlu, 2011: 103-104). İşçilerin iş sağlığı yasalarından ve diğer sosyal güvencelerden yoksun bırakılmasının bir biçimi olarak da çalışma düzenin bu yönde genişlemesi, bu yönlü bir istismar meselesini de gündeme getirmektedir. Kadınların ve bağımlı olarak tarif edilen grupların işgücüne dahil edilmesinin önünü açarak

istihdam alanını genişletmesi bakımından olumlu olduğu iddia edilse de kapitalizmin örgütsüz emeğe daha fazla yönelmesine sebep olduğu ve sosyal güvence maliyetlerinden kaçınarak emeği ucuza mal ettiği görülmektedir. Bu durum emeği sömürüye daha açık hale getirmekte, esnekliğin getirdiği evden çalışma ile bildiğimiz anlamdaki istihdam anlayışını kökten değiştirmektedir. İş tanımlarının, mesai kavramının ve iş güvencesinin belirsiz olduğu, hatta ortadan kalktığı söylenebilir (İlhan, 2007: 297)

- ***Tele-çalışma*** olarak adlandırılan çalışma biçimi ise yoğunluklu olarak telefon, bilgisayar ve faks gibi araçlar ile işyeri ile bağlantı kurmak için teknolojinin kullanıldığı merkezi bir iş yerinden yapılmayan bir çalışma türüdür. ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) tarafından 1990 yılında yapılan tanımlama ise şu şekildedir: "işyeri merkezinden uzak bir mekanda, işyerindeki işçilerden ayrı yapılan ve yeni teknolojilerin bu ayrılmayı iletişim olanakları sağlayarak temin ettiği çalışma şeklidir" (Tokol, 2003). İşgücüne katılım oranını arttırdığı kabul edilerek olumlanmaktadır. Ancak istihdama ve işsizliğe olan etkileri üzerine tartışmalı görüşler bulunmaktadır (Tokol, 2003). İlk yıllarda telefon ve bilgisayar aracılığıyla evde çalışma fırsatı olarak algılanan tele-çalışma, daha sonra birçok çalışma şeklini içinde barındırır bir hale dönüşmüştür. Hangi çalışmanın tele çalışma olduğu veya olmadığı konusunda ülkeler arasında da bir fikir birliği sağlanamamıştır. Ülkelere göre farklı tele çalışma şekilleri bulunmaktadır: evde tele çalışma, uydu ofisler, eve yakın yerlerde çalışma merkezlerinin olmasını ifade eden yerel çalışma merkezleri, teleköyler, tele merkezler, geçici iş istasyonları, çağrı merkezleri, mobil çalışma, ilkeler ve kıtalar arası tele çalışma şekli olarak transborder tele çalışma, off shore tele çalışma biçimlerinden sayılmaktadır (Tokol, 2011: 132).. Tele çalışanlar kendi hesabına da çalışabilmekte ancak tele çalışanların, işçi hakları ve sendikal haklar bakımından yasal ve mali statülerinin belirlenmesi önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bağımlı çalıştıklarında, kısmi süreli çalışan olmaları veya belirli işleri yapmaları durumu daha da karmaşıklaştırmaktadır. (Tokol, 2011: 133).

- ***Ödünç iş ilişkisi*** ise bir işverenin işçisini belirli veya geçici bir süre için bir başka işverenin emrine vermesidir (Soyer, 1980: 339-340). Dolayısıyla böyle

bir durum üç ayrı iş ilişkisi doğurmaktadır. İlki; hizmet sözleşmesi ile bağlı olan işçi ile işveren arasındaki ilişkidir. İşçi başka bir işverenin yanında iş görme borcunu yerine getirmektedir. Bu durum aralarında hizmet akdi olan işçi ile işveren arasındaki hizmet akdini sona erdirmemekte, emrinde çalışılacak olan işveren ile işçi arasında bir hizmet akdi de doğurmamaktadır. Ücret ödeme borcu da ödünç veren işverene ait olmaktadır (TİSK, 1999: 25).

- ***Alt işverenlik (Taşeron) Uygulaması*** Alt işveren uygulaması iş gücünün parçalandığı esnek çalışma biçimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Asıl işverenin uzmanlık isteyen işleri başka bir işverene yaptırması anlamına gelen uygulama, işgücünü parçalamakta ve görece daha güvenceli olan çekirdek iş gücü ve güvencesiz olan çevre işgücü işçiler arasında rekabet yaratıp ortak çıkarlar etrafında örgütlenmeyi engellemektedir. Bu durum aynı zamanda alt işveren işçilerinin düşük ücretli olmaları dolayısıyla tüm işçiler üzerinde ücretleri düşürme tehdidi yaratmaktadır (Özveri, 2014: 28-37). Murat Özveri (2014), "Alt İşveren (Taşeron) Sermayenin Örgütlü İşgücüne Başkaldırısıdır" adlı makalesinde alt işveren uygulamasına ilişkin yaklaşımını şu şekilde ifade eder: Alt işveren uygulaması, gündem olduğu tarihten itibaren alt işverenin, alt işveren işçisinin ve asıl işverenin kim olduğu ile bunların birbirleri ile ilişkisi bakımından oldukça tartışmalıdır. Çokça karmaşıklaştırılan konu, esasında, kapitalist bir ekonomik üretim sisteminin gereği olarak, sermayenin karını maksimize etmesi amacına uygun olarak işgücünü mümkün olan en ucuz biçimde sağlayabilmesinden ibarettir. Hukuk, bu çalışmanın taraflarını tanımlayarak, üretimi organize edip işçi çalıştıran kişiye işveren, "ücret karşılığı işverenin emir ve talimatları doğrultusunda çalışan kişiye de işçi denmektedir" ve işveren ile işçi arasındaki ilişki ise "bağımlılık" kavramı ile ifade edilen bir ilişki türüdür. İşçinin işini, işverenin işyerinde, onun emir ve talimatları doğrultusunda yapması bağımlılık olarak adlandırılmaktadır. Bağımlılık ilişkisi ise, karşılıklı hak ve borçlar doğuran, işveren ile işçi arasındaki "iş sözleşmesi" adındaki sözleşmeye dayanmaktadır. Bu sözleşmedeki işverenin borcu olan işçiye olan ücreti ödeme yükümlülüğü karşısında bundan mümkün olduğunca tasarruf etme çabası emeğini satma yoluyla hayatta kalan önemli bir çoğunluğu istediği

koşullarda çalıştırmaya, iktisadi bir zora dönüşmektedir. Alt işveren uygulaması ile sermaye üzerindeki denetim mekanizmaları zayıflatılmakta hatta ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Nitekim alt işveren uygulamasının rekabet yoğun ve hızlı büyümeye endeksli her yerde yaygınlaşması tesadüf değildir. Türkiye için başta Tuzla olmak üzere tersanelerin işçi ölümleri ve alt işveren uygulamalarının yaygın olması birçok tartışmaya açıklık getirecek nitelikte örneklerdir. (Özveri, 2014: 28-37).

Betül Urhan (2014), sendika-kadın ilişkisindeki sorunlara dair yaptığı araştırmasında, 1970 sonrasının ekonomik ve siyasi olarak yaşadığı dönüşümlerin emek piyasasını da etkilediği ve emeğin bileşimini değiştirdiği sonucuna varmaktadır. Urhan, bu süreçte neoliberal düzenin ihtiyaç duyduğu şekilde emeği şekillendirebilmesi için yasal olarak da düzenlemeler yaptığını ve bu yolla esnek uygulamaların hayata geçirildiğini ifade etmektedir. Esnek çalışma beraberinde sendika veya işçi örgütlerine bağlı işçi sayısını giderek azaltırken kayıt dışı istihdam ise artmıştır. Yeni çalışma biçimleri ile güvencesiz çalışmanın bir ezberi haline dönüşmüş olan kadınların bu dönem itibariyle daha da güvencesiz ve görünmez kılındıkları ortaya çıkmaktadır.

Maria Mies (2012: 220) ise, ataerkil sistemin birikim yasası üzerindeki etkilerine dair çalışmasında, kadınların günümüzde, dünya çapında işçi değil de "ev kadını" olarak tanımlandığı için en uygun işgücü olduğunu söyler. Bunun anlamı; ister kullanım değeri taşısın isterse meta üretsin, kadının yaptığı iş görünmezdir; "özgür ücretli emek" gibi gözükmez; "gelir getirici faaliyet" şeklinde tanımlanır ve erkek emeğinden çok daha ucuza satın alınabilir. Mies, kadınların dünya çapında "ev kadını" olarak tanımlanmasıyla, hem emeğin ucuzlatılmasının hem de kadınlar üzerinde politik ve ideolojik kontrol sağlanmasının olanaklı hale geldiğini, ev kadınları atomize ve izole edildiğini söyler. İş organizasyonları, ortak çıkarlarının ve üretim sürecinin tamamının farkına varmalarını çok zorlaştırır; ufukları aileleriyle sınırlı kalır (Mies, 2012: 220). Mies, hem az gelişmiş hem de çok gelişmiş ülkelerde bu hassas dönemde sermaye için en uygun işgücü "özgür proletarya" değil, ev kadını olduğunu söyler. Batı'daki tüketici- ev kadını sermayenin gerçekleşmesinin maliyetlerini düşürmek için giderek daha fazla ücretsiz iş yapmak zorundayken, sömürgelerdeki üretici ev kadını da üretim maliyetlerini düşürmek için giderek daha

fazla ücretsiz iş yapmak zorundadır (Mies, 2012: 237).

Esnek çalışma biçimleri ile, görüldüğü gibi çalışmanın tek bir alana ilişkin yürütülen bir faaliyet olmaktan çıktığı ve çalışmanın zaman bakımından organizasyonunun da değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu esneklik mekan ve zamandan bağımsız olarak tarif edilirken çalışmanın dıştalanmasının aksine, çalışmanın yaşantıyı içererek genişlediği söylenebilir. Yeni çalışma biçimleri ile kadınların dahil oldukları ücretli çalışma ve yeniden üretim süreci için toplumsal cinsiyet rollerince kendilerine yüklenilen ücretlendirilmeyen çalışma birbirinden ayrılamayan bir hale gelmektedir. Bu durumda kadınlar için zaman organizasyonunun "boş zaman" ayrımı daha da belirsizdir. Ücretlendirilmeyen emeklerinin karşılığı olan ev işlerinin yapılması, aile üyelerinin bakımı gibi çalışmalar, "çalışma" olarak tanımlanmadığından boş zamana dahil etkinlikler olarak kabul edilmektedir. Oysa hem evdeki fertlerin bir sonraki günün çalışmasını yapabilmesi ve hayatın olağan akışının sürebilmesi için hem de kendilerinin çalışma hayatına katılabilmesinin bir koşulu olarak ücretli çalışmadan arta kalan zamanlarında ücretsiz bir faaliyet yürütmektedirler. Dolayısıyla buradaki emek sürecinin çalışma zamanından bağımsız okunması bir yanılgıya işaret etmektedir.

1.2. Post-Endüstriyel Dönüşümün Kültürel Dinamikleri ve Hegemonya

Görüldüğü üzere esnek çalışma biçimleri ve esneklik türleri belirsizlik yaratıp pazarlık gücünü de zayıflatan özellikler taşıdığından, aslında insanları daha fazla farklı biçimlerde çalışmaya zorlamaktadır. Bütün bu dönüşümler elbette ki var olanın sürdürülemez hale gelmesi ve emek mücadelelerinin kapitalist dönüşümü zorunlu kılmasının bir sonucudur. Öncelikle, "esneklik" kavramının ele alınma biçimi, kapitalist işleyişe ilişkin yaklaşıma bağlı olarak değişecektir. Bu bağlamda esnekliği yalnızca doğrudan dayatılan ve çalışma koşullarını işverenin lehine dönüştüren bir olgu olarak ele almak yerine, yaratılan hegamonyanın, algı biçimleri üzerindeki etkilerini incelemek daha yararlı olacaktır. Esnek çalışma biçimleri, kendi içinde çok çeşitli formlara bürünse de, ortak özellik olarak zamanın organizasyonundaki dağılmayı ortaya koyar. Bu dağılma, hem zamanın parçalanmasına, hem de bu parçalanmanın oluşturduğu diğer karakteristik dönüşümlere yol açmaktadır. İşlik yaşantısı zamana göre parçalandıkça, karakter ve algıların da buna göre parçalandığı veya esnekleştiği görülmektedir. Bu kültürel dönüşümü takip etmek için izlenecek

yol, zorunlu olarak, ilk temellerini Gramsci'nin "hegamonya" ve "rıza" kavramsallaştırmalarından başlayan ve sonrasında esnekliğin daha görünür olduğu günümüzde Sennett'in, emekçinin karakter analizinden geçen, Hardt ve Negri gibi kültürel dönüşümlerin önemini vurgulayan yazarların vurgularını izleyen bir yoldur.

Kapitalist düzende çalışma koşullarının düzenlenmesi, kapitalizmin kendi içinde geçirdiği dönüşümlere göre değişen dinamiklere bağlıdır. Çalışma saatlerinin düzenlenmesi ve çalışma biçimlerine göre ücret belirlenmesi, kapitalist dönemde büyük ölçüde yasalarla düzenlenmiş, bu da çalışma ve boş zaman kavramlarını, yasal çerçevede olduğu sürece belirli standartlar içinde belirlemiştir. Hem Protestan ahlakının çalışma kültüründeki hegamonyasının söz konusu olduğu erken dönem kapitalist örgütlenmede, hem de bu kültürün tersine çevrilerek hazcılığı öne çıkardığı ve çalışma zamanını yüksek tutmak yerine boş zamanın tüketim kültürü altında organize edildiği geç kapitalist dönemde, zamanın tümü çalışma saatlerinin belirlenmişliği üzerine temellenmişti. Bu belirlenmişlik içinde boş zamanın işveren tarafından ihlali, işçi mücadelelerinin konusu olmuştur. Gerek hak gasplarına ilişkin mücadelelerde, gerekse adil olmayan yasal düzenlemelere karşı oluşturulan baskılarda bu mücadelenin tarafları bellidir. Oysa post-endüstriyel dönemin esnek çalışma biçimlerinde, yer yer bu standardizasyonun silindiği görülmektedir. Özellikle kuruma bağlı olmayan, ya da internet ağları üzerinden organize edilen evden çalışma biçimlerinde, çalışma ve boş zaman dengesi yasal düzenlemelerin dışında belirlenir. Bu dengeyi, çalışma saatlerini düzenleyen hiç bir kurumsal mekanizma yoktur. Bir çok evden çalışma biçiminde ücretler, büyük farklılıklar göstermekle birlikte iş başına belirlenmekte ve bu yüzden belirleyici tek unsur, çalışanın mümkün olduğunca çok iş almasını gerektiren maddi koşullar olmaktadır. Böyle bir durumun en büyük tehlikesi, biçimsel olarak çalışanın, boş zamanını kendi belirleme özgürlüğünün ortaya çıkması ve boş zamanı kendi rızasıyla satmasının, yalnızca yaşam koşullarının dayatması şeklinde gerçekleşmesi ve böylece koşulların çalışan adına iyileştirilmesi için bir mücadele alanı bırakmamasıdır. Bu durum aslında kapitalizmin özsel niteliğinin, yani rekabet ve güvencesizlik özelliklerinin çıplak biçimde bir dayatmaya dönüşmesine neden olur. Bu durumda burjuva hukuku, demokratik hakların düzenlenmesi biçiminde oluşturduğu hukuksal mücadele alanını kendi eliyle rafa kaldırarak çalışana çalışma saatlerini belirleme özgürlüğü tanımış

olur. Böylece hem bu konudaki "özgürlük" kavramı kendi belirlenmişliğini deşifre etmiş olur, hem de çalışanlar için boş zaman kavramı anlamını yitirmiş olur. Elbette boş zamanın, çalışanın kendi rızasıyla işverene satılması, bu noktadaki "rıza" kavramını da ideolojik okumayı gerektirir. Antonio Gramsci'nin "rıza" ve "hegamonya" kavramları, tam olarak boş zamanın satışındaki bu rızaya denk gelecek biçimde akla gelir.

Gramsci, post-marksist düşünürlerden biri olarak, K. Marx'ın öngördüğü devrimin gecikmiş olmasının nedenlerini araştırırken, iktidarla toplum arasındaki hegamonik ilişkinin yalnızca zor gücüyle ve ideolojik yanılsamayla açıklanamayacağını fark eder. Ekonomik belirleyicilik konusunda Marx'la aynı biçimde düşünmesine rağmen Gramsci, üst yapısal araçların da belirleyici olduğunu düşünür. Özellikle devrimin öznesi olarak tarif edilen işçi sınıfının da, burjuva ideallerine rıza göstermekte olduğunu gözlemleyen Gramsci, bu durumu açıklamak için "hegamonya" ve onun yarattığı "rıza" kavramlarını kullanır. Gramsci "hegamonya" kavramını şu şekilde açıklar:

> (Hegamonya), hem yönetici bir sınıf olarak proletaryanın hem de yönetimin uygulanmasına ilişkindir. Bu egemen sınıfın, karşıt gruplar üzerinde zorunlu olarak uygulayacağı zorlama demektir. Fakat bu proletarya ile işbirliği yapmaya hazır olan ve bu tutumuna etkinlik kazandırılması söz konusu olan müttefiklerinin fikir ve kültür alanında yönetilmesi de demektir. (Gramsci, 1997: 28).

Hardt ve Negri (2001: 223) de bu durumu, marksist bir yorumlamaya da dayanarak "proletarya mücadeleleri –gerçek, ontolojik anlamda- kapitalist gelişmenin motorudur" cümlesi ile ifade eder. Bu dönüşüm günümüzde sömürü ilişkilerinin fabrika sınırlarından bütün toplumsal alana taşmasının da kendisini ifade etmektedir. Tarım ve madencilikten endüstrileşmeye doğru yol almış süreci kapsayan modern süreç "enformatikleşme" ya da "postmodernleşme" olarak tanımlanan bir yere evrilmiştir. Postendüstriyel süreç emeğin endüstri alanından genişleyerek hizmet alanına kayması ile kendini göstermiştir. Sağlık, eğitim, finans, eğlence, reklam gibi çoğu değişken ve esnek beceriler gerektiren, bilginin, enformasyonun, duygulanımın ve iletişimin merkezi rol oynadığı işleri kapsayan geniş bir hizmet alanına bir kayma yaşanmaktadır. Elbette ki bu kaymalar ve kapitalizmin yeni dönüşümleri bütün

ülkelerde ve dünyada eşit ve aynı şekilde yaşanmamaktadır. Ancak dönüşümler bir çok alanın ve durumun değişiminin ana kaynağı olmuştur (Hardt ve Negri 2001: 300-303).

> Emek gücünün nitelikleri (fark, ölçü ve belirlenim) artık kavranır olmaktan çıkmıştır; aynı şekilde sömürü de artık yerelleştirilemez ve nicelleştirilemez. Aslında sömürü ve tahakkümün nesnesi artık özgün üretici faaliyetler değil, evrensel üretme kapasitesi, yani soyut toplumsal faaliyet ve onun kapsayıcı gücü haline gelmektedir. Bu soyut emek yeri olmayan bir faaliyettir, ama yine de çok güçlüdür. Ortak şekilde çalışan kafaların ve kolların, zihinlerin ve bedenlerin bütünüdür bu; hem ait olmamadır, hem de canlı emeğin yaratıcı toplumsal yayılışıdır; hareketli ve esnek işçilerden oluşan çokluğun çabası ve arzusudur; aynı zamanda entellektüel enerjidir ve entelektüel duygulanımsal (affective) emekçiler çokluğunun dilsel ve iletişimsel inşasıdır (Hardt ve Negri 2001:224).

Hardt ve Negri' nin bu cümleleri dönüşümün hem maddi hem de kültürel yanına işaret etmektedir. Enformatikleşme süreci, sadece üretim alanını değil, aynı zamanda karakter, tahakküm, zaman- mekan ve emeğin niteliği gibi alanları da dönüştürmektedir.

Diyalektik olarak hegemonya tahakkümle bir zıtlık içerisinde bulunsa bile esasta zor ve rıza, tahakküm ve hegemonya yan yanadır. Devlet aygıtının zorlamalarına karşın ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesini sağlayan hegemonya, bir yandan zorlamayı geri plana iterken aynı zamanda onun gizlenmesini sağlar. Hegamonyanın, somut baskı mekanizmalarından farklı olarak, bir gizleme pratiği olarak işlediği süreç, belirli temalar altında incelendiğinde, devam eden tahakküm daha iyi okunabilir.

1.2.1. Karakterin Dönüşümü

D. Meda (2012: 27), *Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?* adlı eserinde,

> (...) çalışma, birlikte var olma kipidir, topluluk değerlerinin taşıyıcısı yeni bir düzeni hep birlikte inşa etme tarzıdır. Çalışma, toplumsal iletişim ve ötekiyle ilişki aracıdır. Çalışma -ve özellikle iş yerinde çalışma- burada gerçek toplumsallaşmanın, bireysel ve kolektif kimliğin oluşumunun hakiki yeri olarak görülür. Çalışma bireyin yaşamını kazanmak için toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için sahip olduğu araçtan fazla bir şeydir. Çalışma bizim toplumsallığımızın tümüdür. Yalnızca dünyayla ilişkimizi değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerimizi de baştan sona çalışma yapılandırır. Çalışma, temel toplumsal ilişkidir.

sözleri ile çalışmanın niteliğinin değişmesi ile bireyin çalışma dışı yaşantısının ve yaşamla ilişkilenme biçiminin uğrayacağı değişime işaret eder. Bu ilişkilenme biçimlerinin uğrayacağı dönüşüm esasında bireyin kendisinin dönüşümünün sonucudur. Meda (2012: 173), çalışmanın bu biçimlendirici rolünün, kendi doğal yapısından kaynaklanmadığını ve toplumsal zamanın örgütlenmesi ile ilgili olduğunu da şu sözleri ile vurgular:

> ... çalışma, kimlik oluşumunu sağlar, belirli bir toplumsallık biçimine işlerlik kazandırmaktadır. Ama bu, esas olarak, toplumsal zamanın örgütlenmesinin ana biçimi çalışma olduğundan ve baskın toplumsal ilişki, yani toplumsal alışveriş ve hiyerarşilerimizin üzerinde temellendiği ilişki çalışma olduğu için böyledir, yoksa çalışma, toplumsal bağ kurmak gibi belirgin bir amacın hizmetine konmuş araç olarak tasarlandığı için böyle değildir.

Penny Gurstein, ofis ve mesai kavramının net olmadığı iş ve koşullarda çalışanların zaman ve mekan kullanımı konusunda, bir mekana ve belirli saatlere bağlı olarak çalışan insanlara nazaran daha fazla insiyatif sahibi olduklarını ancak bu durumun boş vakit ile mesai, iş dışındaki yaşantı, aile yaşamı ve iş, kişilik ve işlev arasındaki farkların bulanıklaştığını gözlemlemiştir. Yani, kurumsal ayrımın ve

faaliyet alanlarının bulanıklaşması davranış kodlarının karışmasına ve her şeyin iç içe girmesine sebep olmaktadır. (Gurnstein, 2007: 209-229).

"Yeni kapitalizm" olarak ifade edilen postendüstriyel dönüşüm, işi, bir yandan esneklik ile rutin olmayan bir çizgiye çekerken öte yandan çalışanların büyük bir kısmını hala Fordizm'e benzer bir alanda tutmaktadır: İşi, nasıl yapılacağına ilişkin nesnel bir ölçütün olmadığı, tanımlanmamış, her durumda risk almanın bir karakter testine dönüştüğü bir gerilim sahasına dönüştürmüştür. Sürekli olarak "değişim", "fırsat" ve "yeni" olanın vurgulandığı, geçmişte kalana ve geçmişin yarattığı deneyimlere değer verilmediği "sürekli baştan başlamak…" söyleminin, gerçekliğe hâkim olduğu bir ortam yarattığı görülmektedir (Sennett, 2014). Bu durumun çalışmaya paralel olarak kişilerin karakter yapılarında dönüşümler ve aşınmalar yarattığı görülmektedir. Esneklik söylemine eşlik eden, özgürlük, değişim, farklılık, ortaklık, işbirliği ve bu kavramlara imkân veren bir işveren olma ve işyeri yönetimi gibi tartışmalar çalışmanın yeni biçimlerine etik değerler ve erdemler ilişkilendirmesi de bu aşınmaların zeminlerini oluşturan parçalardan biridir.

> Adam Smith sempatiyi öne çıkaran bir ahlakçıyken, onu izleyen ekonomi politikçiler daha farklı bir etik değere yoğunlaştı. Mill'e göre esnek davranışlar özgürlüğün yolunu açar. Bunu günümüzde de kabul ediyoruz; değişime açık olmayı ve koşullara ayak uydurabilmeyi özgür eylem için gerekli karakter özellikleri olarak görüyoruz; insan değişme yeteneği olduğu için özgürdür diye düşünüyoruz. Ancak günümüzde yeni ekonomi politik, özgürlüğe duyulan kişisel arzuya ihanet ediyor. Bürokratik rutine karşı isyan ve esneklik arayışı, bizi özgürleştirecek koşulları yaratmak yerine iktidar ve kontrol yapıları üretti (Sennett, 2014: 50-51).

Sadece esnekliğin zaman bağlamında parçalandığı değil, işlik yaşantısı zamana göre parçalandıkça, karakter ve algıların da buna göre parçalandığı veya esnekleştiği de görülmektedir. Var olanda diretmeme, vazgeçebilme ve yeniye başlayabilme, geçiciliği benimseme ve düzensizlik içinde yaşayacak bir cesarete sahip olmak esnek bir karakter yapısını gerektirmektedir. Böylesi bir yaşantının içinde, duygusal gerilmeler yaşayanlar başarısız olmakta ve muzaffer olan insanların acı hissetmeyenler oldukları görülmektedir. Dahası, acı çekmek bir yana birden fazla

alanda koşturuyor olmak onlara heyecan vermektedir. Bu durum "geçmişini terk edebilme ve parçalanmayı kabullenme yeteneği" olarak tanımlanabilecek yeni kapitalizmin insanlarının özelliği haline gelmiştir (Sennett, 2014: 68-69). Ancak bu durum belli bir karakter tipine sahip olunarak mutlaka başarının elde edilebileceği ya da edildiği gibi bir yanlış algılamaya yol açmamalıdır. Çünkü kapitalizmin yeni parçalanmış yapısında en dipte yer alan kesimler için (gayri resmi sektörlerde çalışan göçmenler gibi) esnek olma ile "manevra için daha az yeri olan" geleneksel işçi sınıfı arasında sınıfsal bir fark da oluşmakta ve bu durum riske edilen veya göze alınan şeyleri de birbirinden farklılaştırmaktadır. "Ortada, insanlar yerinden edilmekten, oyun dışı bırakılmaktan ya da gereğince faydalanılmamaktan korkuyor. Geleceğin kurumsal modeli onlara ne işyerinde bir yaşam anlatısı sağlıyor, ne de kamu alanında fazla bir güvenlik vaadinde bulunuyor. Ağ toplumunda, ortadakilerin enformel ağları daha ince." (Sennett, 2015: 96). Dolayısıyla bu yeni durum, esnek bir karaktere sahip olmakla ve bulunulan konumla yakından ilgilidir.

Hardt ve Negri (2001: 340) ise modern kurumların yapılarının olduğu dönem olan disiplinci toplum olarak tarif ettiği toplum ile bunların parçalanması sürecindeki kontrol toplumu olarak adlandırdığı günümüz toplumunun kimlik inşasını kıyaslayarak yeni karakter tartışmalarını yapmaktadır. Hardt ve Negri, modern yapılanmanın tıpkı üretim bandında olduğu gibi standart, aynısı ile ikame edilebilir, "seri üretilmiş" toplumsal kimlikler ürettiğini ve bu "öznel figürlerin" sabitliğinin, hareketlilik ve esnekliğe doğru yol alınmasında engeller oluşturduğunu ifade etmektedir. Günümüz toplumunu "kontrol toplumuna geçmekte olan bir toplum" olarak ifade eden bu kuramcılar, belli bir kimlikte sabitlenmeyen, "melez ve değişken olan" bir öznellik üretildiğini savunmaktadır. Modern kurumların sınırlarını çizen çizgiler esnemekte, yaşamı belli alanlara göre sabitleyen duvarlar parçalanmaktadır. Üretim sadece belli alanlara hapsolmuş özelliğinden uzaklaşarak her yere yayılmakta ve bu durum çalışma alanında sahip olunan rollerin tüm toplumsal alanlarda var olmasını getirmektedir. Hardt ve Negri'nin ifadesiyle "Artık, üretim işyerlerinin dışında, okullarda, kahvelerde, statlarda, seyahatlerde, tiyatrolarda, konserlerde, gazetelerde, kitaplarda, mahallelerde, tartışma gruplarında, uzun sözün kısası bireylerin ilişkiye girdiği ve toplumsal ilişkiler evrenini ürettiği her yerde gerçekleşmekte, işyerinde sahip olunan sosyal roller bütün toplumsal alanlarda

var olmaktadır.” Endüstriyel toplumda da her bir bireyin birden fazla kimliği olduğunu kabul eden Hardt ve Negri, bunun belli oranda farklı mekânlar ve yaşam pratiklerince belirlendiğini savunmaktadır:

> Kişi evde anne ya da baba, fabrikada işçi, okulda öğrenci, hapishanede mahkûm ve tımarhanede akıl hastasıydı. Kontrol toplumunda tayin etme ve sınır koyma özelliklerini yitiren tam da bu yerler, bu kesin uygulama alanlarıydı. Kontrol toplumunda üretilen bir melez öznellik bir mahkûm, bir akıl hastası ya da bir fabrika işçisi kimliği taşımayabilir: ama yine de eşzamanlı olarak bütün bu kimliklerin mantıkları tarafından kurulmuş olabilir. O, fabrika dışında fabrika işçisi, okul dışında öğrenci, hapishane dışında mahpus, tımarhane dışında delidir; aynı zamanda hepsidir. O, hiçbir kimliğe ait değildir ve bütün kimliklere aittir; kurumların dışındadır, ama eskisinden daha yoğun olarak kurumların disiplinci mantıkları tarafından yönetilmektedir. (Hardt ve Negri, 2001: 343).

Sennett gibi Harvey’e göre de yeni toplum biçiminin en belirgin özelliklerinden biri “geçiciliktir”. Harvey’e göre bu geçicilik sadece işin geçiciliği ve üretilen malların kullanılıp atılması değildir; yaşam tarzına da sirayet eden bir geçiciliktir: “... modanın, ürünlerin, üretim tekniklerinin, emek süreçlerinin, fikirlerin ve ideolojilerin, değerlerin ve yerleşik uygulamaların, uçarılığında ve gelip geçiciliğinde bir artış olmasıdır.” (Harvey, 2014: 319).

Tüm bu karakteristik özellikler, “çalışma ve çalışma dışı yaşam” ayrımına dair algıları belirsizleştirirken, her türlü duygulanım ve davranış kodunun da işlik yaşantısına göre belirlendiği görülmektedir. Dolayısıyla bu durum, karşısında üretilecek olan söylemleri de bu çalışma organizasyonuna dahil etmekte ve mücadele edilecek araçları da zayıflatmakta, hatta yeni karakter yapıları ile toplum, araçsız hale dönüşmektedir. İstikrarın olmadığı, güç merkezinin silikleştiği, belirsizlik, risk, güvencesizlik ve sürekli değişimin başarmanın olumlu anahtarları haline geldiği ve çelişkileri ifade edecek kavramların da kapitalizmin yeni alanına dahil edildiği günümüz toplumunda, sorunlar, öznel bir durumun yansıması gibi görünmektedir. Sorun alanı olarak tarif edilecek durumlar, bireylerin tercihleri ve duygusu haline dönüşmüş gibi görünmektedir.

1.2.2. İktidarın Rolü

Kapitalizm, geldiği aşamada kendini geçmişin eleştirilerini içererek yenilemekte ve bunları daha güçlü bir kapitalist ekonomi politik yaratmak üzere kullanmaktadır. Günümüz düşünürlerinden Slavoj Zizek, The Cup 2012 Yaratıcılık Zirvesi'nde yaptığı bir konuşmada 68'li yılların eleştirilerini kapitalizmin nasıl içerdiğine ilişkin vurgusunda, kapitalizmin, eski üretim sürecinin hiyerarşik yapısını terk etmekte olduğunu ve çalışanın inisiyatifine bırakılmış, özerk yapısı olan networke dayalı bir organizasyon yapısı geliştirdiğini ve bunların tümünün post modern kapitalizmin vizyonu olduğunu söylemektedir. Hiyerarşi ve tüketim karşıtı tüm söylemleri içerecek biçimde kendini düzenleyen kapitalizm daha az belirlenmiş bir yapı görüntüsü edinmekte, özgürlük yanılsamasını bunu talep edenlere inşa ettirmektedir.[1]

Kapitalizmin ilk aşamasında işçilerin, üstleri tarafından izlendikleri disiplinci gözetim biçimi hâkim olmuştur. Ancak günümüz toplumları hiyerarşik disiplinci iktidar biçimlerinden farklılaşmıştır (Dolgun, 2005: 77). Gilles Deleuze, Foucault'ya atıfta bulunarak tıpkı disiplin toplumlarında iktidarın sadece zoru simgeleyen kapatılmaların mekânı olan hastaneler, okullar ve hapishanelerde değil tüm kurumlarda işlemiş olduğu gibi, günümüz kontrol toplumunun da insanların sadece çeşitli mekânlar aracılığıyla kuşatılarak tahakküm altına alınmadığını; kontrolun, tüm zamana yayılmış ve iletişim biçimleri ile işlemekte olduğunu ifade etmektedir. Deleuze, kontrol ile iletişim araçları arasında bağ kurmaktadır. Mekanik makinelerin olduğu dönemler hükümranlık toplumlarına, dinamik makineler disiplin toplumlarına ve bilgisayarların olduğu network makineleri kontrol toplumlarına karşılık gelmektedir (Deleuze, 2005: 10-11).

Kontrol toplumu tespitini, benzer şekilde Hardt ve Negri de yapmaktadır. Hardt ve Negri, tahakkümün insanın daha içsel bir yönü haline getirildiğini, toplumsal alanın doğal bir yapısına dönüştürüldüğünü, kaba bir görünürlük içinde değil "demokratik" görünümler kazandırıldığını savunmaktadır. Hem beyinlerin enformasyon ağları hem de bedenlerin refah sistemleri veya önceden kârlı alanlar olarak organize edilmiş boş zaman etkinlikleri üzerinden iktidarın yayıldığını ifade

[1] https://www.youtube.com/watch?v=3EnFpfKFG_0 (Erişim tarihi: 27.04.2017).

eden Hardt ve Negri, bunun kontrol mekanizması yoluyla gerçekleştiğini söylemektedir. Bu kontrol mekanizması, kişileri yaşama ve yaratma duygusuna yabancılaştırmaktadır ve bu yolla tüm toplumu içine almaktadır. Kontrol mekanizması, disiplin toplumlarının aksine esnek bir yapıya sahiptir (Hardt ve Negri, 2001: 46). Fakat bu esneklik, iktidarın görünmez kılınmasına ve dolayısıyla bir özgürlük biçimi olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Bu özgürlük biçimi geçmişin biçimsel olarak da otoriter görünümünden ayrıldığı için yanılsamalı ve daha da içselleştirilmiş bir kontrol yaymaktadır. Sennett, bu kontrol biçiminin okunaksız hale geldiğini ve çalışma ilişkilerinde muğlaklık yarattığını ve "özgürlük" tanıdığı iddia edilen esnek kapitalist çalışma biçiminin vadettiği özgürlüğü gerçekleştirmek yerine korku ve kaygılar ürettiğini savunmaktadır:

> Esnekliğin kaygı yaratması son derece doğal: İnsanlar hangi risklerin olumlu sonuç vereceğini veya hangi rotayı seçmeleri gerektiğini bilemiyor. Geçmişte "kapitalist sistem" sözünün taşıdığı lanetten kurtulmak için "serbest girişim" sistemi veya "özel girişim" sistemi gibi pek çok dolaylama geliştirilmişti. Günümüzde esneklik de kapitalizmin üzerindeki laneti silmenin başka bir yolu olarak kullanılıyor. Katı bürokrasi biçimleri eleştirilip, risk almaya vurgu yapılarak esnekliğin insanlara kendi yaşamlarını şekillendirmede daha fazla özgürlük tanıdığı söyleniyor. Oysa yeni düzen sadece geçmişin yürürlükten kaldırılmış kurallarının yerine yeni kontrol biçimlerini geçiriyor. Ancak bu yeni kontrol biçimlerini anlamak oldukça zordur. Yeni kapitalizm okunması son derece zor olan bir iktidar rejimidir (Sennett, 2014: 10).

Gözetimin bilgisayar teknolojisi ve ağlar ile gerçekleştirildiğini ifade eden Richard Sennett'e göre (2014: 61) bir esnek zamanlı çalışan, çalıştığı mekânı seçse bile, emek süreci üzerinde kontrole sahip değildir. Birçok araştırma, büroda olmayanlar üzerindeki gözetimin (e-postaların ve telefonların gözetimi dâhil) bürodakilerden daha yoğun olduğunu göstermektedir. Bu şekilde, zamanın düzenlenmemiş göründüğü anlarda bile zamanın mikro yönetimi söz konusudur. D. Bell'in bahsettiği gibi, zamanın metrik mantığı masa saatinden bilgisayar ekranına

geçmiştir. İş fiziksel olarak merkezsiz hale gelmiş ve çalışanın üzerindeki iktidar daha dolaysızlaşmıştır.

1.2.3. Maddi Olmayan Emek ve Meslek Algısının Dönüşümü

Emek, her ne kadar her yerde eşit bir biçimde olmasa da endüstri toplumuna ait özelliklerinden uzaklaşmaktadır. Üretim fabrika olarak tek bir mekana ait bir faaliyet olmaktan çıkmış, Hardt ve Negri' nin "fabrika toplumu" olarak tanımladığı bir biçimde her zamana ve mekana yayılmaktadır (Hardt ve Negri, 2001: 26-27).

Andre Gorz (2014: 84-85)'a göre günümüzde; toplumsal aidiyetin özgül bir tarzının ve özgül bir toplum tipinin yok oluşuna tanık olunmaktadır: "Michael Aglietta'nın "ücretli çalışma toplumu" ve Hannah Arendt'in "çalışma toplumu" olarak adlandırdığı toplum yok olmaktadır. Yok olan çalışma soyut çalışmadır, ölçülebilir, nicelendirilebilir, "yapanın" kişisel varlığından ayırt edilebilir, "iş piyasasında" satılmaya ve satın alınmaya elverişli kendinde çalışma, kısacası 18. yüzyılın sonundan itibaren imalatçı kapitalizm tarafından icat edilen, zorla ve büyük güçlüklerle dayatılan paraya çevrilebilir çalışma ya da çalışma-metadır." ifadesiyle, çalışmanın yaşadığı dönüşüme işaret etmektedir (Gorz, 2014: 84-85). Kapitalizmin geldiği evre itibariyle, sermayeyi ve emeği büyük oranda maddi olmayan bir forma soktuğunu da ifade eden Gorz, sabit sermayenin enformasyon teknolojileri ile kullanıma sokulan bilgi ve işgücünün de zihin olduğunu vurgulamaktadır (Gorz, 2014: 16).

Maddi olmayan emeği üç gruba ayıran Hardt ve Negri, günümüz kapitalizm aşamasında yaygın üretim biçimlerinin bunlar olduğunu ifade etmektedir: Birincisi, enformasyon teknolojileri ile iletişim teknolojilerinin endüstriyel üretime dâhil olduğu, imalatın hizmete dönüştüğü, maddi ürün çıktısının maddi olmayan emek ile karışarak maddi olmayan bir hal aldığı, maddi olmayan bir emek türüdür. İkincisi olarak, yaratıcılık ve zekâ kullanılarak yapılan, simgesel işlerde ortaya konulan emektir. Üçüncüsü ise, duygulanımsal üretimin olduğu, bedensel ve insani ilişki gerektiren emektir. Nitekim günümüzde çalışma yaşamına dahil edilirken aranan temel özelliklerden biri bilgisayar teknolojilerine vakıf olmaktır. Yapılacak iş bilgisayarlara bağlı bir iş olmasa bile her türlü bilgi akışı bilgisayarlara göre düzenlenmektedir. Bu durum fabrika işçilerinin makine gibi düşünüp fabrika dışında

da mekanik davranış şekilleri gösterdiği geçmişten beri gelen çıkarsamayı akla getirmektedir. Çünkü günümüzde de giderek bilgisayar gibi düşünülmekte ve enformasyon teknolojilerinin bütünü emek alanında merkezi bir önem kazanmaktadır (Hardt ve Negri, 2003: 302-304).

Üretimin bu değişimi ciddi değişiklikleri doğrudan getirmekte, çalışmanın gayri maddileşmesi sabit sermayenin gayri maddi olmasından kaynaklanmakta, sabit sermaye, bilginin kullanılması, dönüştürülmesi ve zenginleştirilmesi bakımından ortaya konan yeteneklere dayanmaktadır. Çalışan bu hali ile üretim araçlarından ayrılmış bir birey olmaktan çıkmakta, üretim aracının kendisi haline dönüşmekte, hem sermaye, hem mal, hem de emek olmaktadır. Maddi olmayan ekonominin ayırt edici noktası çalışan kişinin hem işgücü hem de kendisinin çalışma içindeki pozisyonundan kaynaklı olarak kendini yöneten konumda olmasıdır (Gorz, 2014: 122-127). İşin gayri maddi bir hal alması, işten elde edilen bir ürün olmaması ve üretilen ürünün bir gurur kaynağı olmaktan çıkması, çalışmanın kendisinin gurur duyulacak bir eyleme dönüşmesine ve fetişleşmesine neden olmaktadır. Çalışma ve kişi tek bir yapıya dönüşmektedir (Gorz, 2014: 90).

İşin, sürekli değişen teknolojik gelişmelere bağımlı hale gelen yapısı, çalışanları da aynı biçimde sürekli değişmeye, yeni özellikler ve beceriler kazanmaya zorlamaktadır. Bu durum çalışanların belirli bir beceri ile çalışma hayatı boyunca bir işte kalmalarını olanaksızlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu durum, her an iş değişikliğine de imkân veren güvencesiz veya kısa süreli sözleşmeler ile çalışmaya doğal bir görünüm kazandırır haldedir. Fordizmin "ömür boyu iş ve istihdam" vaadi bugün için karşılıksız bir vaat olarak önümüzde durmaktadır. "Uzun vade yok" sloganı ile esnek ilerleyişini sürdüren kapitalizm, tuğla tuğla örülerek elde edilecek bir mesleki ilerleyişi ve buna bağlı olarak geçmişin becerilerinin kıymetli olduğu bir çalışmayı imkânsız hale getirmektedir. Çalışma hayatında uzun vadenin olmaması gibi bu durumun tüm hayata yayıldığı aile ve sosyal ilişkilere bu geçiciliğin yansıdığı görülmektedir (Bauman, 2005: 35; Sennett, 2014: 99-100).

Bu süreçte ayrıca, yaşlı olanın tecrübesinin kıymetli olduğu ve kuşaklar yoluyla aktarılan mesleki deneyimin, her zaman yeniden başlamaya hazır halde tutan yapısının, en güncel olanın geçerli olduğu bir çalışma anlayışı ve hızlı değişim karşısında değersizleştiği görülmektedir. Dolayısıyla bu durum da, mesleki bir

birikimin değil, o an yapılmakta olan "iş"in kendisinin, öne çıktığı bir çalışma algısı oluşturmaktadır.

2. POST-ENDÜSTRİYEL DÖNEMDE "ZAMAN" KAVRAMININ MANİPÜLASYONLARI

2.1. Zaman Organizasyondaki Dönüşümler

Zamanın organizasyonunun ve "boş zaman" kavramının kavramsallaştırılmasının tarihine genel olarak bakıldığında, çok farklı dönemlerde çok farklı organizasyon ve anlam biçimlerinin olduğu görülür. Boş zaman, kavramsal yapısı gereği, "çalışma zamanı" kavramı karşısında, buna göre anlam kazansa da, bu anlamsal yapılanma, kapitalist örgütlenme çağıyla birlikte oluşmaya başlamıştır. Zaman dilimlerinin bölümlenmesi, her çağın dinamiklerine göre gerçekleşmiş ve adlandırılmıştır. Çalışma, insanlık tarihinin her evresinde olsa da, çalışmanın dışında kalan zamanın anlamı, çalışmaya atfedilen anlama göre anlam kazanmış ve değerlendirilmiştir. Örneğin Antik Yunan toplumunda, çalışma dışı zamanın, püriten ahlaktaki "işe yaramayan zaman dilimi" şeklinde değil, insanın esas faaliyetlerinin yapıldığı ve kıymetli olan zaman dilimi olarak öne çıktığı görülür. Bu dönemde boş zamanın bir ayrıcalık olarak konumlandığını ve belli bir sınıfsal üstünlüğe işaret ettiği de görülmektedir. Dolayısıyla sınıfsal konum bakımından, meşrulaştırılmaya ihtiyaç olunan, görünmez kılınan bir durum olmasının aksine, çalışma dışı konumlanan etkinliklerin algılanışı çıplaktır. Roma döneminde ise, çalışma dışı zaman, üretim faaliyetlerinden doğan yorgunluğu telafi etme etkinliklerinin yapıldığı bir zaman dilimi olarak algılanmış ve eğlenceli zaman geçirmek üzere organize edilmiştir. Bu noktada ise, boş zamanın, yeniden üretim alanı olarak organize edildiğini söylemek mümkündür. Ortaçağ'da ise, çalışma dışı zamana, işin dışına çıkıldığı bir alan olarak çeşitli özellikler kazandırılmakta ve sadece yeniden üretim süreci olarak değil, bu zamanın nasıl geçirileceği ile ilgili seçeneklerin kişiye sunulduğu ve organize edilmiş bir durum göze çarpar (Juniu, 2000: 69-70).

Bu noktada önemli bir ayrım göze çarpmaktadır: Günümüzün kuramsal yazını, zaman algısının, kapitalist örgütlenmede çalışmaya göre geçirdiği dönüşümleri değerlendirirken, özellikle iki temel ahlaki öğeyi öne çıkartmaktadır. Bunlar, daha önce de değinildiği gibi Protestan ahlakına dayalı olan ve çalışmayı

kutsayan “püritan etik” ve bunun tam tersi bir anlayışı barındıran, mal ve zaman tüketimini teşvik eden “hedonist” anlayış. Çalışma ve çalışma dışı zamanın örgütlenmesinin temel dinamikleri, her zaman üretim ilişkilerinin kendisi olmuş, ancak bu belirlenim de her zaman üstyapısal bir kültürel anlayışla desteklenmiş ve haklılaştırılmıştır. Bu şekilde, ilk sanayileşme döneminin yoğun üretim tarzı ve bunun gerektirdiği ağır çalışma koşulları, daha önce de ayrıntılarıyla anlatıldığı gibi, Protestan ahlakının çalışma etiği çerçevesinde haklılaştırılmıştı. Daha sonrasında ise, fordist-taylorist üretim tarzının bir sonucu olarak üretimin çok artması, teknolojinin ve iletişim araçlarının gelişmesiyle hizmet sektörünün büyümesi gibi maddi dinamikler, tüketimin körüklendiği ve hazcılığın bir kültür olarak dayatıldığı bir döneme girilmiştir. Çalışma ve zamanın bölümlenmesinin günümüzde geldiği nokta, literatürde büyük ölçüde bu kültürün, yani hedonist tüketim anlayışının geçerliliği üzerine kuruludur. Ancak özellikle maddi olmayan emeğin ve entellektüel üretimin şekillendirmeye başladığı bazı atipik çalışma biçimlerine bakıldığında, püritan etik ile hazcı etiğin birbirinin yerine geçtiği, sınırlarının belirsizleştiği göze çarpmaktadır. Hatta özellikle yaratıcılık gerektiren bir çok iş kolunda, “freelance çalışma” gibi çalışma biçimlerine bakıldığında, tüketim kültüründen püritan etiğin bir başka formuna geri dönüşün belirtileri göze çarpmaktadır. Aşağıda, hedonizmin, çalışma dışı zamanı da üretimin bir parçasına dönüştüren, tüketimi bir sektör haline getiren dinamikler ve bunun en radikal biçimi olarak, çalışanın kendisinin bir ürüne dönüşerek kendisinden başka bir şey tüketemeyen haline ilişkin durumun tartışmalarına değinilecektir. Bu bahsedilen durum, püritan etikle hazcı etiğin bir tür “kendini tüketme” pratiğine, yani “öz-tüketimciliğe” dönüştüğü bir duruma işaret etmektedir.

Sanayileşmeyle beraber, daha önce söz edildiği gibi, çalışmanın merkezî bir hal alması ve katı kurallar ile sert koşullar içinde belirlenmesi, çalışma dışındaki zamanı da belirgin biçimde çalışmanın fiziksel ortamındaki durumundan dolayı ve durumuna göre ayırmıştır. “Boş zaman” kavramının, baskın gelen başka bir duruma göre belirlendiğini bu anlamda söylemek mümkündür. Omay (2009: 93), çalışmanın öne çıktığı ve püriten değerlere göre şekillendiği, çalışma dışındaki yaşamın değersizleştirildiği bir dönemin, kapitalizmin bu evresinde geçerli olduğu söyler. Zaman algısı, toplumdan topluma değişkenlik göstermiş kültürel bir algıdır. Endüstri

devriminin asıl fitili ateşleyen buluşunun, buhar makinesi değil de mekanik saat olduğu, bir çok kuramcı tarafından ileri sürülmüştür. Bu bakış açısına göre kapitalizmin temel ayırt edici özelliği, zamanın, saatler aracılığıyla organize edilmiş bir alan olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Bu zamansal düzenlilik, fabrika sisteminin bulunmasına yol açan, gerekli disiplini sağlamak üzere ihtiyaçların buluşlar yoluyla giderilmesini getirmiştir. Kapitalizmin saatler aracığıyla zamanı bölümlendirmesi, yeni zaman dilimleri icat edip bunları yönetmesi, meta ekonomisinin bir gereksinimi olarak ortaya çıkar. Kapitalizmin manipüle ettiği zaman algısı, sürekli ileriye doğru akan, çizgisel ve geri döndürülemez özelliklere sahiptir. Batı toplumlarında zamana yaklaşımın temel özelliği olan, başlangıç ve bitişe göre şekillenen zaman algısı kapitalizmin de çalışma toplumunu kontrol etmek için kullandığı bir öğedir.

2.2. Protestan Ahlakından Hedonizme, Hedonizmden Öz-Tüketimciliğe

Kapitalizmin hızlı gelişim gösterdiği ve üretim kapasitesini arttırmaya yönelik kitle üretimine ağırlık verdiği endüstri döneminde bireylere ağırlıklı olarak üretici rolü verilmiştir. Ancak fordizm döneminin hemen sonrasında bireyler tüketime yönlendirilmiş ve bu nedenle çalışma dışı zamanları da bu tüketimi gerçekleştirebilecekleri etkinlikler ile organize edilmiştir (Omay, 2009: 98). Endüstri toplumunun "üretici toplumu", yerini post endüstriyel çağda "tüketici toplumuna" bırakırken, ihtiyaç fazlası durumunda olan yoksul kesim de, yapacağı tüketimin organize edilmesi gereken bir kesim olarak durmaktadır (Bauman,1999: 10). Tüketim de zaman alan bir etkinliktir ve dolayısıyla işin geçici, uçucu özellikleri boş zamanın da özelliği haline gelmektedir. Tüketim anlık olarak tatmin sağlamalı ve malların tüketim süresi kadar sürmeli, malların tüketim süresi minimum olmalıdır. Daha sonra tekrar talep yaratacak şekilde, her açıdan tatmin sağlanmamalı, bu doyuma ulaşma isteği de canlı tutulmalıdır. Alınan mala karşı tam bir güven ve memnuniyet duygusu oluşmayacak biçimde hızlı üretilmiş, geçici moda, zevk ve tatminleri hedefleyen üretimler söz konusudur. Daha çok "atmaya" ve yenisine yönelmeye eğilim yaratan bu dönüşüm için ürünlerin tadilatı veya aynısı ile benzer tatmini sağlama olanağı da ortadan kalkmaktadır (Bauman, 1999: 42).

Omay (2009: 94), günümüzde boş zamanın kendisinin, çalışma zamanı gibi, manipüle edilen alanların başında geldiğini anlatır. Buna göre kapitalist esnek çalışma ile daha fazla boş zaman sağlandığı algısı yaratılarak, boş zaman diye tarif

edilen ancak içine çalışmanın giderek daha fazla dahil olduğu, ikinci bir üretim alanı olarak organize edilmiş, üretim-tüketim dengesinin bir faktörüne indirgenmiş bir zaman dilimi olduğu görülmektedir. Birçok post-modern kuramcıya göre uzun süredir, püritan iş ahlakı hâkimiyetini kaybetmekte ve yerini "tüketimci" bir anlayışa bırakmaktadır. Bu yorumlamayı yapanlardan biri olan Daniel Bell'in, kapitalizmin kendi içindeki kültürel dönüşümünü ele alırkenki bakış açısı da buraya tekabül etmektedir. Bell, içinde olduğumuz dönemi, kapitalizmin püritan değerlerinin önemsizleştiği ve hedonist bir yaşam biçimini özendirdiği bir dönem olarak ele almaktadır. Kapitalizmin öne çıkardığı değerlerin çalışmak ve başarmak yerine nasıl harcamak veya eğlenmek gibi normların aldığını düşünen Bell, kapitalizmin meşruiyetinin sağlandığı zemin olarak püritan değerlerin kendilerinin bir meşruluk kaybı yaşadığını ifade etmektedir (akt. Bozkurt, 2005: 66-67). Guy Debord (2006: 127) ise zamanı, üzerine tahakküm kurulan toplumun karar vermek noktasındaki tüm iradesinin de denetim altında olduğu ve yok edildiği gerçeğine işaret eder: "İşçilere, meta-zamanının 'özgür üretici ve tüketicileri' statüsünü kazandırmak için gerekli öncelikli koşul, onların kendi zamanlarının vahşice ellerinden alınmasıydı. Zamanın gösterisel geri dönüşü ancak üreticinin bu ilk mahrumiyetinden sonra mümkün olabilmiştir". Debord'a göre, toplum, sahte döngüsel bir zamana ve yabancılaşmış emekle oluşturulan sahte bir doğaya boyun eğmektedir. Hafta tatilleri, izinler, çalışma vardiyaları, endüstrileşmenin dönüştürdüğü zaman dilimleri olarak vardır. Dolayısıyla, artık zamanın kendisi belirli kısımlara ayrılmış bir tüketim nesnesidir.

"Çalışma toplumu"ndan "boş zaman toplumu"na doğru gidilmekte olduğu konusunda yaygın sayılabilecek bir görüş vardır. Püritan etiğin kendine çile çektiren karakterinin yerini, haz alacağı aktiviteleri bile rahatını bozmayacak biçimde bir biçimde organize eden "tüketici" tipinin boş zaman toplumunun çıktısı olduğu varsayılmaktadır. Boş zaman arttıkça aynı oranda püriten etik değerlerinde dönüşümlerin oluştuğu da savunulan temel noktalardan biridir (Kumar, 2013: 196; Bauman, 1996: 229). Bu dönüşümün dayandırıldığı temel mantık, aslında teknolojik belirlenimciliğe de dayanmaktadır. Boş zaman, işlerin giderek daha fazla teknoloji ile yapılabilir olması ile insan gücüne olan ihtiyacın azalması ile ortaya çıkarken, zihinsel işlerin de bilgisayarlar tarafından programlanabilmesinin, insan faktörünün iş üzerindeki çalışma süresini azaltarak boş zamanı yükselteceği yönünde tahminler

yapılmaktadır. Aynı bakış açısına göre, tam zamanlı ve ücretli çalışma anlamındaki çalışma giderek azalacak ve belli bir iş yerine bağlı çalışan profilinden de uzaklaşılacak olduğu ifade edilmektedir.

İşte bu durum, diyalektik bir dönüşüme neden olmaktadır. Çünkü özellikle zihinsel üretime dayalı ve zaman-mekan bağımsız çalışma biçimleri, bir yandan işverenin, çalışma zamanına ilişkin doğrudan belirleyiciliğini azaltacak, bir yandan da zamanın bölümlenmesini, sürekli para kazanmak zorunda olan çalışana bırakacaktır. Bu durumda çalışanın, çalışma dışı zamanda da sürekli olarak işle ilgili zihinsel bir ilişki içinde olması, "çalışma zamanı-çalışma dışı zaman" ilişkisini daha grift hale getirecek ve bu da tüketim ve hazcılık kültürünü, çalışanın kendisini tüketmesi durumuna dönüştürecektir. İşte bu durum, tıpkı Protestan ahlakının çalışmayı kutsaması gibi, çalışanın işten ibaret durumunu kutsamasına neden olabilmektedir. Ücretsiz ve tam zamanlı olmayan çalışanlar hem bir işveren hem de işçi konumunda muğlak bir pozisyonda olmaktadırlart. Reklamcılık, tasarım, danışmanlık gibi alanlarda çalışan insanlar, artan biçimde daha fazla kendi evlerinden, telekomünikasyon araçları ile çalışmaktadırlar. Bu insanlar için, iş zamanı ile iş dışı etkinlik zamanının birbirine karışması, işi, iş dışındaki etkinlikleri yaparken de bir yandan yürütüyor olmaları ile de ilgili olmaktadır. Dolayısıyla burada tüketim ile çalışma birbirine geçmiş ve aslında birbirinin birer parçası haline de gelmiştir. Buna izin veren bir faktör de söz konusu zihinsel ve yaratıcılık isteyen işlerin, birer hobi olarak iş dışı bir etkinlik olarak algılanabilecek niteliklerinin olmasıdır. Doğal olarak, tüketim ve iş, zorunluluk ve severek yapma-tercih etme arasındaki fark giderek azalmaktadır. Çünkü insanın zorunlu olarak yaptığı çalışma dışındaki, kendini gerçekleştirme ve kendisi için üretme gibi özellikleri ve buna ayırdığı zaman, kişinin hem üretici hem yönetici hem de üretim aracı olarak üstlendiği rol yoluyla manipüle edilmektedir. Kişi kendi kendine ve kendisi için üretim yaptığı yanılsaması ile algılarını şekillendirmektedir. Bu durum kültürel bir dönüşümü kökten yaratmaktadır. Buradan hareketle kimi kuramcılar geçmişin "çalışma etiği"nin karşısında, gelecekte "boş zaman etiği" veya "gönüllü çalışan etiği" olacağını savunmaktadırlar. Gönüllü çalışma da bilgi yoğun ve yaratıcılık isteyen zihinsel faaliyetlerin aktif olduğu mesleklerde artış olmasıyla doğru orantılı bir biçimde artmaktadır. Eğitimli olmanın ve vasıf kazanmanın ciddi oranda artış

gösterdiği bu alanlarda ise çalışanların motive edilme biçimlerinin "yaşamak için çalışma zorunluluğu" koşulundan uzaklaştırılarak "benliğini gerçekleştirme" gibi maddi olandan ayrıştırılmış şekilde duygusal alana dâhil edildiği görülmektedir (Bozkurt, 2005: 70-71). Bu durum zamanın tüketim-üretim ilişkisi açısından pek çok şeyi yeniden şekillendirmektedir.

Bozkurt'un bu noktada vurguladığı "gönüllü çalışan etiği", yukarıda söz edilen püritanizm-hedonizm karmaşasına işaret eden bir ifade olarak yorumlanabilir: Gönüllü çalışmanın bir etik haline gelmesi, aslında Protestan ahlakının yeni bir formuna bürünerek püritanizme bir geri dönüş olma belirtisi göstermektedir. Günümüz kapitalizminin bir yandan tüketim diğer yandan çalışma kültürü açısından başka yeni bağlar yarattığı açıktır. Richard Sennette göre (akt. Bozkurt, 2005: 79), "modern çağın protestan ahlakı, narsisizmdir." Bireyci rekabet kültürü, yerini, kendini mutlu etme ve narsisist uğraşlara bırakmaktadır. Bir nesneyi/kişiyi veya bir faaliyeti, kendisi ile benzerliği temelinde kendisi ile özdeşleştiren insan, bu durumu benliğinin bir parçası yaparak kendini bir başkası sanmaktadır. Modern toplumların içsel dünyasının bir krizi olarak, narsizmden öteye geçemeyen, içsel bakımdan güçsüzleştirilmiş karakterleri, iki uç arasında abartılı savrulmalar yaşamaktadır. Ya kendini ve içinde bulunduğu durumu abartılı sevme eğilimi göstermekte ya da nefret duymaktadır. Yetersizlik, başarısızlık, hayal kırıklığı gibi duyguların tolere edilebilmesi olanağı bu günün insanı için çok güçtür. Aşırı spor yapmaya verilen önem, 1960'lar ve sonrasının cinsel özgürlük ve pek çok kültürel görünümleri narsisizmin göstergeleri olarak tartışılmaktadır. Narsisist karakter, dış dünyada başarılı olmaya odaklanmış fakat kendi iç dünyasında bir dizi boşluk ile yaşayan bir karakterdir.

Günümüz yaşantısının "öz-tüketimci" karakter tipi açısından, kalıcı ilişkiler ve özellikler oluşturmaya yatırım yapmak yerine, "şimdi" odaklı, hızlı ve geçiciliği olan bir yaşam kültürüne yatırım yapmak daha geçerlidir. İzolasyonun teşvik edildiği günümüzde, sosyalleşmenin gereksizliği ve otokontrol, olması gereken temel özellikler olarak öne çıkarılarak, siyasetin ve toplumsal algının dışlandığı bir kültürel vurgu göze çarpmaktadır. Aşk, sevgi, arkadaşlık gibi ilişkilere sınırlı çaba ve özenin gösterilmesi gerekliliği ve bağımlılığın her biçiminin lanetlendiği, günlük, anlık mutluluk ve çıkarların önem kazandığı bir tüketim kültürü, aslında üretken olmanın

temel kriterleri olarak algılanmakta ve günümüz risk ortamı ile baş etmenin yolu olarak bu kişilik tipine ulaşmak gösterilmektedir (Bozkurt, 2005: 79-82). Dolayısıyla kârlı bir alan olarak organize edilen boş zaman etkinlikleri ve alışveriş merkezlerinde tüm etkinliklerin bir mekanda toplanmış olması, her şeye hızlı ulaşmak, anlık tatmin sağlamak, belli bir eğlence kültürü yaratılmasının bu noktada daha da önem kazanmış olduğu görülmektedir. Tüketimin hızlı, kolay, anlık erişilebilir olma özelliğinin bu gün internet aracılığıyla web siteleri üzerinden alışveriş yapmanın teşvik edici özellikleri de olması bahsi geçen tartışmalar ile bir tutarlılık göstermektedir. Başarının önemi, gerçek bir koşula bağlı olmaktan ziyade bir imaja dönüşmektedir. Başarının, kazançla, ihtiyaçların sağlanabilme potansiyeliyle ve tüketebilme yeteneği ile doğrudan bağı zayıflamakta, kişinin kendini bir çalışan olarak merkeze koymasıyla, benliğinin parçası olabilecek bir konum kazanmaktadır. Bu durum, boş zamanın, bağlamsız etkinlikler ya da içsel değerleri olmayan etkinliklerin yapıldığı bir zamana indirgenmesine ve bu yolla yaşamın her anını parçalamış olan "çalışma"nın, kişilerin kendisini adayacağı tek anlamlı faaliyet olarak algılanmasına yol açabilmektedir.

Günümüzün esnek kapitalist çalışma düzeninde, düzenli çalışmanın, yenilik ve yaratıcılığı öldürdüğü, bunun yerine kesintili çalışma dönemi, küçük okumalar, hızlı denemeler, duygusal ve entelektüel alış veriş, arada yapılan düşünmeler gibi faktörlerin ise canlandırdığına ilişkin bir inancın olduğu görülmektedir (Bozkurt, 2005: 84). Bu durum boş zaman olarak sunulan zamanın içini çalışmanın entelektüel verimliliğini arttıracak şekilde doldurmayı da beraberinde getirmektedir. Görüldüğü gibi püriten etik karşısında yükselen hedonizm, günümüzde tüketim anlayışının, boş zamanın artmasıyla yükselmesi ve bu zaman diliminin daha fazla tüketim yapılmaya ayrılması anlamına gelmeyebilmektedir; çalışmanın hem niteliği hem de algılanışı üzerindeki dönüşümü ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında "boş zaman", bireylerin özgür tercihlerinin yapıldığı değil, kendi seçimleri olduğu yanılsaması ile çalışmanın belirleyiciliği altında, maddi zorunlulukların görünmezliği sağlanarak, çok önceden organize edilmiş "boş olmayan" bir kâr sahasıdır. Bu anlamıyla boş zaman, özellikle bazı çalışma tiplerinde, çalışmaya yapılan zihinsel bir yatırım olarak kullanılmaktadır. Bu durum da, çalışanın boş zamanındaki tüketim etkinliğinin, bir "kendini tüketme" olarak gerçekleştiğini göstermektedir.

2.3. Zaman Bölümlenmesinin Silikleştiği Bir Çalışma Alanı: Freelance Çalışanlar

Randy Duarmyer, birçok atipik çalışma biçimiyle ortak özellikler gösteren freelance çalışma biçimini, "çalışanın, serbest, kendi işini organize eden, genellikle aynı zaman diliminde birden fazla işletmeye ve müşteriye hizmet sunduğu bir çalışma biçimi"[2] olarak tanımlar. Buna göre, yapılan işlerin türü değişkenlik gösterse de, günümüzde bir firmanın ihtiyaç duyabileceği çoğu hizmet freelance çalışan üzerinden sağlanabilmektedir. Sosyal medya pazarlaması, metin yazarlığı ve tanıtım, makale ve blog yazıları, teknolojik destek, çevirmenlik gibi ve bunlarla sınırlı olmamak üzere pek çok hizmet freelance olarak sunulmaktadır. Web programlama, tasarım, grafik tasarım, defter tutma gibi finansal destek sağlama ile ilgili hizmetler de freelance çalışma alanlarına dahildir. Freelance'in günümüzde yaygın bir çalışma türünü temsil ettiğinin geçerli bir örneği olarak, 2017 yılı için Freelance Çalışanlar Birliği'nin verilerine göre ABD'li işgücünün yüzde 35'inin bir freelance kariyer bağlantısı bulunmaktadır.[3] Freelance çalışmanın bu denli yaygın olmasının temel gerekçesinin, çalışılacak projeyi seçme seçeneğinin olabilmesi ve seçilen projede tam veya yarı zamanlı çalışan olma ve dahası çalışma saatlerini kendine göre ayarlayabilme olanağını vadediyor olması olduğu kabul edilmektedir. Zaman açısından aşırı esnek olarak tanımlanabilecek olan freelance çalışma, bunun yanı sıra, müşterilerin işe ilişkin talepleri olsa da, bağımsız bir girişimci gibi işin nasıl tamamlanacağı konusunda kontrolün çalışanda olduğu, "kontrol etme özgürlüğü"nü çalışana verdiği iddiası taşımaktadır. Hak edilen ücretin ne olduğunun tespiti konusunda da düzenli, tek bir yere bağımlı yapılan aynı işe göre daha fazla kazanmak ve "kendi fiyatınızı belirleme" özgürlüğü de vaadedilmektedir.

Yine Duarmyer, freelance çalışmanın "bir düzenliliğe bağlı olmamak" şeklinde değil, "çalışmanın düzenliliğinin çalışan tarafından belirlenmesi" olarak tarif edilmekte olduğuna dikkat çeker. Örneğin freelance makale yazarı, haftada iki kere makale yazdığı bir dergi-müşteriye de çalışıyor olabilir, başkaları ile de sadece proje bazlı işler yürütebilir. Freelance çalışma biçimi kendini, çalışanın, çalışmaya karar verdiği anda müşterisini bulup kazanç sağlamaya başlama fırsatı yaratması

[2] https://www.thebalance.com/what-is-freelancing-1794415 (Erişim tarihi: 05.05.2017).
[3] https://www.freelancersunion.org/resources/r/freelancing-in-america-2016 (Erişim tarihi: 05.05.2017).

üzerinden de pazarlamaktadır ve çalışanın, "başlamak kolay" sloganıyla, bir işe girmenin zorluklarından muaf olunacağına işaret etmektedir. Ücretsiz web siteleri ve internet aracılığıyla oluşturulabilecek profillerle, ekonomik yollarla kapitalizmin "patron" olunabileceği vaadini aslında daha kapsamlı bir biçimde sürdürmektedir.

Freelance çalışanların, özellikle Batı'da, internet üzerinden bir araya geldikleri ve yer yer örgütlenmeler içinde oldukları görülmektedir. Ancak bu yapılar genellikle bilgi alış verişi ve yardımlaşma gibi konularda işlemekte, freelance çalışma biçimleri üzerine ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. Buralarda freelance çalışmanın genellikle rekabetten soyutlanmış bir çalışma olmadığı kabul edilmektedir. Ancak rekabet koşullarının acımasızlığı, çalışılan alanın gerekleri gerekçe gösterilerek meşrulaştırılmaktadır. Yani freelance çalışma biçiminde, olması gerekenin, en yeni ve erişilmesi güç bilgi ve yeniliği, en üstün yeteneklerle birleştirip, en zor alanlara en hızlı biçimde uygulamak ve her değişimi bu şekilde pratiğe sokmak; freelance çalışmaya karar verildi ise bu rekabetin doğal olduğu yönündeki yaklaşım hakimdir. Kapitalist bakış açısı, pazarın kaliteli, güvenilir, "iyi yetişmiş" çalışanlara daha fazla ihtiyaç duymakta olduğu ve "iyi olan kazanır"ın geçerli fikir olduğunu pompalamaktadır. Freelance çalışmanın dezavantajlarına ilişkin olarak da, müşteri edinmenin zaman alabileceğinden ve dahası çalışan ile beraber bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirebilecek bir düzey yakalamak için çalışanın kendisine ve ailesine hiç zaman ayıramayacağı kadar çok çalışmak zorunda kalabileceğinden söz edilmektedir.[4] Bu durum, freelance çalışmanın avantaı olarak sunulan, iş sahibi olmanın veya işe başlamanın hızlı ve ekonomik oluşu ile zamanı çalışanın kendisine göre ayarlayabilmesi serbestisi ile de çelişmektedir.

Benzer biçimde, "kaliteli iş çıkarmak" ve "kaliteli çalışan olmak", rekabet avantajı olarak vurgulanırken, diğer yandan yeterli kazancı sağlamak için aynı anda alınacak birden fazla müşterinin kaliteli işler yapmanın önüne geçebileceği tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Dahası, kaliteli iş yapmak aynı zamanda birden fazla iş alan biri için her işin bitiş süresini gözeterek zaman organizasyonu yapmayı gerektirmektedir. Buna ayak uydurmak için fazlasıyla stresli, baskı dolu ve kontrolün tamamen işin kendisinde olduğu bir yaşantıya karşı hazır olmak gerekliliği, freelance çalışma biçiminin dahil olduğu literatürde hakim anlatıdır. Yine başlangıcın zorluklarından

[4] https://www.thebalance.com/what-is-freelancing-1794415 (Erişim tarihi: 05.05.2017).

biri olarak, avantaj olarak sunulmuş olan "kendi fiyatını kendin belirle"nin aksine, çok düşük fiyatlar ile çalışmak durumunda kalınmaktadır. Dolayısıyla sermaye açısından pazar avantajı oluşmakta ancak emek, kalitesi üzerinden değil ucuzluğu üzerinden tercih sebebine de dönüşmektedir. Üstelik çalışan düşük ücretler nedeniyle çok daha fazla çalışmakta, hatta sürekli bir çalışma halinde olmaktadır. Ancak yaşantıya yedirilmiş bir çalışma biçimi olduğundan çalışma saatleri görünmez hale gelmekte, gündelik kişisel işlerin de, çalışma arasında halledildiği bir durum süreklilik kazanmaktadır.

Freelance çalışanlar, mekan konusunda daha bağımsız olduğu, kendi adlarına çalıştıkları ve piyasanın ihtiyaçlarına göre çalıştıkları noktalardan dolayı, evden çalışma modelinden ayrılır. Evden çalışanlar, genellikle belli bir firma adına çalışmakta ve mekana da daha bağımlı olmaktadırlar. Evden çalışma ve freelance çalışma kıyaslanırken evden çalışmanın piyasadaki bir ihtiyaca göre değil, bir boşluğu doldurmak üzere şekillenmiş bir çalışma türü olduğu ifade edilmektedir.[ii5]

Literatürde "kültürel iş" olarak da tanımlanan, yaratıcılık ve zihinsel faaliyet ürünü olan işaretler, semboller, imajlar ve sesler üreten metaların yaratılarak dolaşıma sokulduğu alanlarda giderek büyüyen "freelance çalışma" bu günün kapitalist aşamasında birçok şeyin yeniden tartışılmasının göstergelerini içermektedir. Bunlardan bir tanesi, işin marksist yorumuna çeşitli dönüşümler nedeniyle gerek kalmadığı düşüncesidir. Marx ikame edilebilen ve üretimde standart bir meta üretiminin içerisinde somut emeği soyutlaştırılmış, yabancılaşmış bir işçi tanımı yapar. *Das Kapital*'de (akt. Cohen, 2014: 47);

> Marx, yabancılaşmayı öznel bir deneyim olarak değil fakat özel mülkiyet ve ücretli emek etrafında örgütlenmiş bir üretim biçimine tabi olmak gibi bir nesnel kavrayışla ortaya koyar. Marx'a göre işçiler yabancılaşmıştır. Çünkü üretim araçlarının sahibi değildirler ve hayatta kalmak için emek güçlerini satmak zorundadırlar.

Burada Marx'ın, işin bir yabancılaştırıcı güç olarak "gönüllü değil, zorla yaptırılan" olduğu yönüne de işaret edilmektedir. Çalışmanın fiziksel koşulları mekan ve zaman bakımından farklılaştıkça, yani fabrikalardan, ev-eksenli veya freelance olarak

[5] https://www.thebalance.com/what-is-freelancing-1794415 (Erişim tarihi: 05.05.2017).

tanımlanabilen mekan bağlayıcılığı olmayan, yaratıcılığa dayalı ekonominin yeni koşullarına kaydıkça, Marx'ın sözünü ettiği kapitalizmin işçi üzerinde yaratmış olduğu maddi ve algısal koşulların dönüştüğü yanılgısı oluşmaktadır. Emek-sermaye çelişkisinin pek çok cephesi görünürlüğünü kaybetmektedir.

Çalışma koşullarının, işçilerin öznelliği dahilinde farklılaştığı iddia edilirken örneğin Mark Banks (2007: 11) bu durumu, kültür işçileri özelinde "yabancılaşmış emek olarak hizmet görmeye hükümlü, aktif öznellikten yoksun, yönetici ve patronlar tarafından baskılanan" bir kesim olmadıkları yönünde değerlendirmektedir. Banks, görece özerk olan işçilerin, bu özerkliğine değer verildiği, kendilerini ifade etmelerine olanak sağlandığı, insani faaliyetler ile bütünsel olarak yürütülmesinin mümkün kılındığı toplumsal/katılımcı çalışma biçimine dahil olduklarını savunmaktadır (akt. Cohen, 2014: 47). Görece özerklik, bazı işçi kesimlerinin diğer işçilere verilenden daha fazla zaman, özerklik, mekan bağımsızlığı konularında kendilerini ayrıcalıklı konumda bulmalarını ve durumun keyfini çıkarmaları imkanı verir ki bu da yabancılaşma deneyimlerini azaltır. Ancak burada otonomi veya görece özerklik, daha iyi çalışmanın bir koşulu olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla freelance de kapitalizmin sınırları içerisinde "üretmeye fırsat veren" bir çalışma biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak buradaki temel tartışma konusu haline gelen şey, görece özerkliğin gerçekten olup olmadığıdır. Çünkü freelance çalışma alanları içindeki birçok meslek grubu ve çalışan, belirsizlik, finansal risk, güvensizlik, güvencesizlik ve kesintili istihdam koşulları altında ve giderek daha da kötüleşen maddi koşulları altında çalışmaktadır. Bu durum da "görece özerk" oldukları iddiasını fazlasıyla sarsmaktadır.

Freelance çalışma biçimi de özellikle yaratıcılık isteyen işleri barındıran alanlarda ekonomik işleyişi maskeleyen bir niteliğe sahip olduğu için ve tamamen kişisel özellikler üzerine kurulu olduğu yanılsamasını da barındırdığından, tercih gibi görünen birçok durumu birçok nedene bağlı olarak belirsizleştirmektedir. Sömürü ilişkileri o kadar belirsiz hale gelmektedir ki, iktidar ilişkilerinin tartışma dışı kalmasına, "zevk için yapılan iş" söyleminin yükselmesine ve yapılan işin iş değilmiş gibi görünmesine neden olmaktadır (Cohen, 2014: 48-51).

3. BÖLÜM

FREELANCE ÇALIŞANLARIN "ÇALIŞMA" VE "BOŞ ZAMAN" ALGILARINA YÖNELİK ALAN ARAŞTIRMASI

1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, post-endüstriyel dönemin bir esnek çalışma biçimi olan freelance çalışma tipinin, çalışanların "çalışma" ve "zaman" algılarında bir değişikliğe yol açıp açmadığını gözlemektir. Bunun amaç olarak belirlenmesinin nedeni, esnek çalışma biçimlerindeki yaygınlaşmayla birlikte, çalışanların, kendi çalışma zamanı ve boş zaman bölümlenmesinde daha fazla insiyatif kullanabileceğine dair varsayımların pratikte gözlenmesine gerek duyulmasıdır. Böylece, freelance çalışma biçiminin, çalışanların işleriyle olan zihinsel ve somut ilişkilerinde, diğer çalışma biçimlerine nazaran ne gibi farklılıklar oluştuğuna ve bu farklılıkların hangi bağlamlarda olduğuna dair bir fikir edinilebilecektir. Bu amaca ulaşmada, aşağıdaki sorulara da yanıt aranacaktır:

1. Freelance çalışma biçimi, çalışma saatlerini ve boş zamanı organize etme konusunda, çalışanlara, diğer çalışma biçimlerine göre daha fazla özgürlük tanımakta mıdır?
2. Düzenli ve ücretli çalışanlarla karşılaştırıldığında, freelance çalışanların boş zaman algısı hangi özgün dinamikler eşliğinde oluşmaktadır?
3. Freelance çalışanlar için boş zamanın işle olan ilişkisi nasıldır?
4. Gelir düzeyleri ve çalışma koşulları değiştiğinde, freelance çalışanların çalışmaya ve zamana dair algılarında ne gibi dönüşümler olmaktadır?
5. Zihinsel emek isteyen freelance işlerde, çalışan için püritan çalışma etiğine bir tür geri dönüşten bahsedilebilir mi?

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

İlgili alanyazında, kapitalist örgütlenmenin ürettiği çalışma ahlakı biçimleri, çok büyük ölçüde püritan etik ve tüketimi körükleyici hazcı etik olarak yer alır. Günümüzün esnek çalışma tipleri de, özellikle "zaman bölümlenmesinde çalışanın daha özgür olduğu" varsayımı ile bu tüketimci anlayışın kapsamı içinde konumlandırılır. Özellikle zihinsel üretimin söz konusu olduğu alanlarda, freelance çalışanların, işleriyle özdeşleşmeleri, boş zaman ve çalışma zamanının birbirinden ayırt edilemez bir hale gelmesine neden olmaktadır. Bu açıdan, bu tip çalışma biçimlerinde, hazcılıkla püritan çalışma etiği de birbirinin yerine geçebilir bir duruma gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, freelance çalışanların, kendilerini ifade ettikleri noktalarda "zaman" ve "çalışma" kavramlarına ilişkin algılarını gözlemek, onlar için nasıl bir çalışma anlayışının geliştiğini izleyebilmek adına önem kazanmaktadır.

3. VARSAYIMLAR VE SINIRLILIKLAR

Bu tez çalışmasındaki temel varsayım, freelance çalışanların, diğer çalışma biçimlerine göre, zaman bölümlenmesi konusunda daha fazla özgürlük sahibi olduklarına ilişkin varsayımların, bir çok kuşkuyu barındırmakta olduğudur. Bu kuşkular, freelance çalışanların zaman organizasyonundaki insiyatiflerinin de kapitalist dinamikler tarafından belirlenmekte olduğu ve bu belirlenimin, özgürlüğü arttırmanın aksine, çalışanı zihinsel olarak da tahakküm altına almakta olduğu üzerinde temellenir.

Bu çalışma, derinlemesine görüşme yapılmak üzere seçilmiş 17 freelance çalışanla sınırlandırılmıştır. Bu sınırlılıkla, freelance çalışmaya ilişkin somut veriler elde edebilmek için, gelir seviyesi, çalışma koşulları, deneyim süresi ve yapılan iş çeşitliliği bakımından birbirinden farklı nitelikte görüşmeciler seçilmiştir. Bu nitelikler bakımından geniş bir yelpazede yer alan görüşmeciler, çalışmanın amacına uygun bir araştırmayı gerçekleştirebilecek bir sınırlılık içerisindeki bağlamlarda gözlemlenmiştir.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada araştırma modeli olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme, nitel araştırmalarda sıkça kullanılan ve bir çok yöntemle hem paralel olarak hem de kapsam dahilinde birlikte kullanılabilen bir tekniktir. Seidman'a göre (1991: 3), görüşme tekniği kullanmanın temel amacı genellikle bir hipotezi test etmek değil; bunun aksine diğer insanların deneyimlerini ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını anlamaya çalışmaktır. Bu nedenle odaklaşılan nokta diğer insanların öyküleri, betimlemeleri ve düşünceleridir (akt. Türnüklü, 2000: 544-545). Bu açıdan, belirli bir ortaklık çerçevesinde belirlenmiş bir grup görüşmeciyle görüşmek, genele dair bir çıkarım yapmak ve bir hipotez testinden çok, bu çalışmanın amacına uygun olacak biçimde, o grubun deneyimlenen çalışma-boş zaman olgusunu nasıl anlamlandırdıklarını ortaya koymayı amaçlar. Aynı bağlamda, Schofield de (1990: 226), görüşme tekniği kullanılan çalışmalardaki temel amacı, "çalışılan örneklemden elde edilen bilginin örneklemin, temsil ettiği evrene genellemesi degil, tersine, çalışılan kişilere benzer ya da aynı özellik gösteren kişilere genellemesi" olduğunu söyler (akt. Türnüklü, 2000: 548). Görüşme tekniği, anketten özellikle farklı olarak, açık uçlu sorularla ve görüşmeye göre anlık olarak şekillenebilecek sorularla biçimlenir. Bu tekniği nitel alana dahil eden özelliklerden biri de budur. Araştırmacı, görüşme yöntemi kullanarak görüşme yapılan kişinin iç dünyasına girmeye ve olayları onun perspektifinden anlamaya ve kavramaya çalışır (Patton, 1987: 109).

Derinlemesine görüşme tekniği, sorulacak soruların sabitliğine göre yapısal olarak üç biçimde yapılabilir: Yapılandırılmış, yarı-yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme. Yarı-yapılandırılmış görüşme, görüşmecilere sorulacak sorular önceden belirlenmesine rağmen, mutlak bir soru- cevap şeklinde ilerlemeyen, görüşmenin ilerlemesine göre değişiklik gösterilebilen sorulara izin veren, bu açıdan yapılandırılmış görüşmeye göre daha esnek bir görüşme tekniğidir (Finn ve White, 2000'den akt. Bahar, 2003). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin araştırmacıya sunduğu en önemli kolaylık, görüşmenin önceden hazırlanmış görüşme protokolüne bağli olarak sürdürülmesi nedeniyle daha sistematik ve karşılaştırılabilir bilgi sunmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 283).

Bu çalışmada da bu özelliklerinden dolayı yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanılması uygun görülmüştür. Öncelikle çalışmanın konusu olan ve evden çalışanların mesai-boş zaman algısına yöenlik araştırma, birbirlerinden çok farklı biçimlerde çalışan ve mesai-boş zaman dengesi de birbirinden çok farklı olan, kazançları büyük değişiklikler gösterebilen çalışanları konu edinmiştir. Bu yüzden de tüm evden çalışanlara genellenemeyecek kadar değişen dinamikler söz konusudur. Çalışmanın amacı evden çalışanlara yönelik genel bir çıkarıma ulaşmaktan çok, farklı durumlardaki evden çalışanların, benzer olguları algılamalarındaki yapısal dinamikleri ortaya koymaktır. Bu yüzden de görüşme yarı-yapılandırılmış, yani değinilecek noktalar kabanca önceden hazırlanmış olsa da her çalışan için farklılaşmalar göstermiş, görüşmenin biçimlenmesine göre biçim almıştır.

Görüşmecilerin hepsi evden çalışanlar olsa da, ekonomik olarak farklı düzeylerde yaşayan, yaşam biçimleri birbirinden çok farklı olabilen ve çok farklı çalışma biçimlerine sahip olan kişilerdir. Böyle bir grubun üyelerinin, evden çalışmaya dair çok farklı dinamikler sergileyeceği göz önünde tutularak, görüşmelerin kendi sınırlarından taşmamasına özen gösterilmiş, konunun dağılmaması için yalnızca boş zaman ve çalışma zamanı algısına odaklanma sağlanarak ilerleme sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken, evden çalışmanın diğer nitelikleri doğal olarak tamamen konu dışı bırakılmamış, fakat odak noktasının çevresini saracak biçimde desenlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın amacı, boş zaman algısına yönelik, kendi varsayımlarına uygun bir biçimde bazı ön varsayımlar içerse de, görüşmecileri yönlendirmekten özenle kaçınılmıştır. Böylece, çalışmanın varsayımları, görüşmecilerin ağzından doğrudan alınmaya çalışılmamış, onun yerine boş zamana ve çalışma zamanına ilişkin algılarını ifade ederlerken, her ifade tercihinin, kendi dinamikleri çerçevesinde, kendi koşullarına uygun olarak ortaya konulması hedeflenmiştir. Örneğin çok para kazanan bir çalışanın yoğun çalışmayla ilgili şikayeti, az kazanana göre daha az olduğunda, ya da çok çalışan bir çalışanın, boş zaman yaratma konusunda daha çok insiyatifi olduğunda, bu konuda görüşmeci yönlendirilmeye çalışılmamış, bu koşullar kendi ilişkileri içinde sunulmuştur. Böylece sonuca varmak için, görüşmecilerin kendi durumlarına kendi yorumlarına sadık kalınmıştır. Bazı sorular, netliğe ulaşma amacıyla yorum içerdiğinde, bu açıkça yapılmış ve bu yorumlamaya katılıp katılmadıkları sorulmuştur.

Görüşmeler, sorularla sınırlı tutulmamış, her birine konu hakkında söylemek istediklerinin olup olmadığı sorulmuştur. Görüşmeciler, bu çalışmaya gönüllü olarak katıldıklarını ve iletişim bilgilerinin raporda yer almasını kabul ettiklerini beyan etmişlerdir.

4.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evreni, freelance çalışanlardır. Çalışmada kullanılmak üzere belirlenen örneklem ise, çalışmanın amacına uygun olarak, farklı iş kollarında çalışan, farklı sosyolojik özelliklere sahip ve farklı gelir düzeylerindeki 17 freelance çalışandır. Bu 17 kişi, mümkün olduğunca birbirinden farklı iş kollarında ve farklı koşullarda çalışan kişiler olarak seçilmiştir. Bunun böyle olmasındaki amaç, freelance çalışanların meslek ve zaman algılarının, farklı dinamiklere bağlı olarak ne şekilde değişkenlik gösterebileceğini gözleyebilmektir. Aynı zamanda, farklı dinamiklere bağlı ve farklı koşullarda çalışan freelance çalışanların, hangi noktalarda ortak yaklaşımlar sergilediği de gözlenmeye çalışılmıştır. 17 görüşmeciden 8'i kadın, 9'u erkektir. 17 görüşmeciden 16'sı, hem freelance olarak hem de düzenli ücretli olarak çalışmayı deneyimlemiştir. 15 kişi üniversite mezunu, 5'i doktora yapmakta ve 2'si üniversite terk durumundadır. Görüşmecilerin freelance çalışma deneyimleri 2 ay ile 20 yıl arasında değişmektedir. Görüşmecilerden 4 tanesi, freelance ve düzenli ücretli çalışmayı aynı zamanda, paralel olarak yürütmektedir.

4.3. Verilerin Toplanması

Görüşmecilerden elde edilmesi hedeflenen veriler, taslak olarak önceden belirlenmiş, fakat görüşme sırasında çok kez değişiklik gösteren, ortalama 10 civarında soru ile sağlanmaya çalışılmıştır. Yöntem olarak yarı-yapılandırılmış bir teknik kullanıldığı için, soru kümesinin özü sabit kalsa da, her görüşmede farklılaşmalar olmuş, görüşmenin gidişine göre sorular eklenmiş ya da çıkartılmıştır. Görüşmecilere sorulan sorular, ana hatlarıyla şu bağlamlarda olmuştur: Öncelikle çalışma deneyimleri ve çalışma koşulları sorulmuş, düzenli ücrete tabi çalışmayla freelance çalışma arasında gördükleri farklılıklardan bahsetmeleri istenmiştir. Daha sonra görüşmecilerin freelance olarak kazançlarını, boş zaman da hesaba katılarak değerlendirmeleri istenmiş, böylece zaman-değer algılarını ortaya konmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Görüşmecilerin, çalışma tiplerine ilişkin tercihler hem

doğrudan sorulmuş, hem de görüşmede ortaya çıkan duruma göre farklı bağlamlar içinde sorulmuştur. Çoğu zaman görüşmecilerin aynı soruya, farklı bağlamlarda farklı yanıtlar verdikleri görülmüştür. Bu da, görüşmelerin farkındalık yaratan yapısından kaynaklanmıştır. Görüşmelerde genellikle, önce somut veriler elde edilmiş, sonrasında çalışmaya ve zamanın bölümlenmesine dair görüşleri sorulmuştur. Algıya yönelik sorular da yer yer doğrudan, yer yer ise dolaylı ve yoruma bağlı olacak biçimde sorulmuştur. Görüşmecilere "boş zaman" kavramının kendileri için ne anlama geldiğine ilişkin farklı biçimlerde sorular sorulmuş, freelance çalışmada boş zaman ve çalışma zamanının birbirlerine göre konumu, hem doğrudan kendi ifadeleri ile alınmış, hem de dolayımlı bir biçimde gözlenmiştir. Görüşmecilere, soruların dışında kendilerinin ifade etmek istedikleri şeyler olup olmadığı da sorulmuş, çoğu görüşmeci, görüşmenin bağlamında kendi eklemek istediklerini de dile getirmişlerdir.

5. BULGULAR VE YORUM

5.1. Freelance Çalışma Biçimine İlişkin Nesnel Bulgular ve Yorum

Bu araştırmada 17 görüşmeciyle derinlemesine görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler, yöntem kısmında da belirtildiği gibi, önceden amacına uygun tasarlanmış sorular temel alınsa da, her görüşmecide görüşmenin ilerlemesine uygun olarak farklılıklar gösterdi ve çoğu zaman, görüşmenin ilerlediği doğrultu, onların kendi söylemek istediklerini ortaya koyma eğilimi oluşturdu. Yine görüşmeler sırasında gözlenen en temel noktalardan biri, araştırılan konuya ilişkin sorulara doğrudan verilen cevapların, çoğunlukla kendi başına taşıdıkları anlamın, görüşmenin bütününde ortaya çıkan anlamla farklılıklar taşımasıydı. Aşağıda ayrıntılarıyla aktarılacak olan örneklerde de görüleceği üzere, her görüşmecinin ifade ettikleri, görüşmenin kendi bütünlüğünde ortaya çıkan ve koşullarının belirleyiciliğine de işaret eden algı biçimlerine dair fikir vermiştir. Araştırmanın konusu, sonuç olarak algıya yönelik olduğu için, bu görüşmelerden elde edilecek sonuçları yorumlamada öznel olma riski göz önünde bulundurulmuş ve verilerin yorumlanmasının, yalnızca görüşmelerin kendi bütünlüğüne dayandırılmasına özen gösterilmiştir. Fakat bunun tersi de geçerlidir: Hiç bir ifade, görüşmenin bağlamından kopuk birer veri olarak değerlendirilmemiş ve ortaya çıkan çağrışımlar da yine konu bağlamında değerlendirmede kullanılmıştır. Böylece nitel bir araştırmanın yorumsamacı yönü, bilimsel bir öznelik-nesnelik dengesiyle elde edilmeye çalışılmıştır.

Aşağıdaki tabloda, görüşmecilerin çalışma bilgileri ve geçim durumları ana hatlarıyla görülmektedir. Öncelikle, tablodaki verileri, görüşmecilerin ifade ettiklerine ve zamana dair algılarına somut bir bağlam oluşturması açısından değerlendirmek önemlidir. Bu veriler, görüşmecilerin ifade biçimlerine hangi koşullar altında anlam yüklenebileceğine dair bir veri tabanı oluşturmaktadır. Görüleceği üzere, görüşmeciler büyük ölçüde, benzer koşullar altında benzer tutumlar sergilemişlerdir. Görüşmecilerin koşullarıyla algıları arasında tam bir matematiksel bağıntı olmasa bile, genel olarak büyük bir tutarlılık sergilenmektedir. Bu tutarlılık, öncelikle bu tabloda görülen veriler eşliğinde tartışılacak, daha sonra

görüşmelerin kendi bütünlüğü içerisinde ortaya çıkan veriler eşliğinde tartışmaya açılacaktır.

Tablo 2: Görüşmecilerin Bilgileri

görüşmeci no	cinsiyet	yaş	freelance iş tanımı	freelance deneyim süresi	mesai tipi iş tanımı	mesaili deneyim süresi	kiminle yaşadığı	kira/evsahibi	ortalama aylık kazanç- freelance (bin TL)	freelance günlük çalışma saati	freelance aylık çalışma günü	aylık kazanç- mesaili (bin TL)	iş biçimlerinin paralelliği	freelance karşısındaki tutumu
1	k	25	dikiş	1 yıl	garson/ öğretmen	3 yıl	aile	kira	1,5	15	30	1-1,5		
2	k	23	tercüman	2 ay	tercüman	4 ay	aile	kira	1	4-6	seyrek iş	1,3		
3	e	44	tercüman	1 yıl	kurgucu	5 yıl	aile	kira	1-2	8-12	15-20	1,3		
4	e	35	seslendirme	8 ay	halkla ilişkiler sorumlusu	2 yıl	evli	kira	1	5	seyrek iş	2		
5	k	27	editör/ tercüman	2,5 yıl	editör/ tercüman	3,5 yıl	aile	kira	1	3-7	30	2	paralel	olumlu
6	k	25	içerik editörü	2,5 yıl	garson/ mağaza çalışanı	2 yıl	evli	kira	2	10-14	30	1-1,5		
7	k	28	eknik ressan	4 yıl	teknik ressam	1 yıl	sevgili	kira	1-3	13-15	30	2		
8	e	30	fotoğrafçı/ yazar	15 yıl			evli	kira	2-3	isteğe bağlı	isteğe bağlı			olumlu
9	e	35	grafiker	1 yıl	grafiker	10 yıl	evli	sahibi	1-2,5	5-15	30	2,5	paralel	
10	k	40	tercüman	20 yıl	tercüman	20 yıl	evli	sahibi	2-3	7-15	isteğe bağlı	1,6	paralel	olumlu
11	k	30	tercüman	3 ay	tercüman	3,5 yıl	aile	kira	1,5-3	7-12	15-30	2-3		
12	e	30	video kurgu	6 yıl	video kurgu	5 yıl	yalnız	kira	3-5	15-20	30	2		olumlu olumlu
13	k	40	reklamcı	10 yıl	reklamcı	5 yıl	yalnız	sahibi	2-3	4-7	24	4,750		olumlu olumlu
14	e	33	küratör/ sanat yazarı	11 yıl	sanat evi çalışanı	2-3 yıl	yalnız	kira	1-4	10-16	25	3,5		olumlu olumlu
15	e	27	reklamcı/ grafiker	2 yıl	reklamcı/ grafiker	5 yıl	yalnız	kira	3-4	8-12	30	3		olumlu olumlu
16	e	34	web tasarımcısı	10 yıl (2 yılı aktif)	web tasarımcısı	5 yıl	yalnız	kira	1,5	2,5	15-30	6	paralel	
17	e	33	mimar	3 yıl	mimar	3 yıl	evli	kira	6-7	12	30	4		olumlu

Tabloda da görüldüğü gibi, 17 görüşmecinin 16'sı, hem freelance hem de mesaili olarak çalışmış ya da çalışmaktadır. Bu 16 kişinin 4'ü, her iki çalışma

biçimini aynı anda yürütmüş ya da yürütmektedirler. Böylece görüşmecilerin her iki çalışma tipine ilişkin görüşleri, sağlıklı bir biçimde alınabilmiş ve karşılaştırma yapmaları istendiğinde alınan cevaplar, kendi deneyimlerine dayandırılabilmiştir. Tabloda görüşmecilerin sıralaması, 1'den 17'ye kadar en az kazanandan en çok kazanana doğru yapılmıştır. Bu bağlamda ilk dikkat çeken şey, freelance çalışmaya karşı olumlu tutum sergileyenlerin, yüksek kazanç aralığında yığılma göstermesidir. Bu aralıkta olup da freelance çalışmaya sıcak bakmayan tek kişi, 16 nolu görüşmecidir. Bunun sebebi de, bu görüşmecinin zaten bir ofiste tam zamanlı çalışıyor olması ve 6 bin TL maaşı olmasıdır. 16, yalnızca ek gelir kazanmak için bazı akşamları ve hafta sonları freelance çalışmakta ve bunu da 1500 TL civarı kazanacak sınırlarda tutmaktadır. Bu bağıntıya uygun gelmeyen diğer görüşmeciyse, tersinden, freelance olarak ayda 1000 TL kazanıyor ve aynı zamanda 2 bin TL maaş alıyor olmasına rağmen, freelance çalışmaya karşı olumlu tavır sergileyen 5 nolu görüşmecidir. Onun ayırt edici özeliği ise, ofisteki çalışma koşullarının çok kötü olması ve yakında evlenecek olması. Kendisi, evlendikten sonra, bu işe daha fazla katlanmak istemediğini vurguladı. Ofisteki koşullarını anlatmak açısından, verdiği örnek yeterince açıklayıcıydı:

> Bu evlilik işleri için toplam 2 buçuk gün izin aldım. Burnumdan getirdiler ve 3 hafta mesaiye bıraktılar. "Haftasonu halledin (...) hanım, böyle olmaz (...) hanım..." Yav resmi kurum açık mı haftasonu, nasıl halledeyim? İktidarı elinde tutma güdüsü, "güç bende, sen ezik bir çalışansın"... Bu kadar; başka bir şey değil. Tüm özel hayatımı anlatmak zorunda kaldım adama mesela.

Bu noktada, her iki çalışma tipinin karşılaştırılması açısından, görüşmelerden elde edilen bir bilginin de belirtilmesi gerekmektedir: Özellikle reklamcılık, tasarım ve mimarlık gibi zihinsel yaratıcılık isteyen işlerde, freelance çalışma saatleri, 8 saatlik mesai tipi işlerle karşılaştırılamaz; bu tür işlerde çalışan görüşmeciler, ofise bağlı çalıştıkları süreçlerde de 8 saatten çok daha uzun saatler içinde çalıştıklarını söylediler. Örneğin 13 nolu görüşmeciye, mesaili çalışırken, boş zamanın daha belirgin olup olmadığına dair bir soru sorulduğunda şu yanıtı verdi: "Katılmıyorum. Ajansta çalışırken boş zaman diye bir şey pek yok. Her an mesai uzayabilir, haftasonu çağrılabilirsin ve bu hep böyledir." Bu görüşmecinin, sektörde toplam 15

yıl çalışmış olması ve tanınan bir reklamcı olması göz önüne alındığında, verdiği bilgi, veri olarak kabul edilebilir.

Bu görüşmecinin bu bağlamda dikkat çekici özelliği ise, kazanç olarak ajansta çalıştığında daha fazla kazanacağını bilmesine rağmen, bu çok uzun ajans çalışma saatlerinden dolayı freelance çalışmayı tercih etmesiydi. Yani 13, daha az çalışabilmek uğruna daha az kazanmayı göze aldığını belirtti. Bu tercih şansının elde edilmesinin, onun maddi koşulları eşliğinde değerlendirilmesi gerekmektedir; görüşmeci, İstanbul'da kendine ait olan evde oturmaktadır.

Freelance çalışma tipini, mesai tipi çalışmaya tercih ettiğini söyleyen görüşmecilere ilişkin, tabloya yansıyan bir diğer net ve tutarlı bağıntı, 12'den 17'ye kadar olan ve en çok kazanan kesimin, freelance çalışmaya olumlu bakmalarının yanı sıra, aynı zamanda biri dışında, yalnız yaşayan kesim olmasıydı. Tek istisna olan ve en yüksek gelir seviyesine sahip olan 17 nolu görüşmesi ise evlendikten sonra kendi firmasını açarak ekonomik olarak bir üst seviyeye çıkmıştı; yani freelance çalıştığı süre içinde o da yalnız yaşıyordu. Aynı zamanda tersinden, yalnız yaşayanların hepsi, en çok kazanan sıraları işgal ettiler ve 6 bin TL maaşlı kişi dışında hepsi olumlayıcı yaklaştılar. Yalnız yaşamakla freelance çalışmayı olumlamak arasındaki bu net bağıntıdan, bu olumlamanın dayandırıldığı gerekçelerin, sorumluluk bağlamında bazı sorunlara işaret ettiği sonucu çıkartılabilir. Nitekim bu görüşmecilerin ifade etmiş olduğu bir çok veri de bu sorunlara dikkat çeker niteliktedir. Freelance'den çok kazanmakla yalnız yaşıyor olmak arasındaki bağlantıya dair bir açıklama getirebilmek için, bu görüşmecilerin ifadelerindeki bazı vurgulara göz atamak gerekir. 12 ile 17 arasındaki görüşmecilerin bu konudaki ifadeleri sırayla incelenecek olursa;

12 nolu görüşmeci, iş tipindeki tercih koşullarını doğrudan ifade etti:

> Bu biraz kişilikle ilgili bi durum ve sorumlulukların çok etken olduğu bi konu. Birincisi ben evli olmadığım için ve bakımıyla mükellef olduğum çocuklarım olmadığı için 1 ay aç kalmak veya bi takım ihtiyaçlarımı karşılayamamam çok büyük bi sıkıntı teşkil etmiyor. Ama evli olsaydım veya aileme bakmak zorunda kalsaydım bu durum çok değişirdi ve düzenli işi tercih etmeme

> sebep olabilirdi. İkincisi de, yukarıda da bahsettiğim gibi aynı yerde uzun süre çalışmak benim motivasyon ve iş verimimi olumuz etkiliyor ve tercih etmememe sebep oluyor.

Bu görüşmecinin günlük ortalama çalışma süresinin 15-20 saat olduğu da göz önünde bulundurulursa, bu şartlar içinde aynı kazancı, bir aile kurarak sürdürmesinin zor olacağı düşünülebilir.

13 nolu görüşmeci ise, boşanmıştı ve yukarıda da belirtildiği gibi ev kendisine aitti. İstanbul'da kira vermek zorunda kalmamak ve yalnız yaşıyor olmak, daha az çalışmayı tercih etme olanağı yaratabilecek bir koşul olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu görüşmeci, 15 yıllık bir deneyimden sonra piyasada tanınan ve yüksek fiyata çalışabilen biri haline gelmiş durumdadır. 14 nolu görüşmeci, yaptığı işi, freelance olarak yapmayı tercih ettiğini söylerken, aynı zamanda, ileride akademisyen olmayı planladığını söyledi. Bu noktada 14'ün, her ne kadar olumlasa da, gelecekte freelance çalışmayı bırakmak istediğini, şu anki bekar hayatında freelance çalışmayı kendisi için bir yatırım olarak gördüğünü vurgulamak gerekir. Çünkü bu görüşmeci, görüşme boyunca, freelance olarak yaptığı işi çok severek yaptığını dile getirmiş ve kendisini bu işle ifade ettiğini belirtmiştir. Buna rağmen ilerisi için bu çalışma biçiminden işinden vazgeçmeyi planlaması, şu anki yaşam biçimine dair bir geçicilik hissi içinde olduğunu çağrıştırmaktadır.

15 nolu görüşmecinin ise bekar hayatı yaşıyor olmasıyla freelance çalışma tercihi arasındaki ilişkiye dair söyledikleri, çok somuttu:

> Ben bu 5 yılda 3 kere kız arkadaşlarım tarafından terk edildim ve nedeni de işkolik olmam. Yani, kız arkadaşımla zaman geçirirken de, parkta koşarken de, kampta çadırdayken de, "yarınki sunumu nasıl yaparım" diye düşünüyor olmak" çok hoşuma gidiyor. İşimi düşünmeden geçirdiğim her zaman, anlamsız siyaset yapmak, spordan bahsetmek vb., benim için zaman kaybı. Hiç bir şey yapmazsam, arkadaşlarımla birlikte, işimin kültürü üzerine sohbet etmek de işin bir parçasıdır bence.

Görüldüğü gibi görüşmeci, onayladığı bu çalışma biçiminin, iş dışındaki her türlü sosyalleşme biçimine yer bırakmayacak bir şekilde günlük hayatını işgal ettiğini

belirtmekte ve bundan şikayetçi olmamaktadır. Özellikle de kız arkadaşları tarafından terk edilme sebebini, çalışma yoğunluğunu içselleştirmiş olmasına bağlaması, bu olumlamanın, bir bedeli de barındırdığının itirafı olarak göze çarpmaktadır.

17 nolu ve en çok kazanan görüşmeci ise, freelance çalışırken 6-7 bin TL gibi bir para kazanırken, evlendikten sonra bu işi bırakıp kendi ofisini açmış. Bu durum elbette, yalnızca aile düzeni için belli bir kazançtan vazgeçmek anlamı taşımıyor; görüşmeci daha net bir aylık kazanç istiyor fakat bir düzen arayışını da kendisi dile getiriyordu:

> Daha ciddiye alınmak ve sözleşmeli işler yapmak için firma olmak gerekiyordu. Ve tabi parayı tahsil etmek firma olunca daha olası. Bir de evlendikten sonra işlerin biraz daha düzene oturması, akşamları aileme ayırmak, haftasonu falan önem kazandı.

Daha az kazanan ve freelance çalışmayı olumlayan görüşmecilerin de genel olarak evli olmalarıyla düzenli çalışmaya geçme eğilimi arasında paralel bir ilişki vardı. 8 nolu görüşmeci, 15 yıldır freelance çalışmasına ve tüm hayatının bu şekilde geçmiş olması rağmen, yakın zamanda evlendikten sonra bir gazete için düzenli ücret karşılığı yazılar yazmaya başladığını söyledi. Bu görüşmeci, ideolojik bir tutum olarak minimum tüketmeyi ve buna bağlı olarak sadece yetecek ölçüde çalışmayı ısrarla savunmuş, evlendikten sonra gittikçe ağırlık kazanacak biçimde gazeteye yazı yazma işindeki düzeni oturmaya başlamıştır. 10 numaralı görüşmeci evli ve 20 yıldır freelance çalışıyor olmasına rağmen, aynı süre zarfında sosyal güvencesini kazanmak ve emekli olabilmek için bir ofiste yarı-zamanlı çalışmaktadır ve emekliliğine az kaldığını belirtmiştir.

Bunun dışında, tabloda, freelance çalışmayı olumlayanların hepsinin, olumlamayanlara göre çok daha uzun deneyim süresine sahip oldukları görülmektedir. Bu durum aynı zamanda olumlu bakanlarla olumsuz bakanlar arasında ortalama 5 yaş kadar bir farkı da beraberinde getirmektedir. Daha uzun deneyime sahip olan freelance çalışanların çoğu, freelance çalışmaya başlamadan önce aynı işi tam zamanlı olarak yapmayı ve çevre edinme gerekliliğini vurguladılar.

Buraya kadar olan veriler eşliğinde, freelance çalışmaya olumlu tutum takınmakla, geçim ortaklığı ve sorumluluk arasındaki bağıntıya dair şu çıkarımlar yapılabilir:

1. Freelance çalışmaya olumlu bakanlar, görece daha uzun süredir çalışanlar ve tanınan kişiler.
2. Bu kişiler çoğunlukla ya evlenmemiş/yalnız ya da boşanmış/ayrılmış kişiler.
3. G**e**nellikle evlenince düzenli işe geçiliyor ya da her iki çalışma türü birlikte yapılıyor.
4. Evli olup da yalnızca freelance çalışmakta olan hiç bir görüşmeci, freelance çalışmaya olumlu bakmıyor.

Bundan sonraki değerlendirmelerin daha sağlıklı yorumlanabilmesi açısından, görüşmelerden elde edilen bulgulardan birini burada belirtmek gerekir: Freelance çalışma biçimleri, genellikle literatürdeki birden fazla çalışma biçimiyle iç içe geçebilmekte ve farklı özellikler gösterebilmektedir. Bazı freelance çalışanlar, tek bir işverenle süreklilik içinde çalışmakta, ama işini evde yapmaktadır. Örneğin 1 nolu görüşmeci, freelance çalıştığı süre boyunca tek bir yerden dikiş işi almış ve hangi aralıklarla iş geleceğini her zaman bilecek durumda çalışmıştı. Benzer biçimde bazı çevirmenler de sürekli olarak aynı ofise bağlı olarak çalışmaktalar. Özellikle çevirmenler için işin işleyiş biçimi, bir tür taşeronluk biçiminde gelişmekte. Yani bir çok çevirmen, müşteriyle kendisi iletişim kuramıyor; müşteriler çeviri ofislerine gidiyor ve çeviri büroları, aldıkları işi internet üzerinden çok hızlı bir biçimde sosyal medyadaki çeviri gruplarına ilan vererek bu çevirmenlere aktarıyorlar. Bu durum, firmalara büyük bir hız ve kapasite kazandırmakta, birim zamanda ofiste yapılabilecek bir işin çok daha fazlasını bu şekilde ve çeviri metinlerini bir kaç kişiye paylaştırarak yaptırabilmektedirler. Çeviri firmalarının müşterilerden aldıkları birim ücretlere dair kısa bir araştırma yapıldığında, İngilizce-Türkçe çeviri grubunda bin karakterlik birim metin başına 20-35 TL civarı bir fiyat aralığına rastlanıldı. Firmalar, bu fiyatlara aldığı bir çeviri işini, bin karakteri 5 TL'ye yaptırabilmektedir. 2 nolu görüşmeci, şu dikkat çekici durumu ifade etti:

> Ben aslında taşeron gibi çalışıyorum şu anda. Büro müşteri buluyor, bana 5'e yaptırıyor, kendisi 20 alıyor. Bir de full time çalışma imkanı varmış: 12 saat, ayda 1500 TL. Ben salak mıyım?

> Ben evden 12 saat çalışsam zaten 5 bin kazanırım. Ben yarı zamanlı freelance olmaktan memnunum bu kölelik sisteminde. Gelen işe hayır diyebilme lüksüm olduğu sürece keyfim yerinde.

Bu görüşmeci, yeni mezun ve ailesiyle kalan bir kişi. Yalnızca 2 ay gibi kısa bir süredir freelance çalışıyor olmasına rağmen, sistemi "kölelik sistemi" olarak tarif ediyor ve bunu da günlük 4-6 saat çalışarak kazandığı 1000 TL kazancı, asgari ücretle karşılaştırarak yapıyor. Yani kazanmakta olduğu para, 8 saatlik bir çalışmayla elde edilebilecek mesaili bir işle benzer miktarda olmasına rağmen 1500 TL için 12 saatlik çalışma biçiminde kölelik niteliği görüyor. Oysa bu kölelik durumunu çıkarsadığı yer, kazancın bölüşümünden önce, çok çalışmak zorunda kalınması. Oysa kendisinin de ifade ettiği gibi, "gelen işe hayır diyebilme" lüksü, kazandığı para 1000 TL olduğuna göre, ailesinin yanında yaşıyor olmasından kaynaklanıyor. Kaldı ki buradaki kâr*ı* paylaşma oranı 20'de 5 gibi oldukça sömürücü bir oran.

Geleneksel anlamdaki taşeron firmaların kar oranının çok daha düşük olduğu düşünülürse, ağ üzerinden işleyen işlerdeki taşeronluk sisteminin çok daha acımasız olduğu da görülür. Bu noktada şunu hatırlamak gerekir ki, freelance çalışanların böyle bir iş anlaşması yapmak gibi bir zorunlulukları yok; yani bu çevirmen, işte süreklilik sağlayabilmek için düşük ücretle taşeron nitelikli bir biçimde çalışıyor. Bu durum da, teknolojiyle gelişen ve hızlı olma niteliğiyle liberal söylem tarafından övülen yeni iş biçimlerinde, tıpkı geleneksel iş biçimlerindeki gibi, asıl kazananın yine işveren olduğunu, hatta bu hızın ve teknolojinin, işveren lehine işlediğini göstermektedir. Çünkü kapitalizmin temel dinamiği olan rekabet ve işsizlik tehdidi, ücretlerin asıl belirleyicisi olarak işlevini sürdürmekte ve her türlü gelişmeyi de bu işleyişi güçlendirecek biçimde kullanmaktadır. Nitekim, 2 nolu görüşmeci taşeron biçimli çevirmenliği birim ücreti 5 TL'ye yaparken, 3 nolu görüşmeci, yine İngilizce-Türkçe çeviri yapmakta, fakat bir ofisten iş almaktansa doğrudan müşteriden iş almakta ve birim ücretini (bin karakter), 2 nolu görüşmecinin iki katına, 10 TL'ye yapmaktadır. Fakat diğer çevirmen gibi iş sürekliliği olmadığı için kazancı, 2 nolu görüşmeciyle benzer olmakla beraber, günlük 10-15 saatlik çalışma süresiyle, 2 nolu görüşmecinin 2 katı kadar çalışmaktadır. O halde burada ortaya çıkan şey, daha önce de vurgulandığı gibi, rekabet ve serbest piyasa gibi kapitalizmin temel dinamiklerinin işlemeye devam ettiği sürece, her türlü teknolojik gelişmenin, bu dinamikleri daha

net bir biçimde çalışma hayatına dahil ediyor olmasıdır. Burada geleneksel taşeron sistemin bir devamı niteliğindeki freelance çalışma biçimlerinin yanında, yine bir başka çalışma yapısının da freelance çalışmayla çakıştığı görülmektedir: Bazı durumlarda, özellikle donanım gerektiren freelance işlerde firma sahibi yine taşeron bir işleyiş biçiminde freelance çalışanı internet üzerinden bulup, iş bitene kadar firmanın ofisinde çalışmasını istemektedir. Bunun nedeni de çok pahalı donanımlar gerektiren işlerde, freelance çalışanların her zaman sahip olamayacağı araç gereçleri kullanabilme gereksinimidir. Bu noktada da freelance çalışma, kiralık işçilik olarak nitelik kazanmaktadır. Örneğin video-kurgu çalışanı olan 12 nolu görüşmeci şunları söyledi:

> Eğer firmanın ofisinde çalışıyorsam sabah 10 gece 12 diyebiliriz ama evde çalışıyosam net bişey söyleyemem çünkü bilgisayarda proje 24 saat açık sayılır ve sadece sen aralarda molalar verip ihtiyaçlarını karşılıyosun gibi bir şey oluyor. Çalışma saatleri freelancede iki etkene bağlı. Birincisi mekan ve teslim tarihi. Mekandan kastım, sen freelance çalışsan bile duruma göre senden işi o firmanın ofisinde yapmanı isteyebilirler.

Görüşmecinin burada bahsettiği iş, bir video-klip kurgusuydu ve kendisi bu piyasada az bulunan kurguculardan biridir. Buna rağmen, video kurgusu, profesyonel olarak hem çok pahalı hem de hacim olarak büyük donanımlara ihtiyaç duyduğundan dolayı, bir iş aldığında firmanın ofisini kullanmak zorunda kaldığı bir durumdan söz etmektedir. Bu noktalar ayırt edildiğinde, "freelance" kavramının her zaman, zaman ve mekandan bağımsız olam niteliğine sahip olmadığı, hatta genellikle taşeronlaşmanın önünü çok daha kolay açtığı, kiralık işçiliğin, ev-ofis çalışam tipinin, işverenin lehine işleyebildiği ve yasal bağlayıcılıklardan bağımsız olmayı getirdiği de bir veri olarak elde edilebilir.

Bu araştırmanın asıl amacı, freelance çalışanların algılarındaki dönüşümleri incelemek olduğu için, istatistiksel hesapların ötesinde, görüşmelerin ortaya koyduğu ve ifadelerin-söylemlerin deşifre ettiği algısal farklılaşmalara dair çıkarımlar yapmak için, elde edilen verileri sınıflandırmak daha net bir tablo çizecektir. Görüşmelerin bütününden çıkartılan ve kendi içinde çok farklılaşan ilginç noktalar saptandı. Bu noktalar kimi görüşmeci için bilincine vararak, kendinin farkında olarak söylediği

gerçeklerken, kimi görüşmeci için kendi durumundaki somut gerçekliklerin farkında olmama halinde ortaya çıktı. Ancak bütün olarak bakıldığında, freelance çalışanların dikkat çeken algısal durumları, çalışan algısı olarak belli bir dönüşümü işaret ediyordu. Görüşmeciler, çoğunlukla çalışmanın "değer algısı", "çalışma zamanı" algısı, "boş zaman" algısı, "kendi olma" algısı ve çalışma tiplerine dair algıları noktalarında tutarlı denilebilecek bir farklılaşmayı ortaya koydular.

5.2. "Çalışma" Algısına İlişkin Bulgular ve Yorum

Görüşmecilerden, tam zamanlı ve düzenli ücretli çalışmakla freelance çalışmak arasında bir karşılaştırma yapmaları, tercih sebeplerini açıklamaları istendiğinde, freelance olarak profesyonelleşme ve kazanç arttıkça, artan bir biçimde meslek algısına dair ilginç farklılaşmalar görüldü. Daha az profesyonel olanlar ve genelde daha az kazananlar, çalışma biçimleri arasındaki farklardan bahsederken daha nesnel ve somut noktalara değinirken, freelance deneyim süresi arttıkça ve kazanç yükseldikçe, kişilik yapısına ve hayat görüşüne ilişkin vurgulara daha çok değinildiği net bir biçimde görüldü. Burada vurgulanması gereken nokta, bahsedilen algı farklılaşmasının, geleneksel çalışma hayatındaki kazanç farklılıklarına benzer biçimde bir haklılaştırma biçiminde değil, çalışmayla karakter yapısı ya da hayat görüşü arasında bağlantı kurma biçiminde gelişmesiydi. Örneğin geleneksel çalışma hayatında yeterince para kazanan kişi, bu durumu çok çalışıyor olmakla, yetenekli olmakla ya da okumuş olmakla gerekçelendirebilir, az kazanan ise daha gerçekçi çözümlemeler yapabilirdi. Fakat freelance çalışanlarda çok kazanan görüşmeciler, çalışma biçimlerini sahiplenirken, kazançlarından neredeyse hiç bahsetmediler ve işlerini, bir hayat biçimi olarak gördükleri için yaptıklarına dair bir izlenim yarattılar. Oysa az kazananlar, geleneksel çalışma hayatındaki alt sınıf karakterine uygun biçimde, daha somut ifadeler kullandılar. Ancak aralarındaki net farklılıklardan biri, az kazananlar için freelance çalışmak bir zorunluluk olarak tanımlanırken, ekonomik olarak daha rahat olanlar için freelance çalışmak, ideolojik bir tutum gibi gösterildi.

Freelance ve mesaili çalışmanın avantaj ve dezavantajları doğrudan sorulduğunda, en az kazanan görüşmeci olan 1 nolu görüşmeci, her iki çalışma biçiminin de ayrı avantaj-dezavantajları olmasına rağmen, asıl belirleyici olanın ele geçen para olduğunu ifade etti:

Maddi olarak farklı, çalışma koşulu açısından farklı. Gidip bir atölyede çalışsak üç aşağı beş yukarı belki aynı parayı kazanıcaz ama giriş saati, çıkış saati, ne zaman mola vereceksin, hepsini onlar söyler, yorulursun çay içmek istersin içemezsin. Ama evde tabi ki bu açıdan çok rahat, çayımızı koyarız, sigaramızı içeriz, bazen iş yetişsin diye arkadaşlarımızı yardıma çağırırız. Evde rahatsın. İlk başta bu çok rahat gelmişti ama o rahatlıkla yapılan işten çok az para geliyordu. Baktık geçinemiyoruz, kira bile çıkmayacak gibiydi, çok hızlandık. Valla açıkçası atölyede çalışsak daha mı iyi diye düşünüyorduk o zaman; sabah çok erken kalkıp gece yarılarına kadar dikiş dikiyorduk, abondone olmuştuk. O dönem evin geçimini sadece bu işle sağlıyorduk ve sıkışık durumdaydık. O yüzden ne kadar hızlı dikersek o kadar o kadar sık iş alacaktık. Bu açıdan düşününce emin değilim hangisi daha iyi; tüm günü, "iş yetişecek mi" diye geçiriyorduk. Ama şimdi dershanede neredeyse bedavaya çalışıyorum, o da ayrı konu.

Yeni mezun olan ve 2 aydır ailesinin yanındayken çeviri yapmaya başlayan 2 nolu görüşmeci ise, koşullarındaki değişikliğe göre tercihinin değişeceğini belirtti:

- **Sonrası için hangisi tercihin olur? hangisi daha çekici geliyor?**
- Açıkçası freelance daha çekici, çünkü zamanım tamamen kendi kontrolümde. Eğer mesai sisteminde ekstra çalışmalara hak edilen ekstra ücretler ödenecekse veya çalışma saatleri çok olağandışı haller haricinde esnemeyecekse, mesai de makul tercih ama freelancede de her zaman iş olacağının garantisi yok.
- **Peki geçimini kendin sağlama zorunda olan biri misin? Ailenle misin, kendine mi bakıyorsun?**
- Ailemleyim ama büyük bir maddi destek almıyorum.
- **Kendi başına eve çıksan?**
- Her ay düzenli giderlerim olsaydı muhtemelen mesaili bir iş tercih ederdim. Zaten bu aralar fazla boş vaktim olduğu ve zamansız sorumluluklarım olduğu için freelance çalışıyorum. Yoksa mesaili bir iş arayacaktım.

Görüşmeci, "Açıkçası freelance daha çekici, çünkü zamanım tamamen kendi kontrolümde" dedikten hemen sonra, "ekstra çalışmalara hak edilen ekstra ücretler ödenecekse", mesaili çalışmanın daha makul olacağını söyledi. Yani freelance tercihinde, çalışma biçimindeki özelliklerden çok mesaili çalışmadaki yasal hakların verilip verilmeyeceğine dair kuşkularını ileri sürdü. Ayrıca bu tecihi belirleyenin, ailesiyle yaşıyor olması olduğunu da vurguladı.

3, 4, 5 ve 6 nolu görüşmeciler de her iki çalışma biçimini denemiş ve tercihlerinde yer yer kararsız kalsalar da, koşulların belirleyiciliğini net bir biçimde ortaya koymuşlardır. Bu konuda 7 nolu görüşmecinin söyledikleri, tercih konusunda koşulların belirleyiciliğini oldukça net ortaya koyuyordu. 7 nolu görüşmeci, ayda 30 gün ve günde 10-14 saat çalışarak ayda yaklaşık 2 bin TL kazanmakta, eşi de bu işi yapmakta ve hayatlarını bu işle sürdürmek adına üniversite öğrenimini bırakmış olduğunu belirtmektedir. Bu bedeli ödemek yerine üniversiteyi bitirip asgari ücrete bile iş bulsa, koşular açısından daha mantıklı olacağı kendisine söylendiğinde, bu hesabı düzelterek, asgari yeterlilik için, aradaki 700 TL'nin (bugünün parasıyla) önemini vurguladı:

- **2 bin TL'yi 30 gün ve günde 10-14 saat çalışarak kazanıyorsan, bir yerde asgari ücretle 8-10 saat ve haftalık izinle çalışmak daha karlı değil mi? Üstelik çok da stresli olduğunu söylüyorsun.**
- Buna üç şekilde hayır diyebilirim: Öncelikle, bu işi yaparken asgari ücret 800 TL civarındaydı ve o para hiç bir şeye yetmiyordu. İkincisi Eskişehir'de asgari ücretle çalışabileceğin bir yer bulmak çok zordu. Çünkü en fazla veren yer saatlik üç lira veriyordu ve kimi patronlar seni kölesi zannediyordu. Bir de özgüven problemi yaşıyordum ve iş görüşmesine gitmek dahi çok büyük bir problemdi benim için. Bu kolayıma geldi, çünkü kimseyle birebir diyalog kurmuyordum. Bir dördüncüsünü de söyleyeyim hatta. Kendini geliştirebilirsen başka iş alanı da yaratabilirsin kendine sektörde; eşim bu konuda iyi bir örnek mesela.

- **O halde şu sorunlar ortaya çıkıyor: Öncelikle tercih şansından önce işsizlik söz konusu ve iş bulsan bile, bulunduğun şehirde asgari ücretten aza çalıştırıyorlar. İkincisi, iş bulsan bile çalışma koşulları ve birebir yaşadığın işveren ilişkisi rahatsız edici. Ayrıca bu işte ne kadar çok çalışsan ve ne kadar az kazansan da bu koşulların değişme olasılığını gözetiyorsun. Peki şimdi çalışacak olsan evden mi çalışırsın, mesaiye bağlı mı çalışırsın?**
- Evet böyle görüyorum ama şimdi olsa mesaili çalışırım. Hatta bırak 2 bin lirayı bu işten bunaldığı için o zamanlar asgari ücretten daha az maaşa çalışmayı kabul edenler oldu çevremde.

Bu görüşmeci, kendisine bu soruyu yönelten kişinin de kaçırabileceği bir nesnel gerçekliği dile getirerek, geçim hesabının, oranlama mantığıyla değil, öncelikle asgari yeterlilik düzeyinin sağlanmasıyla ilgili olduğunu hatırlattı. Yani mesaili çalışmanın günlük süresi birkaç saat bile olsa, hayatta kalmak için gerekli parayı, tercih şansı olmadan elde etmek zorunda olduğunu belirtti. Bunun dışında, işsizliğin ve kayı dışı, çok düşük ücretlere çalışmanın da, freelance çalışmayı seçmekte etkisi olduğunu anlattı. Bunların üzerine, şimdi olsa asgari ücretin bile altında çalışmayı kabul edeceğini söylemesi, bu işin ne kadar zorlayıcı olduğunu gösteren bir ifadeydi. Ayda 30 gün ve günde 10-14 saat çalışarak yaşamanın koşul olduğu bir freelance çalışma biçimi, asgari ücretle mesaili çalışmanın karşısına konulduğunda, ortada bir tercihten çok, zorunluluklar arasında, neredeyse irade dışı bir seçim olduğu düşünülebilir.

Ortalama geçim segmentindeki görüşmecilere geçildiğinde, iş tercih sebeplerinde, somut koşulların yanında duygusal sebepler de gösterilmeye başlandı. 8 nolu görüşmeci, çalışma biçimi tercihinden bahsederken, çalışmayı tamamen dışlayan ve sadece hayatta kalacakkadar para kazanacağı koşulları yarattığından bahsetti. Bu görüşmeci, radikal denilebilecek bir tutum göstererek, eşiyle birlikte aylık 150 liraya geçindiklerini ve bunun için yeterli olandan fazla iş olduğunda geri çevirmek gerektiğini söyledi. Bu konuda bir yere bağlı çalışmakla freelance çalışmak arasında algısal bir fark göstermemekle birlikte, minimum çalışmaktan yana olduğu

için freelance'in daha uygun olduğunu söyledi. Görüşmecinin, iş baskısının, evde ya da ofiste olmak açısından fark yaratmadığını söylemesi, önemli vurgulardan biriydi:

> Ben iş odaklı yaşamıyorum. Kariyer kaygım da yok. O nedenle o özgürlük sorunu bende yok. Ama düşüncem şu ki, iş iştir. Sonuçta yanı başında olmasa da bir yönetenin varlığını hissetmek ya da bir iş yapmak üzere iraden dışında bir süre harcamak kafidir. Bence insanların kaçırdığı da bu. Evde olup, sık kahve molası vermek ofis yerine eve hapsolmaktır (...) Mesela bir işten 3600 lira kazanmıştım. O dönem kiram 250 liraydı. O parayla 9 ay çalışmadan yaşamıştım. Öyle haftalık filan değil, bildiğin yıllık dönemlerim oluyor benim. Son bir yıldır iş biraz değişti. Haftalık düzenli yazı yazıyorum ama bu da iş değil benim için.

Burada önemli olan bir noktayı belirtmek gerekir; görüşmecinin, çalışmaya ilişkin düşünceleri ideolojik bir tutum olsa da, yakın zamanda evlenmiş olması ve evlendikten sonra gazeteye düzenli olarak yazı yazmaya başlaması, koşullarının, düşüncelerini belirlemeye başladığını gösteriyor. Çünkü evlenmek de onun tercih ve tutumlarından biri olarak ele alınmalıdır. Nitekim:

- **Gazete Duvar'da çalışmaya başlamanda, evlendikten sonra bir sürekliliğe kavuşma eğilimi de var mı? Bir nebze olsun düzenli para...**
- Evet, çünkü maalesef ihtiyacımızın dışında, yani bizim için lüks bir kira bedeli ödüyoruz. İlk kez tek kalıyoruz. Hep ev arkadaşımız olmuştu çünkü. O nedenle biraz endişelendik ama açıkçası takılardan kalan paraya da güvenmiyor değiliz.

Burada söylediği şey; yüksek kira bedeli ve takılardan kalan paraya güvenilmesi, kendi inancı olarak ortaya koyduğu "çalışma-tüketme" ilişkisine dair tutumuyla çelişmektedir. Çünkü nasıl bir evde oturacaklarını belirleyen ortak yaşam algıları, evlilik kararları ve düğünün geleneksel maddi getirisinin isteyerek kullanılması, çalışmaya karşıt bir duruş olarak ele alınamaz. Özetle, bu görüşmeci, çok daha az kazanan segmentteki görüşmecilerden farklı olarak, çalışmaya dair düşüncelerini,

koşullardan çok, hayat görüşüyle ilişkilendirmiş, ancak koşulları, çalışma biçimini belirleyecek biçimde gelişmiştir.

9 nolu görüşmeci de, hem ofiste hem freelance çalışan biri olarak, ilerisi için hangisini seçeği konusunda çok kararlı olmamakla birlikte, somut koşullar ve ne kadar kazanacağı, kaç saat çalışacağından çok, ilkesel ifadeler kullandı:

- **Peki, bazen ofiste bazen de evden çalıştığını söyledin. Uzun erimli bir iş olsa ofiste mi çalışmayı tercih ederdin, evden çalışmayı mı?**
- Evden çalışmayı tercih ederdim. Kendi zamanımı ve çalışmamı kontrol etme açısından benim için daha mantıklı olurdu. Sonuçta iki şekilde de para kazanıcam ama birinde birileri benim sırtımdan kazanacak. Evde kendim çalıştığımda ise kendimi pazarlama, satma şansım olacak...

Burada dikkat çekici olan ifade, görüşmecin, her iki şekilde de para kazanılacağını, ama birinde kendi sırtından başkasının da para kazanacağını söylemiş olması. Bu durumu ilkesel olarak olumsuzlamakta ve bunun karşısına, kendisini pazarlama olanağını koymaktadır. Bu da, "maddi olmayan emek" bölümünde bahsedilen ve karakterin, ürünün kendisine dönüşmesi durumunu hatırlatıyor. Nitekim:

- **Zamanın ve çalışman üzerinde bir denetim olmaması sana göre bir avantaj mıdır?**
- Yerine göre avantaj, yerine göre dezavantaj. Sosyal güvenceden tazminattan falan mahrum kalmak dezavantaj. Ama dediğim gibi iş yapma biçiminde özgürlük sağlıyor freelance.
- **İşverenin baskısından mı bahsediyorsun?**
- Hayır patrondan çok müşterilerin. Ofiste çalışırken müşteri seçme şansın olmuyor ve saçma şeyler dayatabiliyorlar, mecburen yapacaksın. Ama evden, müşteriyi de seçebiliyorsun. Bu durumda yaptığım iş içime siniyor, diğer türlü içime sinmeyen kötü işler yapmak zorunda kalıyorum.

Görüşmeci, işe karşı yabancılaşmanın tam tersi bir durumu ifade ederken, aslında Marx'ın bir eleştiri olarak ileri sürdüğü şeyi, tersinden, kapitalist üretimin algıyı da

içine alacak biçimde, yabancılaşmayı bir içkinleştirmeye dönüştürdüğü bir durumu deşifre ediyor. Görüşmeci için kendisi, bir ürün olarak algılanıyor ve bir ürünün dilinden konuşuyor, kendisini pazarlama şansından bahsediyor. Bunu bir avantaj olarak görmesinde, elbette nesnel bir kazanç artışını gözetiyor olması da söz konusudur ancak, iş seçiminde belirleyici unsur olarak işinde kendisini daha iyi ifade edebilmeyi özgürlük olarak nitelendirmesi (Bu durumda yaptığım iş içime siniyor, diğer türlü içime sinmeyen kötü işler yapmak zorunda kalıyorum), Gorz'un, çalışanın hem üretici güç, hem de ürün haline gelmesine dair vurgusunu tekrar gündeme getiriyor. Gorz (2014: 122), bilginin birikim ve zenginlik kaynağı olmasına dayanan, emek ile iç içe geçmiş sermaye biçiminin, çalışanı üretim aracına dönüştürmüş olduğuna vurgu yapar. Çalışan hem sermaye hem meta hem de emek halini almıştır. Ekonominin gayri maddileşmesi, çalışanı hem iş gücü hem de kendini yöneten olarak yönetici yapmaktadır.

9 nolu görüşmecinin, hem 8 saatlik mesaili bir işte çalışıp, hem de hafta içi 5 saate kadar, hafta sonları ise 15 saate kadar evden çalışıyor olması düşünüldüğünde, meslek algısının, müşteri seçebilmek üzerinden kuruluyor olması dikkat çekicidir. Gorz'un dikkat çektiği bu noktayı burada vurgulama gereksinimi, elbette yalnızca bu görüşmecinin birkaç cümlesinden çıkartılamaz; ama aşağıda da görüleceği gibi, özellikle freelance çalışma biçiminde profesyonelleştikçe, bu durumun, özellikle de Gramsci'nin "hegamonya" ve "rıza" kavramlarının geçerliliğindeki belirginleşmenin çok daha görünür olduğu, somut ifadelerde kendini bulmaktadır.

10 nolu görüşmeci, 20 yıllık bir freelance çalışan olarak, hem somut maddi koşulların belirleyiciliğine, hem de işiyle olan duygusal ilişkisine değindi. Bunda, aynı zamanda 20 yıldır yarı zamanlı olarak bir kuruma bağlı çalışıyor olması, sosyal güvencesinin olması ve emekliliğine az kalmış olması da etkili unsurlar olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda kendi evinin sahibi olması da eklendiğinde, görüşmecinin, işiyle olan ilişkisini duygusal unsurlarla da kuruyor olması, daha anlaşılır olmaktadır:

- **(...) Mesela "bu kazandığım para, 3 ay çalışmadan yeter" deyip ara verdiğin oldu mu hiç? Tatile çıkıyor musun mesela?**

- Hayır, demedim, çeviri yapmak hayat şeklim oldu. Çok seviyorum; sadece maddi açıdan değil manevi tatmin. Her zaman fazla para iyidir; zararı olmaz, faydası olur. Evet eşimle tatile çıkıyorum.
- **Tatilde çeviri işi için iletişimi kapatıyor musun?**
- Hayır çoğunlukla devam ediyorum. Çok acil ve önemli ise duruma göre değerlendiriyorum, tatildeki şartlarıma göre. Tatilde mesela kitap çevirdim ama bu iş gibi değil eğlence gibi geldi.
- **Ortalama verecek olursan günde kaç saat çalışırsın?**
- 12. Tabi buna çeviri yapmadığımda çeviri ile ilgili metinler okumam da dahil; piyasayı araştırırım vb.
- **Peki olur da memur statüsünde çalışacak olsan (iş garantisi haklar, 8 saat ve haftasonu tatil vs), atıyorum 4 bin TL kazanacak olsan freelance çalışmayı bırakır mısın?**
- Hayır, 20 yılda kurduğum bir düzenim var, sürekli müşterilerim var, emekliliğim de var, bekliyorum az kaldı. Emekli olunca da bu işe devam edeceğim. Çeviri yaparken kendimi iyi hissediyorum.

Görüşmecinin ilk dikkat çeken ifadesi, "Her zaman fazla para iyidir" cümlesi ile "çeviri yapmak hayat şeklim oldu. Çok seviyorum; sadece maddi açıdan değil manevi tatmin." cümlesini ard arda söylenmiş olmasıydı. Bu görüşmeci de, diğer orta düzey geçim seviyesindeki görüşmeciler gibi, hem somut koşulların belirleyiciliğini, hem de mesleğine dair algısındaki duygusal belirleyiciliği, çalışma biçimini seçmesindeki unsurlar olarak ifade etti.

Bu noktada tekrar belirtmekte fayda var ki, burada meslek algısındaki bir dönüşümün izlerini sürmek, yalnızca iyi geçinebilen çalışanların, mesleklerini seviyor olmasıyla rasyonel bir durumun kanıt olarak belirlenmeye çalışılması değil, geçim seviyelerine göre, ifade biçimlerinin, maddi durumu dışlayacak biçimde hızla farklılaşma göstermesini vurgulamak biçiminde gerçekleşmektedir. Tekrar hatırlamak gerekirse, daha geleneksel çalışma biçimleri ve dönemlerinde de iyi para kazanan çalışanlar vardır fakat gerekçelendirmelerin, işi sevmek, eğitimli olmak,

yetenekli olmak gibi unsurlarla iyi kazanmak arasındaki bağıntıdan kopmakta olduğu gözlenmektedir. Bundan ziyade, karşılığı alınmasa bile, mesleğini sürdürmekle var olmak arasında doğrudan bir ilişki kurulmaya başlanmaktadır. Bunu daha iyi fark edebilmek için, görüşmecilerin genel olarak çalışma miktarlarına ve bunun karşılığında elde ettikleri gelire kabaca da olsa bakmakta fayda var: Özellikle geçimini freelance olarak sağlamakta olan, en azından kendi geçiminden sorumlu ve profesyonelleşmiş görüşmeciler, günlük 10-12 saatten 15-20 saate kadar olan ve aylık 25-30 gün olan çalışmalarının karşılığında, 2-4 bin TL civarı para kazanmaktalar ve bu da, ücret/çalışma saati oranıyla karşılaştırıldığında, ortalama bir memurun kazancından daha düşük kazanç elde etmektedir. Bu durum da, freelance çalışmanın, hem zaman-mekan bağımsız olma özelliğinden, hem de genellikle maddi olmayan emek niteliğine sahip olmasından dolayı, çalışanların algılarına ilişkin bir dönüşüme işaret etmektedir.

Örneğin yukarıda alıntısı yapılan 10 nolu görüşmeci, tatilde bir kitap çevirdiğini ama bunun iş olmaktan çok, kendisi için bir eğlence olduğunu belirtti. Burada, belki de sanatçıların yaşayabileceği, sanatsal üretimin kişisel varoluş tatminiyle para kazanmak zorundalığı arasındaki bir algısal çelişkiye, bir çevirmenin düşmekte olduğu görülmektedir. Emekli olunca da çeviri işine devam edeceğini bunun sebebinin işini sevmesi olduğunu söylemesine rağmen, görüşmenin sonunda, kendi iş piyasasındaki serbest piyasa koşullarından şikayetçi oldu ve öğrencilerin aynı işi daha ucuza yapıyor olmasından rahatsızlığını dile getirdi. Yani kendi çalışma biçiminin temel dinamiği olan rekabet unsuruna karşı çıkarak, iş bulma derdi duymamasına ve işini sevdiği için yapmasına rağmen, ürettiği işi başkalarının daha ucuza üretebiliyor olmasından rahatsız olduğunu söyledi. bu da, işini sevmesiyle, ona doğrudan bir fiyat standardı biçmesi arasındaki algısal çelişkiyi deşifre eden bir ifade olarak okunabilir.

11 nolu görüşmeci ise, kendi geçim seviyesi halesindeki görüşmecilerden farklı olarak, meslek algısı konusunda, maddi koşulları oldukça somut unsurlar olarak ileri çıkarttı. Ailesiyle yaşayan ve ailesinin tüm maddi sorumluluğunu üstlenmiş olan görüşmeci, 3,5 yıllık tam zamanlı çalışma deneyiminden sonra yalnızca 3 aydır freelance çalışmakta ve freelance çalışmaya olumsuz bakmaktadır. Orta geçim segmentinden, en çok kazanan görüşmeciye kadarki görüşmecilerden,

yalnızca 11 ve 16 nolu görüşmeciler, freelance çalışma tipini, somut maddi koşullar çerçevesinde değerlendirmiş, diğerleri gibi içselleştirmeye ve işle özdeşleşmeye dair ifadeler kullanmamışlardır. Bu iki görüşmecinin çalışma biçimi olarak ortak özellikleri ise, profesyonel birer freelance çalışan olmamalarıdır. 11 nolu görüşmeci 3,5 yıllık tam zamanlı çalışmanın ardından 3 aydır freelance olarak çalışmakta ve yakında sektör değişikliğine gideceğini söylemektedir. 16 nolu görüşmeci ise 5 yıldır bir ofiste tam zamanlı çalışmakta ve 6 bin TL maaş almakta, freelance olarak ise son iki yıldır aktif olarak çalışmakta ve yalnıza belirli bir süresini bu işe ayırmaktadır. Bunlardan biri maddi olarak görece sıkışık yaşamakta, diğeri ise yüksek denilebilecek (toplamda 7.500 TL) kazanca sahip yaşamaktadır. Ancak her ikisi de çalışmaya dair duygusal ve üstyapısal değerlendirmelerden uzak, oldukça somut bir biçimde maddi değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu iki görüşmeci ile diğer orta-yüksek kazanç seviyesindeki görüşmecilerin meslek algılarına dair durum, başka bir şekilde daha tutarlılık göstermiştir: Freelance çalışmaya adapte olup geçimini bu şekilde sağlayanların, ofise bağlı çalışmaya adapte olup geçimini bu şekilde sağlayanlarla, algısal farklılıkları görülmüştür. 16 nolu görüşmeci:

- **Peki neden ofisten çalışmayı tercih ediyorsun; sadece sosyal yaşantını engellediği için mi? Freelance çalışırsan düzenli işteki 8 saatten kurtulup onu istediğin biçimde organize etme şansın olacak. Hem başında patron olmaması, giriş çıkış ve mola saatleri olmaması avantaj değil mi?**
- Evet ama freelance işin sürekliliği yok, bu konuda sıkıntı çıkartma olasılığı çok yüksek. Nispeten düzenli işte bu olmuyor, tabi onda da başka faktörler var: Düzenli olarak gittiğin işte sosyalleşme faktörü de çok yüksek örneğin zaman zaman çalıştığım firma evden çalışmamızı istiyor, onda bile fazlasıyla sıkılıyorum.
- **İş yerindeki sosyalleşme mi?**
- Evet.
- **Peki kazancın nasıl, karşılaştırırsan?**

- Mesaili işten 6 bin TL maaş alıyorum, freelance olarak da son iki yıldır 1500 TL civarı. Ama freelancer olarak sınırlı çalışıyorum, ek gelir olsun diye.
- **Peki genel olarak karşılaştırırsan neler söylersin avantaj-dezavantaj olarak?**
- Ofisten çalışmak: sosyalleşme, daha garanti olması, aynı sektörden farklı insanlar olduğu için fikir alış verişinin ve bilgi paylaşımının yüksek olması.. Bunlar avantaj... Dezavantajarı da; belli bir saat aralığında bulunma zorunluluğu, çalışma arkadaşların ile yaşayabileceğin problemler, patron firması ise yaşanacak ekstra problemler. Evden çalışmanın avantajları da işe kıyafet saat gibi sınırlılıklar olmaması ama dezavantajları da, süreklilik problemi, sosyalleşmede sıkıntı...

Görüldüğü gibi görüşmeci, yüksek kazanca sahip olmasına rağmen, freelance çalışmanın hayatında az yer kaplamasına bağlı olarak, çalışma biçimlerine ilişkin değerlendirmesini somut gerçeklikler üzerinden kurmuştur. Ancak her iki çalışma tipini aynı zamanda deneyimliyor olmasından ötürü, maddi koşulların dışında, sosyalleşmeyle ilgili bir karşılaştırma da yapmış ve ofiste tam zamanlı çalışmanın, sosyalleşme açısından avantajlı olduğunu söylemiştir. Bu ifade, tam zamanlı olarak ofiste çalışan ve bunun yanında birkaç saat evden çalışan biri için ofisin sosyalleşme niteliğini gözetmesi bağlamında da önemlidir: Çalışma saatlerinin dışında bir sosyalleşme olanağını baştan hesaba katmayan bir söylem, somut gerçekliği verili kabul ederek, bu durumu bir yaşam algısı olarak sunmaktadır. Oysa görüşmeci, 6 bin TL maaş aldığı ofisi dışında 1500 TL daha kazanabilmek için evden çalışmak yerine bu zamanı çalışma dışı zaman da değerlendirebilir, ancak bu durum, kazanabileceği 1500 TL'yi gözden çıkartmak anlamına gelir. Bu da, çalışanın, para kazanmak dışındaki her etkinliği, çalışma saatleri içinde konumlandırmakta olduğu anlamına gelir.

Meslek algısındaki dönüşüme ilişkin olarak başta ileri sürülen bağıntı, yani freelance profesyonelleşme ve kazanç arttıkça, mesleğe dair değerlendirmelerin, daha öznel ve kişilik yapılarına ilişkin olmaya başlaması, bu iki görüşmeciyi de kapsayacak biçimde bir tutarlılık göstermektedir. 11 ve 16 nolu görüşmeciler, kazanç

seviyelerinden bağımsız olarak, tercih ettikleri çalışma biçimiyle meslek algıları arasında, buradaki varsayımla tutarlı bir yaklaşım göstermiş ve tercih ettikleri mesaili çalışma biçimiyle, az kazanan freelance çalışanların tutumuna yakın tutum sergilemişlerdir. O halde burada bahsedilen ilişki şu şekilde özetlenebilir: 17 görüşmeciden 16'sının, her iki çalışma tipini deneyimlediği hatırlanacak olursa, kuruma bağlı çalışmayı benimseyenler ve ilerisi için bu çalışma biçimini düşünenlerin az kazananları da çok kazananları da, mesleklerine dair nesnel ve somut koşullara dayalı yorum yaptılar.

Üst kazanç segmentindeki diğer freelance çalışanların ise, meslek algılarına ilişkin ifadelerinde çok daha belirgin bir kişisel özdeşlik söylemi göze çarptı. 12, 14 ve 15 nolu görüşmeciler, yaptıkları işin, kişiliklerinin bir parçası olduğunu, bir hayat biçimi olduğunu ve hatta bir var oluş biçimi olarak nitelendirdiklerini söyleyecek kadar öznel değerlendirmeler yaptılar. 12 nolu görüşmeci:

> Her birinin avantaj ve dezavantajları var. Mesaiye tabi çalışmanın en olumlu tarafı düzenli maaş geliri ve ne zaman ne yapacağının belli olması. Onun dışında tabi ki benim kişisel yapım açısından düzenli çalışma biçimi bir yerden sonra monotonluğa dönüşüp verim düşüşüne sebep oluyor. Freelance çalışmak bu bakımdan daha heyecanlı ve verimli (...) aynı yerde uzun süre çalışmak benim motivasyon ve iş verimimi olumuz etkiliyor ve tercih etmememe sebep oluyor.

Görüşmeci, freelance ve ofise bağlı çalışma arasında gördüğü farklar sorulduğunda, maddi getirilerinin farkından değil, kişisel yapısının hangi işe daha uygun olduğundan bahsetti. Kişisel yapısıyla çalışma biçimi tercihi arasında kurduğu bağlantı ise, işteki verim üzerineydi. Yani kendisine, hangi işte daha verimli çalıştığı değil, hangi işi tercih edeceği sorulduğu halde tercihini verimle bağdaştırması, verimli olmayı bir kişilik özeliği olarak algılıyor olduğu anlamına geliyor. Böylece görüşmeci, kendi çalışma tercihini, işverenin menfaati üzerinden kurguluyordu. 14 nolu görüşmeci ise, küratör ve sanat yazarı olarak 11 yıldır freelance çalışmakta ve işinde büyük ölçüde sanat çevresiyle ilişki kurmaktadır. Kendisi, yaptığı işi iş olmaktan çok, yaratıcılığını kullanarak var olduğu bir alan olarak tarif etme eğilimi gösterdi. Bu işi çok sevdiği için, uzun çalışma saatlerinin, kendisi için şikayet

edilecek bir yönü yoktu. Hatta, para karşılığı geçirdiği çalışma saatlerinin dışında kalan zamanı da, maddi bir karşılığı olmadan işiyle ilgili olarak geçiriyordu:

- **Mesaili ve freelance çalışmayı karşılaştırdığında hangisinde daha rahat ve stressiz buluyorsun?**
- Tabii ki freelance. Hatta mesaili çalışmak çoğu zaman yaratıcılığımı köreltiyor ve bu yüzden eğer tam olarak istediğim şeye yönelik bir mesai söz konusu değilse (örneğin küratöryel bir iş değilse) mesaili çalışmayı tercih etmiyorum.
- **Peki iş olduğunda günde kabaca kaç saat çalışırsın?**
- Bu değişiyor. Ben gün içinde çok az uyuyan bir insanım. Genellikle sabahın erken saatlerinde veya akşam çalışmaya başlıyorum ve çok uzun şekilde konsantre olamıyorum. Bu nedenle iş olduğunda aralıksız 7-8 saat bile çalıştığım oluyor. Ancak günde toplam ortalama 15-16 saat kadar çalışıyorum. Bunun çoğu yazdığım yazılar için yaptığım araştırmalara gidiyor.
- **15-16 saat oldukça fazla. Bu, çalışmanın tüm güne yayılması anlamına geliyor.**
- Evet ama bu şekilde çalışmayan freelance çalışanlar var. Ben araştırmayı ve okumayı sevdiğim için genel olarak yaşamımı bu şekilde sürdürüyorum. Yani bu kadar çalışmak mecburi değil ama benim için bir seçim.

Görüşmeci, sonrasında, freelance çalışmayı geçici gördüğünü, ileride akademisyen olmayı hedeflediğini ve aslında bu süreçte ürettiklerini akademisyenlik için bir portfolyö oluşturmak için, yatırım olarak değerlendirdiğini söylemiş oldu. O halde 14 için akademisyenik de yaratıcılığını kullanabileceği ve kendisini var edebileceği bir meslek olarak algılanıyordu. Yani 14 için çalışma biçimiyle özgür ifade arasında bir bağlantı vardı ve freelance çalışmanın ayırıcı özeliği, zaman-mekan bağımsızlığından çok, ürettiği şeyin kendi iradesiyle olan bağı idi.

Bu noktada 14, ilginç yaklaşımda bulunarak, çalışmakla özgür olmak arasında aynı anda hem nesnel hem de öznel bir ilişki kurdu:

> İçinde bulunduğumuz ekonomik koşullarda yani neo-liberal politik ekonomik sistemde tamamen özgür olmak hiçbirimiz için tam olarak mümkün değil ne yazık ki (...) İş ve çalışma şekli insandan insana göre değişen bir şey. Kimileri mesaili çalışmaya daha yatkındır, kimileri de freelance... Ben freelance çalışmaya daha yatkınım sanırım, örneğin sabah uyandığımda kimi sorularımı cevapladığımı fark ediyorum mesela bir yazıyı nasıl yazacağımı veya bir logoyu nasıl tasarlayacağımı... Bu benim için fonda çalışan bir akıl demektir, bunu seviyorum ve bu şekilde yaşamak bana daha kolay geliyor bu yüzden freelance benim işime geliyor aslında.

Görüşmeci, neo-liberal politik-ekonomik sistemde tamamen özgür olmanın zaten mümkün olmadığını kabul ederek nesnel bir bakış sunarken, yaptığı işin sanatla bağlantılı olmasını ve yaratıcılık gerektiriyor olmasını, bir şans olarak nitelendirdi. Bu akılcı yaklaşım, çalışmanın her şekilde bir zorunluluk olduğunu ve farklı çalışma biçimleriyle, özgür olma iddiasında bulunmanın yersiz olduğunu düşündüğünü gösteriyordu. Ancak arkasından, insnanların, yapılarına göre çalışma biçimleri olmasını doğal kabul ederek, baskıdan uzak durabilme ve kendini ifade edebilme farklılıklarını, kişilik özelliklerine atfediyordu.

15 nolu görüşmeci, çalışma hayatını en belirgin biçimde kişiselleştiren ve ifadelerinde, freelance çalışma biçimiyle bireysel varoluşu arasında tam bir özdeşlik kuran görüşmeciydi. Bu görüşmeci de reklam tasarımı ve grafik gibi zihinsel üretim yapan ve freelance çalışmayı benimsemiş bir çalışandı. 15, işiyle tam bir özdeşlik kuruyordu ve bu konuda radikal denilebilecek ifadeler kullandı:

- Ben bu iş gömleğinden sıyrılıp sokağa çıktığım anda, bir hiçe dönüşüyorum; sadece oksijen tüketen, yararsız bir canlıya... O yüzden boş zaman diye bir şeye inancım yok.
- Ben bu 5 yılda 3 kere kız arkadaşlarım tarafından terk edildim ve nedeni de işkolik olmam. Yani, kız arkadaşımla zaman geçirirken de, parkta koşarken de, kampta çadırdayken de, "yarınki sunumu nasıl yaparım" diye düşünüyor olmak" çok hoşuma gidiyor. İşimi düşünmeden geçirdiğim her zaman,

anlamsız siyaset yapmak, spordan bahsetmek vb., benim için zaman kaybı. Hiç bir şey yapmazsam, arkadaşlarımla birlikte, işimin kültürü üzerine sohbet etmek de işin bir parçasıdır bence.

- "Eğer tasarımcıysanız", sinemada film izlerken, sevgilinizle en özel anlarınızda bile, bir kafede otururken, yapacağınız grafikte kullanacağınız renkleri düşünebiliyor, çıkarıp not alabiliyorsunuz. Eğer tasarımcı olarak düşünmek, çalışmanın yarısı ise, ben uyanık olduğum zamanın yüzde 90'ını çalışarak geçiriyorum.

Görüldüğü üzere 15'in meslek algısı, hayat algısıyla özdeş durumda. Çalışmadığı herhangi bir anda, kendisini işe yaramaz bir varlık olarak gördüğünü söylemesi, zihninde sürekli olarak iş olması ve bundan şikayetçi olmak bir yana, bunu seviyor ve seçiyor olması, iş dışındaki her etkinliği, boşa geçirilmiş zaman olarak görmesi, onun meslek algısının tamamen duygusal ve düşünsel bir düzeyde kurulduğunu gösteriyor. İşinde profesyonelleşen 15'in, çalışma hayatını tanımlamak için işin maddi boyutundan hiç bahsetmemiş olması, yalnızca onu bir varoluş biçimi olarak göstermesi, meslek algısına dair belirgin bir fikir verir niteliktedir. Görüşmecinin kendisini tanımlamak için kullandığı "işkolik" kavramı, çalışma hayatında her zaman yeri olan ve geleneksel olarak da karşılığı olan bir kavramdır. Ancak bu görüşmeci, işkolikliği, geleneksel anlamından taşacak biçimde kullanmış ve iş dışındaki her şeyi, bir boşluk ve anlamsızlık olarak nitelendirmiştir. İşin maddi getirisinin, onun için önemi yoktur. Nitekim, aylık ortalama kazancının 3-4 bin TL olduğunu söylemesine karşın, aslında çok daha fazla kazanabildiğini, ama bu kazancı yatırıma dönüştürdüğünü söyledi; işkolik olmasının, onun hayat standartlarına hiç bir getirisi olmadığı gibi, böyle bir beklentisinin de olmadığını vurguladı:

- **Geçimini sadece bu işten mi sağlıyorsun? Ev kira mı ve nasıl bir yaşantı biçimin var?**
- Evet sadece bu işle geçiniyorum ve ev kiralık. Zaten okul biter bitmez çalışma hayatına atıldım ve bu sırada yaşam biçimimi değiştirmedim; tipik öğrenci hayatı yaşıyorum. Aylık, ortalama 3-4 bin TL gibi bir para kazanıyorum diyebilirim ve ortalama bir geçim seviyesindeyim. Aslında meselea ayda 10-15 bin TL kazandığım

oluyor ama paranın büyük kısmını yine işe yatırıyorum; fotoğraf makinesine lens alıyorum, bilgisayarı yeniliyorum...

15'in ayırt edici ifade biçimlerinden biri, kendisini, "tasarımcı" ve "reklamcı" olarak iki ayrı biçimde tarif etmesiydi. Algıya dair sorulara cevap verirken, bir tasarımcı olarak ve bir reklamcı olarak ayrı noktalardan cevaplar verdi. Özellikle "tasarımcılık" vurgusunu sık sık kullandı:

- **Peki bu hiç yorucu olmuyor mu? Çalışma aralarında mutlaka boşluklara ihtiyaç duyuyorsundur. Bunları nasıl ve neye göre düzenliyorsun?**
- Bu soruyu bir reklamcı, *bir de tasarımcı olarak* cevaplayabilirim: Bir reklamcı olarak, bir iş bitip diğeri gelene kadar geçen süre, teknik olarak boş zamanım oluyor. Bu arada, işle ilgili brifler geliyor falan... Ama *tasarımcı* olarak cevaplarsam, örneğin çalışırken tükendiğim, tutukluk yaptığım bir an olursa, arkadaşlarla dışarı çıkıyorum, sarhoş oluyorum mesela, sonra diğerleri eve gidip uyurken ben eve gelip sabaha kadar bilgisayarın başında çalışmaya başlıyorum. *Tasarımcıysanız,* sıkıldığınız anda uzaklaşmanız lazım, döndüğünüzde daha iyi çalışabilmek için.

Burada vurguladığı bu ayrım, kendisinin işine bakışındaki nesnel-öznel karşıtlığı gerekçelendirmek için çok geçerli bir akılcılaştırmayı sağlıyordu: Nesnel gerçekliği, bir reklamcı olarak dile getirdi: "Bir reklamcı olarak, bir iş bitip diğeri gelene kadar geçen süre, teknik olarak, boş zamanım oluyor. Bu arada, işle ilgili brifler geliyor falan...". Bu ifadesinde, yaptığı işi, bir iş olarak gören bakış açısı hakimken, bir tasarımcı olarak verdiği cevap, varoluşunu sürdürebilmesinde karşılaştığı güçlüklere ilişkindi; diğer insanların eğlenmek için geçirdiği zamanı, yaratıcılığını sürdürebilmek için nasıl kullanabildiğini vurguladı.

Görüşmecilerden en çok kazanan kişi olan 17, oldukça iyi denilebilecek bir kazanca sahipti ve freelance çalışmayı yakın zamanda bırakmış, kendi firmasını kurmuştu. Onun freelance çalışmaya bakışı, görece daha nesneldi ve bu çalışma biçiminin kişilikle özdeşleşmesi durumunu da aynı nesnellik içinde değerlendirdi:

> Freelance'de iş hep seninle oluyor. Firma kurduktan sonra da aynı; müşteri her an ulaşabilmek istiyor. Ama mesaili işte bir yere kadar umrunda oluyor. Freelance ise umrunda olmak zorunda oluyor; işin, hayatının kendisi oluyor yani, aradaki sınırlar kalkıyor.

Freelance çalışanların meslek algısına dair bulgular toparlanarak yorumlanacak olursa, başta da söylendiği gibi, nesnelikten öznelliğe doğru olan algısal dönüşümün, aynı zamanda mesaili çalışmadan freelance çalışmaya geçişteki bir dönüşüm olduğu sölenebilir. Görüldüğü gibi, freelance çalışmayı benimseyen ve bu çalışma tipini gelecekte de benimseyeceklerini söyleyenler için şu durum geçerliydi: Bu görüşmeciler, az kazanandan çok kazanana doğru, gittikçe belirginleşecek biçimde nesnelden öznele doğru bir meslek yorumlamasına giriştiler; kazanç arttıkça, işleriyle kişilikleri ve hayat görüşleri arasında doğrudan bağlantı kurmaya başladılar ve mesleklerini, bir varolma biçimi ya da kendilerini ifade etme aracı olarak gördüklerini söyleme noktasına kadar gittiler. Bu noktada, meslek algısındaki dönüşüme dair buradaki varsayım, kazanç arttıkça ve profesyonelleşme gerçekleştikçe, mesleğe dair yaklaşımların, öznel ve duygusal ifadelerle tarif edilme niteliği kazanmasıydı. Aynı dönüşüm, kuruma bağlı çalışmayı benimseyenlerin kazanç farklılıklarında geçerli değildi. Burada saptanan bu durum, geleneksel çalışma biçimlerindeki "kazanç farkının haklılaştırılması" durumunun, freelance çalışanlar arasında gözlenmediğini ortaya çıkarttı; buradaki durum kazanç farklılığının gerekçelendirilmesi değil, çalışmanın, hayatın kendisine dönüşmesinin gerekçelendirilmesiydi. Bu durumdan elbette nesnel, genelgeçer sonuçlar çıkartılamaz, ancak post-endüstriyel dönemin bazı yeni çalışma biçimlerinde, çalışmanın bir varoluş biçimi niteliği kazandığına dair gözlemlerin mümkün olduğu sonucuna varılabilir. Tekrar vurgulamak gerekirse, bu dönüşüm, mesai tipi çalışanlara freelance çalışanlar arasındaki değil, freelance çalışmaya geçtikten sonra kazancın artmasıyla olan bir dönüşümdür. Bunu daha net görmek için, 6 ve 15 nolu görüşmecilerin meslek algılarınına dair söylediklerini karşılaştırmak yerinde olacaktır. Her iki çalışan da, tamamen zihinsel birikimlerini ve yaratıcılıklarını kullanarak çalışan kişilerdi ve her ikisi de ayda 30 gün ve günde 8-12 saat evden çalışıyorlardı. Aralarındaki tek fark, 15'in, 6'nın 3 katı kadar kazanıyor olmasıydı.

Hemen yukarıda 15'in, yaptığı işi bir varoluş biçimi olarak tanımlamasını akılda tutarak, 6'nın bu algıya dair ifadesi hatırlanacak olursa:

> Ucuz lastik hakkında ne kadar üretken olabilirsin? Bu yüzden de çalışmak artı çalışmaya çalışmak, yani düşünmek tasarlamak, günde 14 saat diyebilirim (...) Düşünmek değil aslında bu, robot gibi oluyorsun bir süre sonra. Kelime hesabı yapıldığı için, örnek veriyorum, "birçok" kelimesi yerine "pek çok" ifadesini kullanıyorsun. Bir süre sonra konuşman değişiyor ve doğru düzgün herhangi bir yazı yazamıyorsun. Bana kalırsa bu iş internetin en pis işi (...) Bu iş seni değiştirmiyor, kemiriyor!

Görüldüğü gibi 6, zihinsel üretiminin metalaştığını net bir biçimde görüyor ve algılıyordu. Oysa 15, zihinsel üretiminin metalaşmasını, bireysel varoluşuyla özdeşleştirmiş ve böylece kendisini bir ürün olarak metalaştırmış oluyordu. Tam da bu nokta, Gorz'un şu saptamasını kanıtlar niteliktedir:

> Bir kültür için kişiler arasındaki en doğal duygusal bağların – sempati, empati, merhamet, özen, iletişim, vb.- formasyonlar ve diplomalarla nesneleştirildiğini ve "bir işvereni hoşnut" etmek ve "bir müşteri kazanmak", "birincisine kendini satmayı bilmek" ve "ikincisine satmayı bilmek" için kullanıldığını görmek kadar yoksullaştırıcı bir şey olamaz… C. Wright Mills'in betimlemesi bu anlamda unutulmazdır: "Ticari zihniyetle tahakküm altına alınmış çalışanlar toplumunda, kişilik piyasasının doğması kaçınılmazdır. Zira, satma, manipüle etme (…) işçinin kişisel hatta özel niteliklerinin mübadele alanına dahil edildiği ticari değer kazandığı ve iş piyasasındaki metalara dönüştüğü görülür. Neşe ve nezaket işçinin karşılığında ücret aldığı hizmetin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Bu durumda, yetişmiş profesyonel kendi kişiliğini anonim bir içtensizlikle, bir araç olarak kullanır (Gorz, 2014: 105).

Bulgularda saptanan ve ifadelere yansıyan tutarlılık da, Hardt ve Negri'nin (2001: 224) dilsel-iletişimsel inşa hakkındaki şu saptamasını hatırlatır:

> Aslında sömürü ve tahakkümün nesnesi artık özgün üretici faaliyetler değil, evrensel üretme kapasitesi, yani soyut toplumsal faaliyet ve onun kapsayıcı gücü haline gelmektedir. Bu soyut emek, yeri olmayan bir faaliyettir, ama yine de çok güçlüdür. Ortak şekilde çalışan kafaların ve kolların, zihinlerin ve bedenlerin bütünüdür bu; hem ait olmamadır, hem de canlı emeğin yaratıcı toplumsal yayılışıdır; hareketli ve esnek işçilerden oluşan çokluğun çabası ve arzusudur; aynı zamanda entelektüel enerjidir ve entelektüel duygulanımsal emekçiler çokluğunun dilsel ve iletişimsel inşasıdır.

Burada elde edilen sonuçlar, Marx'ın yabancılaşma kavramının boyut değiştirmiş ve bireyin kendisini bir bütün olarak kapsayacak biçimde genişlemiş haline de işaret eder: Yabancılaşma, çalışanla üretimi arasında varlığını sürdürmektedir, ancak çalışanın kendisinin bir ürüne dönüştüğü, maddi olmayan emeğin zaman-mekan-bağımsız işleyişinde, çalışan artık üretimine yabancılaşmak yerine üretimiyle özdeş hale gelerek, doğrudan kendisine yabancılaşmaya başlamaktadır. Böylece, özellikle zihinsel yaratıcılığın gerekli olduğu çalışma biçimlerinde, çalışmanın ortaya koyduğu ürün değil, çalışmanın kendisi, çalışan tarafından sahiplenilmektedir, çünkü ürün, üretenin kendisiyle özdeştir. Bu durumda, çalışan için kendi varlığından ayırt edebilceği bir üretim biçiminden söz etmek zorlaşmaktadır. Bu da yine, Marx'ın, "altyapı üstyapıyı belirler" tezinin, daha kapsayıcı bir biçimde okunabileceği bir izlek yaratır: Altyapı olarak ekonomik ilişki biçimleri, çalışanın kendisi bir ürüne dönüştüğünde, bireyin kendisi de altyapının bir parçasına dönüşmüştür.

5.3."Boş Zaman" Algısına İlişkin Bulgular ve Yorum

Görüşmecilerin "zaman" algıları ve "boş zaman" kavramına ilişkin yaklaşımları incelendiğinde, bazı belirgin ve somut noktalar öne çıktı. Bunlar ana hatlarıyla şöyleydi: Öncelikle, freelance çalışanlar için boş zaman, çalışma saatleri belirli bir kuruma bağlı çalışanlardan farklıydı; kuruma bağlı çalışanlar için boş zaman, sınırları belli ve çalışma zamanından somut olarak ayrılmış bir zaman dilimine işaret ediyordu. Bu durumda kuruma bağlı çalışanın, mesai saatleri dışında genellikle işle zihinsel iletişimi kesiliyordu ve işiyle ilgili bir kaygı taşımıyordu.

Freelance çalışanlarda ise, zaman organizasyonu, iş yapmak ve para kazanmakla doğrudan ilintili olduğu için, boş zaman, neredeyse hiç bir zaman "boş zaman" olarak algılanmıyordu. Bunun temel sebebi, zaman organizasyonunun, çalışanların insiyatifinde olması ve aynı zamanda bunun, kazanç miktarına dair bir insiyatif olmasıydı. Bu durumda da, freelance çalışanlar için boş geçen her zaman, iş ve kazanç kaybı anlamına geliyordu. Bunun yaratttığı kaygı, genellikle kronik bir durum alsa da, tıpkı çalışma algısındaki değişkenler gibi, farklı değişkenlere göre, görüşmeciler arasında değişiklikler gösterdi. Geçim düzeyleri düşük olan görüşmeciler genellikle bu durumu somut olarak dile getirdiler ve hem boş zamanlarının olmamasından şikayetçi oldular, hem de boş zamanın iş kaybı anlamına geldiğini doğrudan söylediler. Daha çok kazanan ve profesyonelleşmiş freelance çalışanlar içinse, bir tanesi dışında, boş zaman yaratma olanağı pek fazla olmamasına rağmen ve oldukça yoğun çalışıyor olmalarına rağmen, boş zamanlarını yine işe yatırım olarak ya da doğrudan kazanç getirmese bile sevdikleri için bu işe boşken de zaman ayırdıklarından bahsettiler. Bazı görüşmecilerde bu durum, işin dışında geçen zamanın boşa geçen zaman olduğunu söylemeye kadar vardı. Bu durum, farklı şekilerde yorumlanabilir. Öncelikle, uzun yıllar aynı çalışma biçimiyle yaşayabilmenin koşulu, o işi seviyor olmak olabilir. Tersinden bakılarak, freelance çalışma biçiminin, bir hayat biçimi haline dönüşmesi ve doğası gereği, boş zamanların da bu çalışma alanının bir parçasına dönüşmesi, onların, bu hayat biçimini algısal düzeyde meşrulaştırmasına da neden oluyor olabilir. Şu noktayı belirtmek gerekir ki, en az kazanandan en çok kazanan kadar, büyük ölçüde, freelance çalışanların günlük çalışma süreleri, oldukça fazlaydı ve standart bir işçi ya da memur çalışam süresinin 1,5-2 katına kadar çıkıyordu. Yani tüm görüşmeciler, kazanç farklarının yanısıra, genellikle çok yoğun çalışan kişilerdi. Görüşmecilere, hem doğrudan boş zamanın kendileri için ne anlama geldiği soruldu, hem de dolaylı sorularla onların boş zamanı nasıl algıladıkalrı anlaşılmaya çalışıldı. Kazancı az olanlardan yüksek olanlara doğru görüşmelere göz atılırsa, algıdaki farklılaşmaların hangi dinamiklere bağlı olduğuna dair fikir yürütülebilir.

Evden çalışan ve sipariş geldikçe dansöz elbisesi dikimiyle uğraşan 1 nolu görüşmeci, ağır çalışma koşulları ve düşük geçim seviyesi altında, kendisi için boş zamanın anlamını, son derece nesnel bir biçimde açıkladı:

- **Ama asgari ücret kadar kazanmak için tüm gün çalışıyordunuz yani. Günde kaç saat?**
- Evet tabi öyle. Herhalde günde 15 saat çalışıyorduk, 9-10 gibi başlayıp gece 12-1 gibi yatıyorduk. Ama ara da veriyorduk tabi. Tabi bu, sürekli iş geldiğinde böyleydi, bazen birkaç gün, hatta bir hafta hiç iş gelmediği oluyordu, mağaya malzeme gecikiyordu. O zaman önceden bildiriyorlardı, haftaya iş olmayacak, ya da bir dahaki malzeme şu günden önce gelmeyecek aceleye gerek yok diyorlardı. O zaman boş zaman oluyordu.
- **Böyle zamanların gelmesi sizi sevindiriyor muydu, biraz olsun nefes alırız diyor muydunuz?**
- Yani aslında o yoğunlukta bunalınca evet, diyorduk ama çalışmadığımızda para kazanmadığımız için, önceki günler boşa o kadar çok çalışmış oluyorduk, garip bir durum. Yani aslında çaresizlikten... Bir işte çalışmaktan bunalıp işi bırakırken de bazen rahatlarsın, ne olacağı belli değildir artık ama yine de bir rahatlama olur, onun gibi...

Görüldüğü gibi, 1 nolu görüşmeci boş zamanı, "Bir işte çalışmaktan bunalıp işi bırakırken rahatlamaya" benzeterek, çalışmanın getirdiği yorgunluğun, kazanç konusunda hesap yapabilecek bir durumun önüne geçtiği bir durumu tarif etti. Bu da, çalışma koşullarının belli bir sınırın ötesine geçecek ağırlığa ulaştığında, zaman organizasyonunun tamamen akılcı bir şekilde yapılamayacağını gösteriyor. Fakat aynı görüşmeci, freelance çalışma biçiminde boş zamanın anlamını nesnel olarak değerlendirirken şunları söyledi:

- **Boş zamanının çerçevesini belirlemenin sana bırakılmış olması sence iyi mi kötü mü?**
- Evet işte kafamı kurcalayan şey bu şimdi. Tıpkı dikiş dikerken olduğu gibi, mesela özel ders de mümkün ve kazançlı olabilir. Ne kadar çalışıp ne kadar boş zaman yaratacağım bana kalıyorsa, aslında ortada görünmeyen bir iş anlaşması varmış gibi oluyor. "Ne kadar çalışırsan o kadar para" diyorlar.

> Eskiden fazla mesai ücretleri vardı ve herkes mesaiye kalmak isterdi ek para alabilmek için. İşte önemli olan, ücretin her şekilde düşük olması. Öyle olunca istedikleri kadar bana bırakmış olsunlar, mümkün olduğunca çok çalışmam lazım.

Görüşmecinin, zaman organizasyonuna ilişkin olarak "aslında ortada görünmeyen bir iş anlaşması varmış gibi" şeklindeki tarifi, görüşmelerdeki en somut freelance çalışma tarifiydi. Görüşmeciye doğrudan, "boş zaman" senin için ne anlama geliyor?" diye sorulduğunda ise, "Bir işin bitmiş olması ve yeni bir iş arama sürecinde olmak." şeklinde cevap vererek, boş zaman algısının çalışma zamanı tarafından belirlendiğini açıkça ifade etti. Bu görüşmecinin söyledikleri, çalışma koşuları en ağır olan ve en az kazanan freelance görüşmeci olması nedeniyle, bulguların yorumlanması açısından ayrıca önemlidir. Kendisi, freelance de olsa, bir kurumda fazla mesai de olsa, boş zaman yaratma konusunda belirsizlikleri olduğunu gösterdi ve "şu kadardan fazla çalışmam" diyemedi. Bunun nedeni, geçim sıkıntısında olması. Onun için "boş zaman", doğrudan doğruya işsizlikle aynı anlama geliyor.

2 nolu görüşmeci, ailesiyle yaşayan, yeni mezun bir çevirmen. Kendisi çok yoğun iş almıyor ve bu konuda kendisini de çok sıkmıyor. Aylık 1300 TL gibi bir kazancı var. Ailesiyle yaşıyor olmasına ve geçiminden tamamen kendisi sorumlu olmamasına rağmen, boş zamanı, vicdan azabıyla bağdaştırdı:

- **Senin için boş zaman ne anlama geliyor?**
- Nasıl harcayabildiğime kendim karar verebildiğim zaman boş zamandır.
- **Ama sanırım boşken iş bulamamışsın demek oluyor aynı zamanda.**
- Yani evet, stresi de barındırıyor. Yani var olan sorumlulukları yapmamayı tercih ettiğim zaman da elimde "boş zaman"ım oluyor. Pek keyifli boş zamanlar olmuyorlar bunlar.
- **Neden?**
- Çünkü yerine getirilmeyen sorumluluklar, suçluluk duygusu...

Görüşmecinin suçluluk duygusundan bahsetmesi, şu anki durumunda 4-6 saatten fazla çalışmak zorunda olmamasının bir sonucu olarak görünüyor. Nitekim kendisine "Boş zaman yaratma konusunda özgür davranmak ne kadar mümkün?" diye sorulduğunda "Maddi gereksinimler kritik. Ben patron iş vermek isteyince 'iki gün müsait değilim' deme lüksüne sahibim. Ama bu kadar esnek olmayanlar da vardır illa ki." diye cevap vererek, boş zaman algısının, somut koşullarına bağlı olarak değişeceğini dile getirdi.

Burada vurgulanması gereken önemli noktalardan biri, freelance çalışmada boş zamanın yalnızca bir fiziksel eksiklik olarak ortaya çıkıyor olması değil, aynı zamanda zihinsel olarak da çalışanın algısını manipüle ediyor olması olarak görülüyordu. Örneğin günlük 16 saate kadar çıkabilen çalışma koşullarına rağmen, çalışanın kendsini toparlaması için kendisine boş zaman yaratması, yine de kaygıyı ve suçluluk duygusunu berberinde getiriyordu. Bu durum, mesai tipi çalışmalarda olmayan, özgün bir durum olarak ortaya çıkıyordu. Bu geçim segmentindeki diğer görüşmeciler de benzer biçimde, freelance çalışırken zamanın kurallarla bölünmüyor olmasının, çok anlamlı olmadığını ve boş zamanın belirlenmesindeki gerçek dinamiğin, para kazanma kaygısı olduğunu, doğrudan belirttiler. "Ortada bir kural yok ama ondan daha katısı var." cümlesiyle freelance çalışmadaki zaman bölümlenmesini tarif eden 3 nolu görüşmeci, 5 yıl kuruma bağlı çalıştıktan sonra 1 yıl kadar freelance çeviri yapmış ve şimdi ailesiyle yaşayan ve ek olarak burs alan bir doktora öğrencisiydi. Geçim derdini doğrudan yaşamadığı için de çalışma tiplerindeki zmaan organizasyonuna dair değerlendirmesini son derece nesnel yapabildi:

- **Şimdi tüm bunları yeniden düşününce, düzenli çalışmakla evden çalışmak arasında zamanın bölünmesi açısından nasıl bir fark var senin için?**
- Mesaili çalışırken, mesai bitince boş olacağımı bilirim, ertesi sabah ya da haftasonunun bitimine kadar boşumdur, bu net. Bu boşlukta, iş bulmaya devam edecek miyim gibi bir kaygım olmaz, az da kazanıyor olsam durum bellidir. Ama evden çalışırken farklı; istesem kendime yine 8 saat çalışma saati koyabilirim ama bu olmuyor, çünkü bir daha ne zaman iş

> bulacağım ve bunun ne kadar devam edeceği belli değil, bulduğum her işte maksimum kazancı hedeflemek zorundayım. Mesela hatırlıyorum, 20 günlük bir çeviri işi almıştım, ilk günlerde bile kafam rahatça dışarı çıkamıyordum.

3 nolu görüşmeci, son derece belirgin bir biçimde, freelance çalışırken boş zamanı belirleme insiyatifinin, tamamen maddi koşullar tarafından insiyatif olmaktan çıkartılıp aslında somut bir kuraldan daha katı biçimde işlediğini ifade etti. Bunun yanında, görüşmecinin zaman-değer ilişkisiye ilgili farkında olduğu bir başka gerçeklik de, freelance çalışmada kısa zamanda yoğun çalışmayla elde edilen kazanç yüksek olabilse de, birim zamandaki kazancın değerinin, boş zaman tarafından belirlendiği idi:

> İş bitsin diye beklerim ki, yenisini bulayım. Yoksa onca yoğun çalışmam ziyan olur. Şöyle ki, diyelim 1 haftalık bir iş aldım ve 12-13 çalışarak günde 200 TL kazandım, çok yoğun ve başarılı bir çevirmen oldum diyelim ki. Sonra 1 hafta iş bulamazsam, günde kazandığm 200 TL, 100 TL'ye dönüşecek. Boşa o kadar yoğun çalışmış olacağım.

Bu duruma göre boş zaman, yalnızca işsizlik kaygısı değil, kazanılan paranın birim zamandaki değerinin de doğrudan belirleyicisi olarak anlam kazanıyor.

Bu noktada boş zamanla, emeğin maddi değeri arasındaki ilişkiyi, görüşmecilerin nasıl gördüğü ve yorumladığına da dikkat etmek gerekir. Bazı görüşmeciler, kazançlarını sadece çalıştıkları zaman üzerinden hesaplarken, bazıları boş zamanı, o kazancın değerini düşüren bir zaman dilimi olarak yorumladı. Kimi görüşmeciler ise beli bir zamanda kazanılan paranın, boş geçen zamanla değer kaybettiğinin tamamen farkında değildi. Örneğin 7 nolu görüşmeci çalışma tipine dair tercihini, kazançla ilişkili bir hesaba dayandırırken şunları söyledi:

- **Tamam, 1 aylık bi proje sırasında 30 gün, (iş bitene kadar) günde 13-15 saat çalışıyorsun. 8 saatlik düzenli ücretli bir işi tercih etmen için ne kadar ücret isterdin?**
- 4000-4500 TL

- **Şu an bunun 2 katı çalışıyorsun aşağı yukarı. 8-9 bin kazanıyor musun ki?**
- Yo hayır. Aslında 4000 de kazanmıyorum her zaman. İyi bir proje olduğunda... Yok ya işin aslı şu psikolojiden kurtulmak ve kendime gelmek için şu an asgari ücrete bile çalışırım. 1 yıldır iş almıyorum. Yine de bir dağınıklık var, gecem gündüzüm karıştı.
- **Nasıl geçiniyorsun?**
- Erkek arkadaşım ofiste çalışıyor. O çok çalışıyor, eve gelince gece 2-3'e kadar ayrı freelance çalışıyor, sabah 8'de yine işe gidiyor. Ama kendini de geliştiriyor tabi.

Burada göze çarpan şey, görüşmecinin, birim zamandaki kazancının değerinin, açıkça farkında olmamasıydı. Buna rağmen tercih yapmadaki belirsizliği, geçiminin sorumluluğunu tek başına almıyor olmasında aranabilir. Zaten değer olarak asgari ücrete denk bir kazanç/birim zaman dengesi olmasına rağmen, asgari ücretle bir yerde çalışmayı seçebileceğini, içinde bulunduğu piskolojiden kurtulmak istemesine dayandırması, maddi koşullarının, bilincini belirlediğini gösteren bir ifade olarak okunabilir.

12 nolu görüşmeci ise boş zamanın kazanç üzerindeki doğrudan belirleyiciliğini çok net olarak ifade etti:

> Freelance geliri blok olarak baktığında mesaiye nazaran çok daha yüksek ama süreklilik ve devamlılık açısından baktığında eğer iyi bi iş ağına sahip değilsen dezavantaja dönüşebiliyor. Yani sen 1 hafta çalışıp ama 1-2 ay boş kalırsan aynı hesaba da gelebiliyor. Ayrıca bu açıdan daha stresli olabiliyor. Benim için kazanç çok değişken ama iş olduğunda bir ayda 10 bin kazandığım da oluyor, hiç iş olmayan aylar da oluyor. Ortalama aylık 3-5 bin TL diyebiliriz.

İşte bu durum, çalışma dışı zamanı "boş zaman" olmaktan çıkartan temel unsur olarak öne çıkıyor. Freelance işlerin birim ücreti ne kadar olursa olsun, zamanın bölümlenmesi insiyatifi çalışanda olması, aslında bu "insiyatif" kavramını kendisinin maddi koşullar tarafınan belirlendiği bilgisiyle birlikte düşünülmelidir.

Öncelikle zaman bölümlenemsine dair ortada bir kural olmaması, insiyatif kullanmakla aynı anlama gelmemektedir. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, görüşmeciler, bir işi bitirdikten sonra bir daha ne zaman iş alabileceklerini tam olarak kestirememekteler. Ayrıca, bu durumu ifade eden 12 nolu görüşmeci, alanında profesyonelleşmiş ve aranan bir freelance çalışan olmasına rağmen, ayda 10 bin TL kazanabilmesine rağmen, boş geçen zamanlarla birlikte düşünerek, aylık 3-5 bin TL'yi hedeflemeyi makul görüyor. O halde öncelikle boş zamanın çalışanın insiyatifinde olduğu her zaman söylenemez. Yüksek ücretlere çalışan freelance çalışanlar için bu nokta, özgün bir durum yaratmaktadır: Çalışan, işverenle ücret konusunda bir çatışma yaşamamakta, profesyonelleşmiş olduğu alanda elit bir çalışan dilimine de ait olsa, emeğinin karşılığını birim zaman olarak işverenden aldığını düşünmekte, ancak işsiz kaldığı zamanlar onun kazancını, alt-orta düzey bir çalışanın gelir seviyesine düşürmektedir. Bu da, çalışanın çatışacağı muhatabın, işveren olmaktan çıkıp sistemin kendisi olmasına yol açmaktadır.

Freelance çalışıp düşük ya da orta geçim seviyesindeki on görüşmecinin ortak özelliklerinden biri, öncesinde düzenli bir işte ağır koşullar altında çalışmış olmalarıyken, bir başka ortak özellikleri, geçimlerinin sorumluluğunu tek başına almayan kişiler olmasıydı. Bu durumda, freelance çalışmak onlar için bir başka çare arayışı olarak değerlendirilebilmiş, fakat bu deneme şansı aynı zamanda, evin masraflarını başkalarıyla paylaşma olanağıyla da sağlanmıştır.

4 nolu görüşmeci, eşi akademisyen olan ve kendisi evde çocuğuyla ilgilenmek durumunda olan freelance bir çalışandı. Kendisi de doktorada olup, freelance seslendirme işini geçici olarak yürüten bir çalışandı. Kendisinin çalışma ve boş zamanı organize edişi, diğerlerinden farklı oalrak genel mesai saatlerine göreydi. Bunun nedeni olarak da, iş geldiğinde çok hızlı dönüş istemeleri ve seslendirme donanımı evde kurulu olduğu için gün içinde iş gelse de gelmese de evde durmak zorunda olmasıydı. Bu durum aynı zamanda eşi çalışırken çocuğuyla ilgilenebilme fırsatı da yaratıyordu. Böylece freelance bir çalışan olmasına rağmen, somut koşulları, onu düzenli çalışanların mesai saatlerinde eve bağlıyordu. Bu durumda görüşmeci, düzenli ücrete tabi çalışanlarla aynı zaman-mekan ilişkisine tabi oluyordu. Görümeci, gününün 5 saatini seslendirme yaparak, kalan zamanı da bir

başka maddi olmayan emek olan çocuk bakımıyla geçiriyordu. Kendisine "boş zaman" kavramı sorulduğunda,

> Sosyal hayatta yapmanın zorunlu olduğu işlerin ve buna ayıracağın zamandan arta kalan süre. Adorno'ya göreydi galiba; "bu sistemi dönüştürmek için kendimizi beslememizi sağlayacak filmler izlemek, müzik dinlemek vb için yaratmamız gereken zaman dilimi."

diye cevap veren görüşmeci, boş zamana dair olması gerektiğine inandığı bir yorum getirdi. Benzer biçimde, "Kendimi tüm benliğimle onlara teslim etmemeye çalışıyorum" diyen görüşmeci, pratik bir duruma dair örnek verildiğinde ise, koşullarının inandıklarına baskın çıktığını gösterdi:

> **- Peki, mesela yoğun bir işi yeni bitirdin ve haftasonunu ailenle dışarı çıkmaya ayırdın. O sırada iyi bir teklif daha geldi diyelim. Kafan rahat olur mu?**
>
> - Erteleyebileceğim bir şeyse dışarı çıkmayı ertelemeye çalışırım, ekonomik olarak ihtiyacım olduğu için. Seslendirme işi çok göreceli; herkesin talep ettiği bir sesken, bir anda işsiz de kalabilirsiniz.

Düşük ve orta geçim seviyesindeki görüşmecilere "boş zaman" kavramının onlar için ne ifade ettiği doğrudan sorulduğunda, bu segmentteki görüşmecilerin baskın olarak "kaygı" ve "vicdan azabı" gibi kavramları kullandığı görüldü:

6 nolu görüşmeci:

> - **Peki evden çalıştığın zamanlarda "boş zaman" kavramı senin için ne ifade ederdi?**
> - Ertesi güne iş almak ve başka ne iş yaparım diye düşünmek. Boş zaman demek iş kaygısı demek.

1 nolu görüşmeci:

- **O halde şimdi tekrar sorarsam: Mevcut koşullarda evden çalışırken "boş zaman" senin için ne anlama geliyor?**
- Bir işin bitmiş olması ve yeni bir iş arama sürecinde olmak.

3 nolu görüşmeci:

- **O halde bir de ailen olursa, sürekli evden çalışacak olursan, boş zamanların nasıl geçer?**
- Kaygılı geçer, kafamda sürekli yeni bir işi ne zaman bulacağıma dair sorular olur. Ya da erken bitirip bir iki gün boş kalabilir miyim diye hesaplarım sürekli.

5 nolu görüşmeci:

- **Sizce boş zaman nedir?**
- İstediğin aktiviteyi vicdan azabı çekmeden yapmaktır.

11 nolu görüşmeci:

- **O halde senin için boş zaman, işsizlik ya da kayıp kavramları ile birlikte hissedilen bir şey mi?**
- Aynen öyle. "Tüh keşke iş alsaydım çalışsaydım bugün de, daha çok kazanırdım" gibi hissediyor insan.

Bu ifadeler, görüşmecilerin boş zaman dair algılarının doğrudan ifade biçimleriydi. Bunların dışında, görüşmecilerin hemen hepsi, freelance çalışırken boş zaman organizasyonunun tamamen iradeye tabi kılındığının farkında olduğu için "kendimi tamamen teslim etmemeye çalışıyorum" anlamına gelecek ifadeler kullandı. Fakat bunu sadece çok deneyimli olup çok kazananlar, kısmen yapabiliyordu.

Görüşmecilerden geçim seviyesi yüksek olanlara doğru gidildikçe, zaman algılarında keskin bir dönüşüm gözlendi. Freelance çalışmada profesyonelik arttıkça ve ücretler de yükseldikçe, çalışam zamanıyla boş zaman arasındaki ayrıma dair belirsizlik görünmeye başladı ve görüşmeciler, boş zamanı da işlerinin bir parçası olarak gördüklerini ortaya koyan ifadeler kullandılar. Bu görüşmeciler, boş

zamanlarında mesleklerine ilişkin deneyim biriktirme, aynı işi hobi olarak yapma, işleriyle ilgili yaınları takip etme gibi etkinlikleri, "boş zaman etkinliği" olarak ifade ettiler. Boş zamanın bu şekilde kullanılması, onların isteyerek ya da zevk alarak yaptıkları bir tercih olarak ortaya kondu. Örneğin 10 nolu görüşmeci, mesleği olan çevirmenliği, yaz tatillerinde de yaptığını ve bundan hoşlandığını söyledi:

- **Tatilde çeviri işi için iletişimi kapatıyor musun?**
- Hayır çoğunlukla devam ediyorum. Çok acil ve önemli ise duruma göre değerlendiriyorum, tatildeki şartlarıma göre. Tatilde mesela kitap çevirdim ama bu iş gibi değil eğlence gibi geldi.
- **Ortalama verecek olursan günde kaç saat çalışırsın?**
- Ortalama 12. Tabi buna çeviri yapmadığımda çeviri ile ilgili metinler okumam da dahil; piyasayı araştırırım.

12 nolu görüşmecinin bu konuda söyledikleri dikkat çekiciydi. "Boş zaman" diye bir kavram olmadığını doğrudan söylerken, bunun nedenini, çalışmanın, ruhsal ihtiyaçlarını karşılamakla ilgili olmasına dayandırdı:

- **Son olarak, kendin için boş zamanın tarifini yapar mısın?**
- Bana göre boş zaman diye bir şey yok. Sadece senin kendi zaman yönetiminde dış etkenlerin minimum olduğu ve kendi istek ve ruhsal ihtiyaçların doğrultusunda organize ettiğin zaman dilimi diyebiliriz. Eğer yaptığın işi seviyorsan (mesela ben kurgu yapmaktan keyif alıyordum) işin olmadığı herhangi bir zaman diliminde kurgu masasına oturup bişeyler denemek veya kendini geliştirmek dahi bana göre boş zaman dilimine dahildir. Çünkü birincisi ruhsal olarak zevk alıyosun ve tatmin oluyorsun. İkincisi de istediğin zaman bırakabilirsin devam etme mecburiyetin yok kimseye karşı bu işi yapma konusunda sorumluluğun yok ve tamamen senin yönetiminde olan bir zaman dilimi diyebiliriz.

Görüşmeci, boş zamanı "tamamen senin yönetiminde olan bir zaman dilimi" olarak ifade ederken, aynı zamanda böyle bir zaman yönetimine gerek kalmayacak kadar,

çalışmayı yaşantısına yayan bir çalışandı. Kendisi, ayın her günü ve günlük 15-20 saatlik çalışma süresiyle, görüşmecilerin içinde en yoğun çalışan kişiydi. Kendisinin de belirttiği gibi, bu süreye, ücret karşılığı olmadan da işiyle ilgilenmesini de dahil eden görüşmecinin, freelance çalışmayı "tamamen çalışanın kontrolünde olan" bir zaman organizasyonuyla bağdaştırması dikkat çekicidir.

12. görüşmeciden itibaren gelir seviyeleri yükseldikçe, görüşmecilerin boş zamanı çalışam zamanından ayırt etmedikleri ve yoğun çalışma saatlerine rağmen, çalışma dışı zamanı da işlerine yatırım olarak kullanmayı akılcılaştırdıkları açıkça görüldü. 14 nolu görüşmeci, günlük 15-16 saat çalışmayı, işini sevdiği için kabullendiğini vurguladı:

- **15-16 saat oldukça fazla. Bu, çalışmanın tüm güne yayılması anlamına geliyor.**
- Evet ama bu şekilde çalışmayan freelance çalışanlar var. Ben araştırmayı ve okumayı sevdiğim için genel olarak yaşamımı bu şekilde sürdürüyorum. Yani bu kadar çalışmak mecburi değil ama benim için bir seçim.

Görüşmeci aynı zamanda, sosyalleşmeyi işini yaptığı mekanlar bağlamında değerlendirdi:

- **Bu şekilde uzun süre dayanmak zordur herhalde, arada işi ertelemek pahasına da olsa boş günler yaratır mısın peki?**
- Boş günler yaratırım sıkça evet örneğin çoğu haftasonu çalışmıyorum, istediğim yerde istediğim şekilde çalışıyorum. Çoğunlukla cafelerde çalışıyorum ve bu nedenle çalışırken aynı zamanda sosyalleşiyorum da. Örneğin arada sıkılınca bir filme girebiliyorum veya başka bir şeyle kafamı dağıtabiliyorum. Yani iş ve yaşam dengesi iç içe oluyor benim için. Bunu yapabilmemin tek sebebi de sevdiğim işi yapıyor olmak.

Görüldüğü gibi, görüşmeci, "boş zaman yaratır mısın?" sorusunu, canı sıkıldığında ev dışı mekanlarda bilgisayarı ile çalışabilme olanağı olmasıyla yanıtladı. Fakat özelikel vurguladığı şey, çalışma ve boş zamanın birbirine giriyor olmasının, bir

zorunluluktan öte, "kişilik yapısına uygun bir işte çalışıyor olması" ile bağlantılı olduğuydu:

> İş ve çalışma şekli insandan insana göre değişen bir şey. Kimileri mesaili çalışmaya daha yatkındır, kimileri de freelance... Ben freelance çalışmaya daha yatkınım sanırım, örneğin sabah uyandığımda kimi sorularımı cevapladığımı fark ediyorum mesela bir yazıyı nasıl yazacağımı veya bir logoyu nasıl tasarlayacağımı... Bu benim için fonda çalışan bir akıl demektir, bunu seviyorum ve bu şekilde yaşamak bana daha kolay geliyor bu yüzden freelance benim işime geliyor aslında.

15 nolu görüşmeci için "kaygı" kavramı, boş zaman olmamasına dair değil, olmasına dairdi. Onun için çalışmadan geçen zaman, kendisini var edemediği bir zaman dilimiydi. Kendisine boş zamanla ilgili sorulan her soruda "verimliliği arttırma" vurgusu yaptı:

> Ben bu iş gömleğinden sıyrılıp sokağa çıktığım anda, bir hiçe dönüşüyorum; sadece oksijen tüketen, yararsız bir canlıya. O yüzden boş zaman diye bir şeye inancım yok.

Bu söyledikleriyle 15 nolu görüşmeci, çalışanın yalnızca yaptığı işten ibaret olmasının en belirgin örneği oldu. Görüşmeci, boş zamanı, işteki verimliliği arttırmanın bir aracı olarak gördüğünü açıkça söyledi:

> ... tasarımcı olarak cevaplarsam, örneğin çalışırken tükendiğim, tutukluk yaptığım bir an olursa, arkadaşlarla dışarı çıkıyorum, sarhoş oluyorum mesela, sonra diğerleri eve gidip uyurken ben eve gelip sabaha kadar bilgisayarın başında çalışmaya başlıyorum. ***Tasarımcıysanız***, sıkıldığınız anda uzaklaşmanız lazım, döndüğünüzde daha iyi çalışabilmek için.

Görüldüğü gibi görüşmeci, tasarımcılığı bir meslekten öte, bir kişilik özelliği olarak tanımlıyordu. Bu görüşmecinin dile getirdiği en ayırt edici nokta, çalışma tiplerinin "kas gücü isteyen-yaratıcılık isteyen" olarak ayrımanın daha doğru olacağına

ilişkindi. Bu ayrıma göre yaratıcılık isteyen işlerde çalışmanın, kişinin var oluş biçimi olması doğaldı:

> Mesela bir inşaat işçisini düşünün; işi bittikten sonra ertesi güne kadar düşüneceği işle ilgili bir şey olmaz zaten. Çünkü bu işte kas gücünüzü kullanmak durumundasınız. O inşaat kıyafetini çıkartıp günlük kıyafetinizi giydiğinizde, kendiniz oluyorsunuz. Ama benim için şöyle bir durum söz konusu: "Ben iş kıyafetimi çıkartıp bir kenara koyayım" diye bir algı olmaz. Bir de mesaili çalışan ama yaratıcılık isteyen işleri düşünün; tasarımcı, metin yazarı, mimar gibi... Bu işlerde mesaiden çıkınca da o işin teslim tarihine kadar, kafanızda yer eden bir iş vardır, çocuklarınızla zaman geçiriyor bile olsanız, kafanızda yine iş vardır. Ama dediğim gibi kas gücü isteyen işlerde, ertesi gün tuğlaları nasıl dizmeliyim diye bir düşünce olmaz. Yani bu ayrımı, "freelance-mesaili çalışan" olarak değil, "kas gücü isteyen ve yaratıcılık isteyen" iş grupları olarak yapmak lazım. Yani benim ofiste çalışan mimar arkadaşım da, benim gibi, günün her anında, yapacağı işle ilgili kafa yoruyordur.

13 nolu görüşmeci, alanında tanınan bir isim olmuştu ve onun ayırt edici özelliği, yeterince kazanabilmek için çalışma sürelerini arttırmak yerine birim zamandaki ücretini arttırabilmek olmuştu. Kendisinin, İstanbul'da kendi evinde oturuyor olması ve yalnız yaşıyor olması, diğer çalışanlara nazaran daha az olan çalışma süresi belirleyebiliyor olmasının maddi zemini olarak değerlendirilebilir. Nitekim kendisi orta-yüksek geçim seviyesinde yer alıyor olsa da, aylık kazanç hedefinin, 2-3 bin TL olduğunu söyledi. Görüşmeci, kendi geçim segmentindeki diğer görüşmecilere nazaran, zaman bölümlenmesine daha nesnel yaklaşıyor ve duyduğu kaygıyı, edindiği konuma rağmen dile getiriyordu:

- **Peki gittikçe azalan bir kaygı da olsa, bu kaygının olduğunu söylüyorsun. Bu durumda boş zaman kavramı tam olarak ne ifade ediyor? Boş geçirmenin rahatlığını yaşıyor musun, yoksa bir an önce iş aramayı mı düşünmeye başlıyorsun?**
- Daha yeni "boş" bir süre geçti öyle. Ufukta görünen hiç bir proje yoktu. Bana iş ileten kişilerle temasta kaldım hep. Ama

> yine de proje yoktu gündemde. Başta, "bir süreçtir geçer nasıl olsa" dedim. Evde resim yapmaya, sergi/müze gezmeye falan gittim, kitap okudum, evi topladım. Ama süre epey uzayınca bayağı kafayı yemek üzereydim.

Bu nesnel yaklaşımına karşın, algı seviyesinde yine de çalışmaya ilişkin bir özdeşleşme göze çarptı:

> Güzel işler yapıp, kafamı dinlemeye, hobilerimle ilgilenmeye ve icabında seyahat etmeye param olduğu müddetçe, örneğin araba almak için, daha çok çalışmayı düşünmüyorum. Daha kazançlı iş yapmaya varım ama daha fazla saat çalışmak aynı şey demek olmuyor. Zira para karşılığı iş yapmadığım zamanların çoğunda bir takım projelere gönüllü çalışıyorum, yani para kazanmasam da yine çalışıyor oluyorum. Keyifle gönüllü olmadan hayat çok kuru.

Görüldüğü gibi görüşmeci, boş zamanının çoğunu, aynı işi gönülü olarak yapmakl geçirdiğini ve bundan keyif almanın, hayata bakışını belirlediğini dile getirdi.

Görüşmecilerin içinde en yüksek geçim seviyesine sahip olan 16 ve 17 nolu görüşmecilerin, çalışma ve çalışma dışı zamana yönelik algılarındaki nesnelik ise hemen göze çarpıyordu; her ikisi de bu açıdan algısal bir manipülasyonu işaret eden ifadeler kullanmadılar. Bunun böyle olmasının, her ikisinin de freelance çalışmayı olumsuzluyor olmasıyla kurulacak ilişki, tesadüfi görünmüyordu. 16 nolu görüşmecinin asıl işi bir ofise bağlı tasarımcılıktı ve ek olarak günde 2-3 saat freelance çalışıyordu. 17 nolu görüşmeci ise evlendikten sonra freelance çalışmayı bırakmış ve kendi firmasını kurmuştu. Bu iki görüşmeci de hayatlarını sürdürmek için freelance çalışmak zorunda olan insanlar değildi ve zaman algıları nesneldi.

Bu durumda, freelance çalışarak geçinmek zorunda olmayanlar ve freelance çalışıp ağır koşullarda az para kazananlar, bu çalışma biçiminin silikleştirdiği zaman bölümlenmesine karşı nesnel ve somut ifadelerle yaklaşırlarken, geçimini freelance olarak sağlayan ve geçim sıkıntısı yaşamayan görüşmeciler, çok yoğun çalışma saatlerine rağmen, boş zamanlarını da işleriyle ilişki içerisinde geçirmekte ve bu durumu doğallaştıran yaklaşımlar göstermekteydiler. Bu çalışanlar, yaz tatillerinde çalışıyor olmaktan zevk aldıklarını, işlerinin, kişiliklerinin bir parçası olduğunu ve bu

yüzden boş zamanlarında da işleriyle ilgili etkinlikler yaptıklarını, para kazanmadan da gönüllü olarak kendi işleri dahilinde projeler katıldıklarını ve tüm bunların, yaşamla kurdukları ilişkinin özellikleri olduğunu gösterdiler.

Görüşmecilerin, freelance çalışmaya dair boş zaman algıları, genel olarak, tıpkı çalışma algılarındaki farklılıkları belirleyen etkenler gibi, kazançlarına ve profesyonelleşmeye bağlı olarak değişim gösteriyordu. Freelance çalışan tüm görüşmeciler için çalışma saatleri, somut olarak çok fazlaydı ve bu çalışma saatleri, işlerine ilişkin yaptıkları zihinsel yatırım ve bilgi takibi ve iş hakkında düşünmek gibi etkinlikleri de kapsıyordu. Bu durumda çalışanların çalışma zamanı ve boş zaman dilimlerinini birbirinden ayırt edebilecek bir durum kalmıyordu. Profesyonelleşmiş ve geçim seviyesi iyi olan görüşmeciler, bu durumdan şikayetçi olmadıkları gibi, işlerinin, bireysel var oluşlarının ve kişiliklerinin bir parçası olarak tarif ettiler. Bu segmentteki bir çok görüşmeci, "boş zaman" kavramının, işe dair zihinsel bir etkinliğin olmadığı bir durumda, "ziyan olmuş zaman" anlamına geleceğini ifade eden cümleler kurdular. Bu algılama biçimini yorumlarken, özellikle yaratıcılık isteyen freelance işlerde söz konusu olan rekabeti göz önünde tutmak gerekir. "Rekabet" unsuru, yeni esnek çalışma biçimlerine atfedilen "özgürlük" niteliğinin altyapısal maddi belirleyeni olarak gözden kaçırılmaması gereken bir unsurdur. Bir çok profesyonel freelance görüşmeci, boş zamanlarında, işlerine dair güncel gelişmeleri internetten ve dergilerden takip ettiklerini, pratik yaptıklarını söylediler. Rekabet unsuruna ilişkin olarak hemen hepsinin dile getirdiği, "piyasadan kopmanın riskli olduğu" gerçeği, onların tatillerde de sürekli olarak işleriyle iletişim olmalarını gerektiriyordu. 4 nolu görüşmecinin bu konuda söyledikleri somuttu:

> - Bir de şu var benimle ilgili, genel anlamda mesai saatleri içinde evden çıkmamaya çalışıyorum, kısa süreli ya da gerekli haller dışında.
> **- Yani evden çalışmanın saatlerini mesai saatine göre mi düzenliyorsun?**
> - Evet, çünkü çalıştığım firmalar, metni gönderdikten sonra kısa sürede geri dönüş bekliyor çok nadir acelesi yok cevabını alıyorsunuz, şu an dışardayım vb. dediğinizde aldığınız cevap: "peki, ben başka bir arkadaşa yönlendireyim" oluyor.

- Bu aynı zamanda iş kaçırmak demek aslında. Peki hep bu işi yapacağını bilseydin, iş bitince yine kendine boş zaman ayırabilir miydin, yoksa daha çok iş yapıp daha çok kazanmaya mı çalışırdın?

Evet iş kaybı ve bu işi yapan kişi sayısı da azımsanmayacak boyutta, dolayısıyla bir rekabet sözkonusu ve sizin her müsait değilim demeniz, çalıştığınız yerin sizin yerinize başka birine bakmasına neden olabilir.

12 nolu görüşmeci oldukça profesyonelleşmiş bir kurgucu olmasına rağmen aynı riski vurguladı:

- Peki boş geçirmek istediğin zaman oluyor muydu? Mesela bu 5 yıl içinde tatile çıktın mı?

- Bahsettiğim noktada gelen işi reddederek kendine boş zaman yaratmaya çalışıyosun. Tabi ki bu noktada çok dikkatlı davranmak lazım çünkü sen gelen işleri çok fazla reddedersen bu sefer bi noktadan sonra o firmalardan iş gelmemeye başlar. Tatile çıkmadım.

Düşük gelir seviyesindeki görüşmeciler ise diğerlerinin aksine, boş zamanlarının iş bulma kaygısıyla ve vicdan azabıyla geçtiğine vurgu yaptılar ve işlerinin tüm hayatlarına yayılmasından ya şikayetçi oldular, ya da böyle olmaması gerektiğini söylediler. Görüşmeciler neredeyse yarı yarıya, çalışma zamanıyla boş zamanın birbirine girmesi konusuna, birbirleriyle tam oalrak tezat oluşturacak biçimde yaklaşım gösterdiler. Bu tezatlığı vurgulamak adına iki ayrı görüşmecinin birer cümlesini hatırlatmak çarpıcı olacaktır:

6 nolu görüşmeci: “Bu iş seni değiştirmiyor, kemiriyor!”

15 nolu görüşmeci: “Ben bu iş gömleğinden sıyrılıp sokağa çıktığım anda, bir hiçe dönüşüyorum”

Freelance çalışanların ortak özelliklerinden biri, “tatil” kavramının geçirdiği dönüşümdü. Görüşmecilerden edinilen verilere göre genellikle “tatil” kavramı freelance çalışanlara için daha spontone, anlık ve plansız bir nitelik kazanmış durumda. “İş alma” durumunun belirsizliği, rastgele oluşan boşlukların tatil olarak

değerlendirilmesine yol açıyordu. Bu durum bazen günlük, bazen bir kaç günlük oluyor ve bu da tatillerin en yakın mekanlarda, plansız ya da kısa süreli kampçılık biçiminde gelişmesine neden oluyordu. Örneğin 13 nolu görüşmeci, profesyonel bir freelance çalışan olarak, bu spontone duruma ilişkin net bir örnek verdi:

- **Peki rutinde haftalık ya da aylık olarak tatil günlerin oluyor mu kendine yarattığın?**
- Tatil anlayışı çok farklı artık. Haftada 1 gün oluyor aşağı yukarı. Ama mesela bu hafta haber beklediğim 2 proje vardı, yani revizyon bekliyordum. Pazartesi-Salı hiç ses çıkmadı. Ben de Maçka Parkı'nda geçirdim. Planlı tatil değildi ama neticede "tatil günü" oldu.

14 nolu görüşmeci:

- **Peki yıllık tatil yapıyor musun 1-2 hafta ve işten tamamen uzaklaşarak?**
- Gün içinde zaten mesaili çalışanlara göre çok daha rahat olduğum için her gün biraz tatil yapıyor sayılırım ama bunun dışında da yıllık tatil yapabiliyorum. Ancak bunu 1-2 haftalık bir blok olarak yapmak yerine genellikle 2-3 günlük küçük tatiller olarak farklı yerlerde yapmayı tercih ediyorum. Kampçılığı seviyorum ve aynı zamanda tüplü dalış yapıyorum bu nedenle klasik bir beyaz yakalıdan farklı bir tatil anlayışım var.

15 nolu görüşmecinin "tatil" kavramı ise, işle olan bağlantısı açısından oldukça fikir vericiydi:

> Evet, bakın şu laptop (Apple MacBook Ultra Thin), çok ince ve çok hafif. Bununla tatilde de çalışıyorum, kampa gittiğimde de, Sturbucks'a gittiğimde de çalışıyorum ve bunu çok seviyorum. Aslında benim ofisim bu; internete bağlanabildiğim her yer benim ofisim. Mesela bisiklete atlayıp Moda sahiline gidip laptopumu açıp çalışmaktan keyif alıyorum.

Bu görüşmeci için tatil, işten uzaklaşmak değil, tersine, işi yaptığı mekanı değiştirmek anlamına geliyordu.

Bunun dışında, görüşmecilerin hepsi, tatillerde işle olan iletişimini her zaman sürdürüyordu. Bu durum düşük geçim seviyesindekiler için de, yüksek geçim seviyesindekiler için de böyleydi. Kısa ya da uzun tatilerde, mobil olarak iş yapmaya devam edenler dışındaki görüşmeciler de, her an iş gelebilme ihtimalini gözeterek, sürekli olarak kendi alanlarıyla ilgili internet havuzlarında ilan takibinde olduklarını ifade ettiler. Görüşmeciler, gün içinde ya da hafta içinde spontone oluşan boş zamanlarını, kendileri için önemli bir etkinliğe, aileleriyle ya da çocuklarıyla geçirmeye karar verdiklerinde, iş çıkması durumunda bu boş zaman etkinliğinden vazgeçmek durumunda olduklarını ifade ettiler. Yine 4 nolu görüşmeci, ailesi ve çocuğu olan bir freelance çalışan olarak bu durumu net bir şekilde ifade etti:

- **Peki, mesela yoğun bir işi yeni bitirdin ve hafta sonunu ailenle dışarı çıkmaya ayırdın. O sırada iyi bir teklif daha geldi diyelim. Kafan rahat olur mu?**
- Erteleyebileceğim bir şeyse dışarı çıkmayı ertelemeye çalışırım; ekonomik olarak ihtiyacım olduğu için. Seslendirme işi çok göreceli; herkesin talep ettiği bir sesken, bir anda işsiz de kalabilirsiniz.

Freelance çalışanların "zaman" algılarına yönelik gözlemin bir başka belirleyici unsuru da, freelance çalışma biçimine atfedilen ve zaman bölümlenmesinde diğer çalışma biçimlerine göre daha fazla özgürlük tanınmasına ilişkin savdı. Görüşmecilere, freelance çalışmanın böyle bir avantajı olup olmadığı, zamanı organize etmede kendilerini özgür hissedip hissetmedikleri, bazen doğrudan soruldu, bazen de görüşmenin bütününden bu konudaki bakış açıları ortaya çıktı.

Freelance çalışmanın, çalışanı daha özgür bırakmasıyla ilgili ifadelerde de, görüşmeciler arasında keskin sayılabilecek bir ayrım göze çarptı. Düşük ve orta geçim seviyesindeki görüşmeciler, freelance çalışma biçiminde zamanı organize etme özgürlüğü olduğu söylemine şiddetle karşı çıkarak bunun tam tersinin doğru olduğunu belirttiler. Daha profesyonelleşmiş ve daha iyi kazanan görüşmeciler ise,

doğrudan belirtmeseler de, çoğunlukla işleriyle özdeşleştikleri için ve yukarıda da belirtildiği gibi, işlerinin, kişiliklerine uygun ve varoluşlarının bir parçası olduğunu ifade ettikleri için bu konuda bir özgürlük sorununu, sorun olarak ortaya koymamışlardı.

Örneğin 2 nolu görüşmeci, yalnızca 2 aydır freelance çalışan, yeni mezun ve ailesiyle yaşayan bir çalışan olarak, bu özgürlük konusuna son derece nesnel yaklaştı:

- **Boş zaman yaratma konusunda özgür davranmak ne kadar mümkün sence?**
- Maddi gereksinimler kritik. Ben patron iş vermek isteyince "iki gün müsait değilim" deme lüksüne sahibim. Ama bu kadar esnek olmayanlar da vardır illa ki.

1 ve 5 nolu görüşmeciler, somut olarak hiç boş zamanları olmadığı için böyle bir özgürlük söz konusu değildi. 4 nolu görüşmeci ise gününün çoğunu çocuğuyla ilgilenerek geçirmekte belli bir ölçüde freelace seslendirme yapmaktaydı. Ayrıca doktora öğrencisi olan görüşmeci, tez sürecindeydi. 6 nolu görüşmeci, böyle bir özgürlüğü çok net biçimde reddetti:

- **Peki evden çalışmanın avantajı sayılan, "çalışma saatlerini belirleme özgürlüğü" için ne söylersin?**
- Elbette yalan. İnsanlar senin sürekli çalışmadığını düşünüyorlar ama öyle bir şey yok. Kendi saatini kendin belirlemezsin. O ancak şöyle olur: Öğrencisindir mesela, aracılarla çalışırsın günde on yazı yazarsın. Adam sana gece verir siparişi sen ertesi güne kadar istediğin bir zaman diliminde yazarsın. Onun getirisi de üç yüz maksimum beş yüzdür.

7 nolu görüşmeci de aynı netlikte ifadeler kullandı:

- **O zaman freelance çalışmanın daha özgür bıraktığı söylemi yanlış mı?**
- Ben hiç duymadım öyle birşey. Sabah gitmen gereken bir saat yok ama pc başına bir oturuyorsun, şu da bitsin şu da bitsin

> derken bir bakıyorsun 10 saattir pc başındasın. Tek avantajın bence, yol süresi ve yayılarak çalışma şansın. Ama memur olunca da her gün aynı döngü.

Geçim seviyeleri yükseldikçe, zamanı organize etme özgürlüğünün geçerliliğine ilişkin ifadeler göze çarpmaya başladı. 10 nolu görüşmecinin durumu bu noktada özgündü:

> Dinlenmek, özel işlerime, sevdiklerime evime zaman ayırabilmek, saatle yarışmamak, özgürlük. Kazandığım parayı özel ihtiyaçlarım için kullanıyorum; yardım kuruluşlarına ve kedilere falan harcıyorum boş zamanlarımda.

Görüşmeci, günde 15 saate kadar varan sürelerde freelance çalışmakta ve buna ek olarak aynı zamanda yarı zamanlı olarak bir kuruma bağlı çalışıyordu. Bu yoğunluk içinde, çalışmadan geçirebildiği çok az zamanı "özgürce" geçirdiğini söyledikten sonra, bu özgür etkinliklere örnek olarak "yardım kuruluşlarına ve kedilere para harcamayı" vermesi, tüketim kültürünün anlatıldığı bölümdeki bazı nitelikleeri hatırlatmaktadır. Çok yoğun çalışma koşulları altındaki bireylerin, kendilerini tatmin edebilecek biçimde boş zamanlarını değerlendirebilmesinin koşulları olmadığından, tüketim kültürünün sunduğu paket eğlenceler ve hazır tüketim zaman dilimleri, burada görüldüğü gibi yalnızca maddi tüketimle sınırlı değildir. Bu görüşmeci, her insanın doğal olarak taşıyabileceği sosyal duyarlılıklarını, bulduğu kısa zaman dilimlerinde "yardım kuruluşlarına para bağışı yapmak" gibi paketleşmiş bir sürce indirgemiş görünmektedir. Bunun dışında da, kedilere para harcamayı, kendisine kalan bir özgürlüğün örneği olarak vermiştir.

11 nolu görüşmeci de bu özgürlüğün maddi koşuluna vurgu yaparak net konuştu:

> - **Freelance iken boş zamanı yaratma özgürlüğünden bahsedilebilir mi o halde?**
> - Üç beş kuruş kazanmak yetiyorsa, ailenin yanında yaşıyorsan ya da paraya çok ihtiyacın yoksa o zaman okey.

9 nolu görüşmeci bu konuda nesnel olsa da, freelance çalışmanın sağladığı bir özgürlükten bahsetti:

- **Zamanın ve çalışman üzerinde başkasının denetiminin olmaması sana göre bir avantaj mıdır?**
- Yerine göre avantaj, yerine göre dezavantaj. Sosyal güvenceden tazminattan falan mahrum kalmak dezavantaj. Ama dediğim gibi iş yapma biçiminde özgürlük sağlıyor freelance.

13 nolu görüşmeci de freelance çalışmanın kendisine özgürlük sağladığını söyledi. 13, en profesyonel freelance çalışanlardan biriydi ve çalışma sistemi içinde, amacına en uygun dengeyi sağlamış kişiydi. Kendisi günlük 4-7 saat kadar çalışıyor ve aylık 2-3 bin TL para kazanıyordu. Oysa bundan önce aylık 4.750 TL ücretle, yaklaşık iki katına, bir ajansta çalışmasına rağmen, daha az paraya daha fazla boş zamanı tercih etmiş ve iş yerinden ayrılmıştı. Bu noktada görüşmecinin, kendi evinde oturuyor olmasının da belirtilmesi gerekir. 14 nolu görüşmeci de neo-liberal koşullarda özgürlüğün zaten olamayacağını vurgulayarak, sanatla uğraşıyor olmasının, birbirine giren boş zaman-çalışma zamanı durumu açısından olabilecek en iyi koşul olduğunu söyledi. Bu değerlendirme de oldukça nesneldi; özgürlüğü, çalışma biçimlerine atfedilecek nesnel bir nitelik olarak görmektense, özgürlüğün bu sistemde hiç bir biçimde olamayacağını kabul ederek, şanslı bir pozisyonda olduğunu ifade etti. Böylece günümüz koşullarında istediği işi yapabiliyor olmanın bedelini ödemeye razı olduğunu gösterdi. 15 nolu görüşmeci de, görüşmenin bütününde, freelance çalışmanın, kendisini tam olarak özgür kıldığını ve bunun nedeninin, kendisinin bir tasarımcı olarak var olması olduğunu ortaya koydu. Görüşmeci, kendisini tamamen özgür hissediyordu, çünkü iş yapma konusunda hiç bir biçimde kısıtlanmadığını düşünüyordu. 15 için işinden uzaklaşmak, özgürlük değil, kendini kaybetmekti ve işel kişiliğin özdeşleşmesi konusunda en radikal ifadeleri kullanan kişiydi. Tekrar hatırlamak gerekirse,

> kendimi geliştirmediğim için, zamanı boşa harcadığım için psikolojik bir çöküntü oluyor. Bence insan sürekli kendisini geliştirmeli. Ben bu iş gömleğinden sıyrılıp sokağa çıktığım anda, bir hiçe dönüşüyorum; sadece oksijen tüketen, yararsız bir canlıya. O yüzden boş zaman diye bir şeye inancım yok.

16 nolu görüşmeci aslen bir freelance çalışan değildi; bir ajansta tam zamanlı çalışan ve ek olarak günde 2-3 saat freelance iş yapan bir çalışandı ve onun freelance çalışmanın özgürlük olanağı tanımasına dair düşüncesi olumsuzdu:

- **Tamam, peki çalışmak ve boş zaman dengesi hakkında ne söylersin?**
- Yani bence insan olmak para kazanmaktan ibaret değil; onu harcayamayacağın sürece bir önemi yok. Eğer bir hedefin varsa ev almak, evlilik gibi, belki bir süre dayanılabilir ama uzun süreli sürdürülebilir bir iş olarak görmüyorum.

17 nolu görüşmeci de freelance çalışmayı bırakmış ve kendi firmasını kurmuş bit mimardı. O da, freelance çalışmayı, "işin hayatının kendisi oluyor yani, aradaki sınırlar kalkıyor." diye tarif ederek, freelance çalışmanın özgürleştirici değil, hayatı kapsayıcı niteliğinde vurgu yaptı.

Görüşmecilerin, freelance çalışmanın, düzenli ve bir yere bağlı çalışmaya göre, zaman organizasyonu açısından daha özgür bırakmasına ilişkin yaklaşımlarına genel olarak bakıldığında, zaman algısının diğer dinamiklerine benzer biçimde, geçim seviyesi düşük olandan yüksek olana doğru ve profesyonelleşme arttıkça, olumsuzdan olumluya doğru bir tavır farklılaşması görüldü. Buna uymayan son iki görüşmeci, hem en yüksek geçim seviyesinden olan, hem de freelance çalışmayı bırakmış kişilerdi. Bu durum da, onları frelance profesyoneller olmaktan çıkartıyordu. Bunların dışındaki diğer düşük geçim seviyesindeki görüşmeciler içinse, aslında freelance çalışmanın bir tercih olduğunu söylemenin zor olduğu görülmektedir. Bu kişilerin hepsi, ya iş bulamadıkları için, ya çok ağır tam zamanlı işlere maruz kaldıkları için, ya da yeni mezun olup, çalışma düzenlerine dair kalıcı bir sürece girmedikleri için freelance çalışıyorlardı. Bu çalışanların hepsi, ya hiç boş zaman yaratamıyorlardı, ya da boş zaman yaratma konusunda kendilerini tamamen belirlenmiş olarak görüyorlar, bu konuda freelance çalışma biçiminin, düzenli bir işte çalışmaktan çok daha kısıtlayıcı olduğunu ifade ediyorlardı. Profesyonelleşme arttıkça, boş zamanın süresi artmamakla birlikte, işle olan özdeşleşme artmakta ve işin, yaşamın bir parçası olduğuna dair vurgular belirginleşmekteydi. Bu görüşmecilerin tamamı aynı netlikte olmasa da, genel olarak freelance çalışma biçiminin, kendilerini daha özgür hissettirdiklerini ifade ettiler.

“Boş zaman” algısına ilişkin bulgularda da, tıpkı “çalışma” algısına ilişkin yorumlarda olduğu gibi, genel olarak algının, değişen maddi somut koşullara göre farklılıklar gösterdiği görüldü. Rekabet, emeğin değer algısı, işle özdeşleşmenin düzeyine göre oluşan özgürlük algısı ve genel olarak zamanı bölümlendirebilme insiyatifine ilişkin yaklaşımlar, profesyonelleşme arttıkça ve geçim seviyesi yükseldikçe, bir akılcılaştırma ve meşrulaştırma içinde ifade ediliyordu. Daha düşük geçim seviyesindeki çalışanlar, freelance çalışmanın zamanı organize etme açısından düzenli tam zamanlı işlere göre daha olumsuz olduğunu söylerken, diğerleri artan bir şekilde, freelance çalışmanın kendilerine daha fazla özgürlük verdiğini belirttiler. Ancak bu görüşmeciler için de, çalışma dışı zamanın süresi diğerleriyle aynı otalamaya sahipti ve çok azdı. Freelance çalışmanın boş zaman konusunda olumlu özellikleri olduğunu söyleyenler, aynı zamanda işleriyle özdeşleşmiş ve işlerini, bireysel var oluşlarının bir parçası olarak gören kişilerdi. Bu durum da yine, çalışanların maddi koşullarının, algılarını belirlediğini ve somut olarak freelance çalışmanın zaman organizasyonunda bir özgürlük getirmemesine rağmen bazı çalışanlar için çalışmanın kendisinin bir özgür seçim olduğunu gösterdi. Freelance çalışanların çalışam ve çalışma dışı zaman açısından hangi değişkenlere bağlı bir algılama biçimi geliştirdikleri ve freelance çalışma biçimine ilişkin nesnel bulguların yorumlanması, “sonuçlar” bölümünde düzenlenmiş olarak ele alınmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada, post-endüstriyel dönemin bir esnek çalışma biçimi olan "freelance çalışma", 17 adet çalışanla yapılan derinlemesine görüşmelerle, bir çok yönden incelenmiş ve hem bu çalışma tipine ilişkin nesnel bulgular elde edilmiş, hem de freelance olarak çalışanların "çalışma" ve "zaman" algılarına yönelik öznel bulgulara ulaşılmıştır. Burada sözü geçen algılar, görece özerk olarak nitelendirilebilecek freelance çalışmanın getirdiği zaman-mekan bağımsızlığının yarattığı özgün duruma ilişkindir. Genel olarak esnek çalışma modellerine atfedilen, "çalışma zamanı" ve "boş zaman" organizasyonu konusunda, çalışanın insiyatifinin arttığı yönündeki savlar, bu çalışmada, bir çok değişkene bağlı olarak incelenmiş ve bu bağlamda birden çok sonuca ulaşılmıştır.

Tipik bir esnek çalışma biçimi olan freelance çalışmanın, kapitalist örgütlenme içinde gerçekleşen ve bu örgütlenmenin üretim ilişkileri içerisinde ortaya çıkan bir çalışma biçimi olmasına rağmen, çalışanlara daha fazla özgürlük alanı bırakacağına dair liberal varsayımların şüphe götürür olması, bu çalışmada problem olarak sunulmuştu. Buna bağlı olarak ortaya çıkan daha önemli bir problem de, yukarıdaki varsayımın tersine, zaman ayrımının silikleştiği bir durumda, maddi koşulların belirleyiciliği altındaki çalışanlar için çalışmanın, gündelik yaşamın tamamına yayılabileceği varsayımıydı. Bu durum ise, zaman ve mekandan bağımsız çalışanın, rekabet, güvencesizlik, iş sürekliliğinin olmaması gibi unsurlara bağlı olarak, zihinsel olarak da kapitalist örgütlenmenin tahakkümüne girmesine neden olabilirdi.

Bu problem doğrultusunda bu çalışmada, görüşmecilere "çalışma" ve "zaman" algıları doğrultusunda hem doğrudan sorular soruldu, hem de görüşmenin bütününden çıkarsanabilecek bulgular değerlendirildi. Ortaya çıkan sonuçlar, tekrar vurgulamak gerekirse hem nesnel hem öznel değerlendirilebilecek sonuçlardır. Bu yüzden de yorumlama aşamasında belirli bağlamların dışına çıkılmamasına özen gösterildi ve sonuçlar bilimsel bir öznellik-nesnellik dengesinde sunulmaya çalışıldı.

Bu bölümde öncelikle freelance çalışmanın somut niteliklerine ilişkin bulgular, bir sonuç değerlendirmesi biçiminde sunulacak, ardında da freelance çalışanların hangi değişkenlere bağlı olarak hangi algısal farklılıkları ortaya koydukları, mümkün olduğunca ortak paydalar üzerinde sunulacaktır.

a. Freelance Çalışma Biçimine İlişkin Nesnel Sonuçlar

Öncelikle, freelance çalışanlar için çalışma saatlerinin genel olarak oldukça yüksek olduğu, özellikle profesyonel olanların günlük 15-20 saatlere kadar çıkan çalışma süreleri olduğu görüldü. Bu noktada dikkat edilmesi gereken konu, bu kişilerin aynı işi bir ofiste düzenli ücretli olarak yaptıklarında da çalışma saatlerinin çok fazla olduğu, bu yüzden 8 saatlik düzenli çalışma biçimleriyle karşılaştırılamayacağı anlaşıldı. 17 görüşmecinin 16'sı, hem freelance hem de bir yere bağlı düzenli işlerde çalışmışlardı ve ofislerin ve ajansların koşullarının çok ağır olduğunu söylediler.

Bunun dışında, freelance çalışma biçimini olumlayanların, büyük bir ağırlıkla, hem yalnız yaşayanlar hem de en profesyonel olanlar olduğu görüldü. En çok kazanan freelance çalışanların hepsi yalnız yaşıyordu ve freelance çalışmayı olumlamışlardı. Genellikle, evlenince ya freelance çalışmaktan vazgeçilmiş, ya da düzenli bir işin yanısıra yapılmaya başlanmıştı.

Freelance çalışmada emeğin ücret karşılığı, birim zaman üzerinden hesaplanamaz durumdadır; işin süreksizliğinden ötürü, birim zamandaki ücret, işsiz geçen süreyle birlikte hesaplanmakta, bu da çalışma dışı zamanın tamamının "iş kaybı" olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Örneğin bir ayda 10-15 bin TL kazanabildiklerini söyleyen bir çok görüşmeci, aylık ortalama kazanç hedeflerinin 2-3 bin TL olduğunu belirttiler.

Profesyonelleşmiş freelance çalışanların büyük ölçüde, iş deneyimlerini, daha önce bağlı oldukları ajanslardan ve ofislerden edindikleri, bu esnada yeterince çevre edinebildileri zaman, sonraki freelance çalışma hayatında bu iş çevresini kullandıkları görüldü. Freelance olarak belirli bir deneyim edinildikten sonra aranan kişiler haline gelmiş olanlar, genellikle düzenli bir işe başlamak için istenen yaşı geçmiş oldukları için, çalışma süreleri çok ağır da olsa bu çalışma biçimine devam etmekteler. Bu noktada, freelance çalışanlardan yalnızca birinin sosyal güvencesi

olduğu, onun da bir yandan yarı-zamanlı olarak düzenli bir işte çalıştığı ve freelance çalışanlar arasında büyük bir rekabet unsurunun olduğu da hesaba katıldığında, çalışma saatleri konusunda çok fazla seçeneklerinin olmadığı izlendi. Freelance çalışanlar, rekabet faktörüne düzenli çalışanlardan çok daha fazla maruz kalmaktaydılar; bu durumu büyük bir çoğunlukla dile getirdiler.

Bir başka somut veri de, freelance çalışanlar arasında "tatil" anlayışının ağırlıklı olarak farklılaşmış olmasıydı. Birçok freelance görüşmeci, haftalık, aylık ya da yıllık tatil anlayışının olmadığını, tatillerin, işin planlamaz biçimine bağlı olarak spontane geliştiğini belirtti. En profesyonel görüşmeci bile, oluşan boş bir günü, yakınındaki bir parkta geçirebildiğini söylerken, çoğunlukla birkaç günlük çadır kampları şeklinde ya da bisikletle en yakın sahile ya da kıra gittiklerini belirttiler. Freelance çalışanların önceden belirlenemez iş durumlarından dolayı, erkenden ekonomik olarak satılan tatil paket programlarının, bu çalışanlar için kullanılamaz olduğu görüldü.

Nesnel bir veri olarak şu da belirtilmedilir ki, Freelance çalışma biçimleri, genellikle literatürdeki birden fazla çalışma biçimiyle iç içe geçebilmekte ve farklı özellikler gösterebilmektedir. Bazı freelance çalışanlar, tek bir işverenle süreklilik içinde çalışmakta, ama işini evde yapmaktadır. Bazılarıysa tersine, farklı işverenlerle çalışmakta ama bazen iş donanımı gereksinimiyle, işverenin ofisinde çalışmaya çağrılabilmektedir. Bunun dışında rastlanan en dikkat çekici durum, internet üzerinden işleyen freelance işler çoğu zaman taşeron niteliğe sahip olarak işlemektedir. Özellikle çeviri yapan görüşmecilerde sık görülen bu durum, çalışanın internet üzerinden çeviri bürolarıyla iletişime geçerek müşteriyle doğrudan iletişim kurmadan iş yapması şeklinde gerçekleşiyor. Bu durumda bürolar, müşteriden aldıkları ücretin ortalama dörte birini çevirmene veriyor. Bu şekilde kazancın çok düşmesine rağmen freelance çalışanların bu yöntemi seçmesi, bir tür zorunluluktan ileri geliyor. Müşteriler işlerini bilinen çeviri bürolarına yönlendiriyorlar ve bürolar geniş hacimli işleri aynı anda bir çok frelance çalışanı internetten bularak paylaştırıyor ve büyük bir hız kazanıyor. Bu da, işini hızlı haletmek isteyen müşterilerin bürolarak yönelmesine sebep oluyor. Böylece freelance çalışan için iş sürekliliği ancak bu şekilde çok düşük ücretlerle sağlanabiliyor. Bunun tek istisnası, belirli bir yayıneviyle uzun zaman çalışıp iş sürekliliği sağlamış olan çevirmenler.

Bir çeşit internet taşeronluğu olarak işleyen bu durum, hemen hemen tüm işlerde geçerli.

b. Freelance Çalışanların "Çalışma" ve "Boş Zaman" Algısına İlişkin Sonuçlar

Görüşme bulgularından elde edilen sonuçlar, freelance çalışanların "çalışma" ve "boş zaman" kavramlarına yönelik yaklaşımlarının, algı düzeyinde manipüle edildiğini, ancak bu manipülasyonun, işteki profesyonelleşme ve gelir düzeyi arttıkça arttığını ortaya çıkartmıştır. Düşük gelir seviyesinde yaşayan freelance çalışanlar, çalışma hayatlarındaki koşullara ve zaman bölümlenmesine ilişkin yaklaşımlarını görece somut, nesnel ve maddi temele dayanan ifadelerle dile getirirken, daha yüksek gelir seviyesindeki profesyoneller, işleriyle ilgili öznel ifadeler kullandılar ve kişilik düzeyinde bir özdeşleşmeye işaret ettiler. Kazanç arttıkça, çalışma biçimiyle hayat görüşü arasında öznel bağlantılar kurulmaya ve çok yoğun çalışma sürelerinin hayatın tümüne yayılmış olması, bu bağlantılarla akılcılaştırılmaya başlandı. Yüksek gelir seviyesindeki ya da deneyim süresi uzun ve profesyonelleşmiş freelance çalışanlar için "boş zaman" kavramının neredeyse olmadığı, böyle bir eksikliğin tarif edilmediği görüldü. Bu çalışanlar için çalışma, kişilik yapısının ve hatta varoluşun bir parçası olarak algılanıyordu. Bir çok görüşmeci, çalışmanın doğrudan ücret karşılığı olmadığı zamanlarda da işe zihinsel yatırım yaptığını, tatillerde de çalışmaktan zevk aldığını belirtti. Bu durum, freelance çalışma biçimindeki iş süreksizliğinin, güvencesizliğin ve yüksek rekabet durumunun getirdiği bir zorundalığın, algı düzeyinde meşrulaştırmaya neden olması olarak yorumlanabilir. Nitekim düşük ve orta seviyedeki freelance çalışanlar için boş zaman, bazı olumsuz duyguları da beraberinde getiriyordu. Görüşmecilerin bu konudaki algısal farklılaşmasını net olarak görmek için, aynı sorulara verilmiş cevaplar içinde kullandıkları ortaklaşmış ifadelere göz atmak yararlı olacaktır:

Alt gelir seviyesindeki freelance çalışanlara boş zamanlarının nasıl geçtiği sorulduğunda, ağırlıklı olarak; "kaygı", "vicdan azabı" ve "suçluluk duygusu" kavramlarını kullandılar. Aynı görüşmecilere yaptıkları işi nasıl algıladıkları sorulduğunda alınan cevaplar ya da görüşmelerden çıkan sonuçlar ise, genellikle düzenli ücretli bir iş bulamamak, bulunan işlerin koşullarının çok kötü olması ya da

freelance çalışmaya "geçici" gözüyle bakmaları üzerine temellendi. Bu görüşmecilerde algısal bir manipülasyona pek rastlanmadı; maddi koşullara dayanarak somut değerlendirmeler yaptılar.

Orta ve üst gelir seviyesindeki görüşmeciler ise freelance çalışmayı, somut olmayan kavramlarla tanımladılar: "İşin içine sinmesi", "kendini işiyle var etmek", "manevi tatmin", "işin kişiliğe uygun olması", "işten zevk almak" gibi kavramlar, yoğunlukla kullanıldı. Bu görüşmeciler, kendi durumlarına ilişkin, neredeyse hiç bir maddi değerlendirme yapmadılar. Profesyonel freelance çalışanlar için boş zaman, çalıştıkları gün içinde neredeyse hiç yoktu ya da yok denecek kadar azdı. Boş zamanlar daha çok, alınan işlerin arasına giren boşluklardı. Buna rağmen bu görüşmeciler, boş kalan bu zamanlarında yine işe yatırım yaparak geçiriyorlardı. Bu durum, bu çalışanların rekabet unsuruna çok fazla maruz kalmalarından kaynaklıydı; bunu hemen hemen hepsi dile getirdiler. Fakat bu durum, freelance çalışmanın somut nesnel koşullarını değerlendirmek üzerinden değil, zihinsel olarak işle özdeşleşme yoluyla bu koşulların normalleştirilmesi şeklinde gelişiyordu. Profesyonel freelance çalışanaların hemen hepsi, yaptıkları işi hem bir meslek, hem de bir karakter biçimi olarak tarif ettiler ve özellikle yaratıcılık isteyen işlerde, çalışanlar kendilerini bir ürünün diliyle ifade ettiler ve bireysel varoluşlarını çoğu zaman işleri üzerinden tarif ettiler. "Kendimi pazarlama şansım artıyor", "İş gömleğimi çıkarttığım zaman işe yaramaz bir canlıya dönüşüyorum", "sevgilimle en özel zamanlarımızda bile yapacağım tasarımın renklerini düşünüyorum" gibi ifadeler, benzer bir çok ifade içinde en belirleyici ifadelerdendi.

Buradaki özgün durum, geleneksel çalışma biçimlerinde gelir seviyesine bağlı olarak farklılaşan söylemin, freelance çalışmada geçerli olmadığı, farklı bir biçime büründüğü bir durumdur. Geleneksel çalışma biçimlerinde, "kazanç farklılığı" durumu gerekçelendirilebiliyor ya da haklılıştırılabiliyorken, buradaki durum kazanç farklılığının gerekçelendirilmesi değil, çalışmanın, hayatın kendisine dönüşmesinin gerekçelendirilmesiydi. Her ne kadar, düşük geçim seviyesinden yüksek olana doğru değişen bir algılama farklılığı olsa da, genel olarak her freelance çalışan için boş zaman, mutlaka "işsizlik" anlamını da taşıdığı için zihinsel olarak "çalışma dışı zaman" anlamına gelemiyordu.

Böylece, freelance çalışanların, diğer çalışma biçimlerine göre, zaman bölümlenmesi konusunda daha fazla özgürlük sahibi olduklarına ilişkin söylemlerin iki biçimde yanlış olduğu ortaya çıktı: Düşük gelir seviyesindeki freelance çalışanlar için zaman organizasyonu konusunda neredeyse hiç bir özgürlük yoktu. Bunu hem doğrudan, "ortada görünmeyen bir anlaşma var" ifadesinde cisimleşen ifadelerle dile getirdiler, hem de ağırlıklı olarak, çok daha az ücret karşılığında bile düzenli bir işe geçmek istediklerini, bu şekilde çalışmanın tüm hayatlarına yayıldığını söylediler.

İkinci yanlışlama da, geçim seviyesi orta ve yüksek seviyede olan profesyoneller içindi. Bu kesim için geçerli olan durum, boş zaman yaratma insiyatifinin artması değil, çalışmanın zihinsel ve ideolojik olarak da tüm yaşama hakim olmasıydı. Böylece, profesyonellerde "çalışma zamanı-boş zaman" ayrımının belirsizleştiği ve çalışanla işi arasında tam bir özdeşlik kurulmaya başlandığı görülmüştür. Yer yer, bazı profesyonel freelance çalışanlar, bu çalışma biçimin kendilerine daha fazla özgürlük tanıdığını söyleseler de, somut olarak onlar için de çalışma dışı zamanın süresi, diğerleriyle aynı ortalamaya sahipti ve çok azdı. Bu durum, "özgür seçim" olarak algılanan şeyin, zamanın organizasyonuna değil, çalışmanın kendisine ilişkin bir algı olması biçiminde göze çarpmaktadır.

En düşük geçim seviyesinden en yüksek geçim seviyesine kadar olan tüm görüşmeciler, çalışma dışındaki zamanlarında iş ağıyla iletişim içinde olmayı sürdürmekte, iş çıktığında, çoğu zaman, çalışma dışı etkinliklerinden vazgeçmekte, olanakları varsa tatilde de yoğun biçimde çalışmaktaydılar. Freelance çalışanlar bazen, günün tamamını evde geçirmemek için, kafe, park, sahil kenarı gibi mekanlarda çalışmakta, mekan değişimi yaparak, bunu "sosyal hayatın da kurtarılması" olarak belirtmekteydiler.

Yukarıda anlatılan ve çalışanların freelance çalışma biçimine yönelik algılarına ilişkin olan durum, hem marksizmin temel tezlerinden birini doğrular niteliktedir, hem de üretim ilişkilerine dair farklı kapsamlarda da özgün bir duruma işaret eder niteliktedir. Marx'ın "altyapı üstyapıyı belirler" tezi, üretim ilişkileri nasıl gerektiriyorsa, o şekilde bir kültürel yapının oluşacağını, işçilerin algı biçimlerinin de buna bağlı belirleneceğini işaret eder. Burada görülen durum da, bu yaklaşımın daha fazla açımlanmasıyla yorumlanabilir niteliktedir. Profesyonel freelance çalışanların, "çalışma dışı zaman" kavramını tanımıyor olmaları ve işlerini, kişisel varoluşlarıyla

özdeş tutuyor olmaları, özellikle Gramsci'nin "hegemonya" ve "rıza" kavramlarını çağrıştırır: Çalışmanın, tüm hayata sirayet etmesini algısal boyutta akılcılaştırmak, çalışma kültürünün hegamonik yapısını ve buna algısal düzeyde de rıza gösteren işçi sınıfını işaret etmektedir.

Bu noktada Marx'ın "yabancılaşma" kavramı da, bireyin, kendisini bir ürün olarak görmeye başlamasıyla, kendisini de kapsayacak biçimde akla gelmektedir. Freelance çalışma biçiminde, özellikle maddi olmayan emeğin zaman-mekan-bağımsız niteliği, ürünü üretenle özdeş hale getirmekte, bu da çalışanın kendisini bir "altyapı unsuru" haline dönüştürmekte ve çalışan, kendisine yabancılaşmaktadır. Bu durumda yabancılaşma, üretenin kendisiyle yabancılaşması biçiminde gerçekleşerek, üretenle ürün arasındaki yabancılaşmayı görünmez kılmaktadır.

Bu durum, Gorz'un, çalışanın hem sermaye hem de emek halini almasıyla ilgili vurgusunu da doğrular niteliktedir: Bilginin birikim ve zenginlik kaynağı olmasına dayanan emek ile iç içe geçmiş sermaye biçimi, çalışanı bir üretim aracına dönüştürmüştür. Bu çalışmanın "İktidarın Rolü" başlığı altında Slavoj Žižek'in vurguladığı önemli nokta hatırlanacak olursa, günümüzde kapitalizm, kendisine yönelik her türlü eleştirel alanı da kapsayacak biçimde genişlemektedir. Bunu yaparken de, eski üretim sürecinin hiyerarşik yapısını terk etmekte ve çalışanın inisiyatifine bırakılmış, özerk yapısı olan networke dayalı bir organizasyon yapısı geliştirmektedir. Žižek, bunların tümünün post-modern kapitalizmin vizyonu olduğu belirtir. Burada vurgulanan "çalışanın inisiyatifine bırakılmış" çalışma biçimi, tam da burada ele alınan çalışma biçimlerini kapsar niteliktedir. Žižek'in bu vurgusunun önemi, özellikle freelance gibi esnek çalışma türlerinde, çalışma haklarına ilişkin bir mücadele alanının ortadan kalkmakta olmasıyla ilgilidir. Freelance çalışan için, çok ağır olan çalışma koşullarını düzeltmek, muhatabı olmayan bir noktadadır; daha az çalışmak, güvencesiz ve süreksiz bir işte doğrudan risk anlamına gelmektedir. Bu durumda, çalışanlar artık kapitalist üretim biçiminin dinamikleriyle, dolaysız ve çıplak bir biçimde karşı karşıya kalmaktadırlar.

Freelance çalışanlar üzerinde yapılan bu çalışmada, ekonomik baskının, günümüzde post-modern bir karaktere bürünerek şekil değiştirmekte olduğu sonucu göze çarpmaktadır. Artık çalışanlara "zaman üzerinde denetiminiz var; istediğiniz yerde çalışın, istediğiniz kadar ve istediğiniz zaman çalışın" denmekte ve çalışmanın

kapitalist dinamikleri değişmeden dayatıldığı halde, somut olarak zorunlu olan şey, içsel bir zorunluluğa dönüştürülmekdir. Bu durum da, çalışanların hak mücadelesi konusundaki araçlarının algısal düzeyde ortadan kaybolmakta olduğuna dair bir işaret vermektedir. Freelance çalışma biçiminin özgürlük sağladığı iddiası, aslında özgürlük yoksunluğunun daha tehlikeli bir biçimini, "yoksunluğun yoksunluk olarak algılanmadığı" biçimini gündeme getirmektedir.

EK 1: GÖRÜŞME NOTLARI

1. A. B. , Dikişçi/Öğretmen. Eskişehir.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- Yaklaşık 1 sene, evde dansöz elbiseleri diktim. Ablamla beraber yapıyorduk. Bir mağazadan parçaları alıp evde dikip birleştiriyorduk. Ben bunu öğrenciyken yaptım son sınıfta. Ondan önce kafelerde mesaili çalıştım, şimdiyse okul bitti, bir dershanede öğretmenlik yapıyorum.
- **Hangisi daha rahat ve stressiz? Evden çalışmak mı, mesaili çalışmak mı?**
- Maddi olarak farklı, çalışma koşulu açısından farklı. Gidip bir atölyede çalışsak 3 aşağı 5 yukarı belki aynı parayı kazanıcaz ama giriş saati, çıkış saati, ne zaman mola vereceksin, hepsini onlar söyler, yorulursun çay içmek istersin içemezsin. Ama evde tabi ki bu açıdan çok rahat, çayımızı koyarız, sigaramızı içeriz, bazen iş yetişsin diye arkadaşlarımızı yardıma çağırırız. Evde rahatsın. İlk başta bu çok rahat gelmişti ama o rahatlıkla yapılan işten çok az para geliyordu. Baktık geçinemiyoruz, kira bile çıkmayacak gibiydi, çok hızlandık. Valla açıkçası atölyede çalışsak daha mı iyi diye düşünüyorduk o zaman; sabah çok erken kalkıp gece yarılarına kadar dikiş dikiyorduk, abondone olmuştuk. O dönem evin geçimini sadece bu işle sağlıyorduk ve sıkışık durumdaydık. O yüzden ne kadar hızlı dikersek o kadar o kadar sık iş alacaktık. Bu açıdan düşününce emin değilim hangisi daha iyi; tüm günü, iş yetişecek mi diye geçiriyorduk. Ama şimdi dershanede neredeyse bedavaya çalışıyorum, o da ayrı konu.
- **Peki kazanç açısından kabaca karşılaştırırsan nasıl bir oran çıkar?**
  Evden çalışırken, işi öğrenip hızlandığımızda günde 40-50 TL gibi bir para kazanıyorduk bugünün parasıyla. Hesabı asgari ücret üzerinden yapıyorum, çünkü konuşmuştuk, iyi en azından dışarıda çalışsak en fazla bu kadar kazanırdık diye. Aşağı yukarı aynı yani.
- **Ama asgari ücret kadar kazanmak için tüm gün çalışıyordunuz yani. Günde kaç saat?**

- Evet tabi öyle. Herhalde günde 15 saat çalışıyorduk, 9-10 gibi başlayıp gece 12-1 gibi yatıyorduk. Ama ara da veriyorduk tabi. Tabi bu, sürekli iş geldiğinde böyleydi, bazen birkaç gün, hatta bir hafta hiç iş gelmediği oluyordu, mağaya malzeme gecikiyordu. O zaman önceden bildiriyorlardı, haftaya iş olmayacak, ya da bir dahaki malzeme şu günden önce gelmeyecek aceleye gerek yok diyorlardı. O zaman boş zaman oluyordu.
- **Böyle zamanların gelmesi sizi sevindiriyor muydu, biraz olsun nefes alırız diyor muydunuz?**
- Yani aslında o yoğunlukta bunalınca evet, diyorduk ama çalışmadığımızda para kazanmadığımız için, önceki günler boşa o kadar çok çalışmış oluyorduk, garip bir durum. Yani aslında çaresizlikten... Bir işte çalışmaktan bunalıp işi bırakırken de bazen rahatlarsın, ne olacağı belli değildir artık ama yine de bir rahatlama olur, onun gibi.
- **Evden çalışan biri için boş zaman ne demektir diye soracaktım, sen tanımlamış oldun. Şimdi de dershanede çok az paraya çalıştığını söyledin, ilerisi için beklentin ne?**
- Bu işte deneyim önemli, mutlaka olur diye bir şey yok ama iyi bir cv oluşturursam ileride iyi para kazanabilirim.
- **Peki özel sektörde öğretmenlikte de sanırım ders başına ücret alınıyor. İleride iyi bir saat ücretine kavuşursan ne kadar çalışacağını neye göre belirlersin?**
- Şu an bekarım ve annemle kalıyorum. Eğer çocuk sahibi olursam, eşimin de iş durumuna göre, geçinecek ve mümkün olursa biraz birikim yapacak kadar çalışırım herhalde ama ailem için çocuk için boş zamana da gerek olur. Ama bir yandan da onun ve bizim geleceği için mümkün olduğunca çalışabilirim, kestiremiyorum şu an.
- **Boş zamanının çerçevesini belirlemenin sana bırakılmış olması sence iyi mi kötü mü?**
- Evet işte kafamı kurcalayan şey bu şimdi. Tıpkı dikiş dikerken olduğu gibi, mesela özel ders de mümkün ve kazançlı olabilir. Ne kadar çalışıp ne kadar boş zaman yaratacağım bana kalıyorsa, aslında ortada görünmeyen bir iş anlaşması varmış gibi oluyor. "Ne kadar çalışırsan o kadar para" diyorlar. Eskiden fazla mesai ücretleri vardı ve herkes mesaiye kalmak isterdi ek para

alabilmek için. İşte önemli olan, ücretin her şekilde düşük olması. Öyle olunca istedikleri kadar bana bırakmış olsunlar, mümkün olduğunca çok çalışmam lazım.

- **O halde mesaili çalışırken fazla mesai olursa mesaiye kalırsın.**
- Yani ücrete bağlı, değerse kalırım.
- **Ama yukarıda söylediklerinden, az para kazanıyorsan yetmeyeceği için mesaiye kalacağın çıkıyor. Saat ücreti yüksek olursa da ücrete değer olduğu için kalacağını söylüyorsun.**
- Evet, doğru bu durumda her şekilde kalırım.
- **Biraz önce demiştin ki, dikiş dikerken boş geçen günler, önceki çalışmamızın değerini düşürüyordu. Aynı şekilde özel dersle iyi para kazanmaya başlarsan, kendine ayıracağın her boş gün de aynı anlama gelmeyecek mi senin için?**
- Evet, ama farkı şu: bu işten daha iyi para kazanabilirim. O zaman da "şu kadar az kazanayım da çocuğumla eşimle zaman geçireyim" deme rahatlığım olur. İşte geçim durumuyla ilgili; ne kadar iyi kazanıyorsam seçme şansım o kadar çok olur. Her boş zaman maddi kayıp anlamına gelecek ama artık insiyatif bende en azından.
- **Peki aynı çalışma süresinde aynı parayı kazanacak olsan hangi öğretmenliği tercih edersin?**
- Bir yere bağlı çalışırım, ama asgari ücretin 2 katı falan kazanıyorsam. Yoksa mesela asgari ücrete çalışacaksam özel ders veririm ve diğerinin iki katı çalışırım. Yapacak bir şey yok.
- **O halde şimdi tekrar sorarsam: Mevcut koşullarda evden çalışırken "boş zaman" senin için ne anlama geliyor?**
- Bir işin bitmiş olması ve yeni bir iş arama sürecinde olmak.

2. N. K. Çevirmen. İstanbul

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- 2 aydır çalışıyorum, İngilizce-Türkçe çeviri... Mesaiye tabi çalıştım, üniversitede toplam 4 ay olmak üzere zorunlu staj yaptım tam zamanlı.

- **Sonrası için hangisi tercihin olur? hangisi daha çekici geliyor?**
- Açıkçası freelance daha çekici, çünkü zamanım tamamen kendi kontrolümde. Eğer mesai sisteminde ekstra çalışmalara hak edilen ekstra ücretler ödenecekse veya çalışma saatleri çok olağandışı haller haricinde esnemeyecekse, mesai de makul tercih
  ama freelancede de her zaman iş olacağının garantisi yok.
- **Peki geçimini kendin sağlama zorunda olan biri misin? Ailenle misin, kendine mi bakıyorsun?**
- Ailemleyim ama büyük bir maddi destek almıyorum.
- **Kendi başına eve çıksan?**
- Her ay düzenli giderlerim olsaydı muhtemelen mesaili bir iş tercih ederdim. Zaten bu aralar fazla boş vaktim olduğu ve zamansız sorumluluklarım olduğu için freelance çalışıyorum. Yoksa mesaili bir iş arayacaktım.
- **Çeviride ücretin nasıl ve ne şekilde çalışıyorsun?**
- Genelde belli bir yere bağlı çalışıyorum. Yani çeviri büroları kendi işlerini bana yaptırıyor ve ücretle oldukça düşük.
- **Senin için boş zaman ne anlama geliyor?**
- Nasıl harcayabildiğime kendim karar verebildiğim zaman boş zamandır.
- **Ama sanırım boşken iş bulamamışsın demek oluyor aynı zamanda.**
- Yani evet, stresi de barındırıyor. Yani varolan sorumlulukları yapmamayı tercih ettiğim zaman da elimde "boş zaman"ım oluyor. Pek keyifli boş zamanlar olmuyorlar bunlar.
- **Neden?**
- Çünkü yerine getirilmeyen sorumluluklar, suçluluk duygusu...
- **Peki bunun dışında, iş zamanı ve boş zaman ayrımı, mesaili işlerdeki gibi net mi bu işte? Mesela mesain bitince kafan rahattır, işi düşünmek zorunda değilsindir. Ama freelance iken bi iş bittiğinde, "bir dahaki iş ne zaman gelecek?" kaygısı oluyor mu?**
- İlla ki oluyor. Ama maddi kaygım şu an minimal olduğu için çok büyük ewtkisi olmuyor. Deadline'lar oluyor, onları yetiştirmek için çok çalışmam gerektiği oluyor. Sabah gelen uzunca bir işi akşama yetiştirmem gerektiğinde direkt mesai olmuş oluyor yani farksız.
- **Günde ne kadar çalışıyorsun genel olarak?**

- Son işimi iki günde 4’er saat çalışarak gönderdim.
- **Mesela bunu 1 günde bitirmek de elinde miydi? 1 günde verip başka iş alayım diye düşünmedin mi?**
- Düşünmedim, çünkü zaten iş de yoktu ortada.
- **Sence boş zaman yaratma özgürlüğü nasıl gelişiyor?**
- Hem maddi sıkışıklığıma göre ayarlarım, hem kazancıma göre. Mesela tek yaşasam belki de sosyal hayattan feragat edip, patronla konuşup bolca iş göndermesini isteyip sürreal saatler çalışırım ama tabi bunun yaratacağı strese girmek istemem yüksek ihtimal.
- **Şu an büyük bir iş gelse, bir kitap çevirisi mesela, 1 yıllık bir iş diyelim. Günde kaç saat çalışırsın?**
- 3 sabah 3 akşam 6 saat çalışırdım. Ev işleri de var çünkü. Ama yalnız yaşayan arkadaşlarım 12 saat falan çalışıyor. mizacım gereği çok yüksek tempoyla ve dikkatle çalışamıyorum ben, kırmaya çalışıyorum biraz biraz ama en fazla 3 saat odaklanabiliyorum tek seferde. 3-3-3-3 12 saat çalışabilirim kendimi çok sıksam.
- **Boş zaman yaratma konusunda özgür davranmak ne kadar mümkün sence?**
- Maddi gereksinimler kritik. Ben patron iş vermek isteyince "iki gün müsait değilim" deme lüksüne sahibim. Ama bu kadar esnek olmayanlar da vardır illa ki.
- **Evden çalışmanın boş zaman açısından daha kıstlayıcı olduğunu söyleyebilir misin mesaili işe göre?**
- İş varsa evet ama yoksa hayır. Ben aslında taşeron gibi çalışıyorum şu anda. Büro müşteri buluyor, bana 5’e yaptırıyor, kendisi 20 alıyor. Bir de full time çalışma imkanı varmış: 12 saat, ayda 1500 TL. Ben salak mıyım? Ben evden 12 saat çalışsam zaten 5 bin kazanırım. Ben yarı zamanlı freelance olmaktan memnunum bu kölelik sisteminde. Gelen işe hayır diyebilme lüksüm olduğu sürece keyfim yerinde.

3. O. D. Çevirmen. Eskişehir.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- 1 sene kadar evden freelance çevirmenlik yaptım. Şimdi burs çıktığı için bıraktım. Öncesinde hep kurum içinde mesai saatlerinde çalışmıştım, 5 sene kadar, ama çevirmenlik işi değil.
- **Hangisi daha rahat ve stressiz?**
- Tabi evden çalışmak daha stressiz ve rahat, başında patron yok, istediğin saatte kalkıyorsun, istediğin zaman ara veriyorsun...
- **Peki hangisi daha kazançlı?**
- Kurumda asgari ücretle çalışıyordum, bu da günlük 50tl falan yapıyor bugünün parasıyla. Çevirmenlikte, iş olduğunda günde 100 tl falan kazanabiliyordum.
- **Bu ücret, mesaili çalışmanın iki katı. Peki 100 TL kazanmak için kaç saat çalışıyordun?**
- Şimdi tam hesaplayamam ama, 100TL 10 sayfa çeviri yapıyordu, o da bayağı zor yetişiyordu gün içinde. Evet, böyle zamanlarda sabah erken kalkıp gece 3'e kadar falan çalışıyordum.
- **Yani tüm gün çalışarak mı geçiyordu?**
- Evet, işin yetişmesi gerekiyordu, yetişmezse parayı alamam.
- **Peki freelance çalışırken çalışma ve boş zaman dengesi ortalama nasıl oluyordu? Bunu günlük haftalık ve aylık olarak söyleyebilir misin?**
- Eğer iş varsa, dediğim gibi, tüm gün çalışıyorum, tabi yorulunca ara veriyorum ama çalışma tüm güne yayılıyor. Bu işte genelde boş zaman, ancak iş bitince, yeni bir iş alana kadar olur ya da erken bitirirsem birkaç gün boş kalabilirim ama gerçi o zaman da yeni iş arıyorum. Zaten en fazla haftalık bir işi 1-2 gün erken bitirebilirim.
- **Bu durumda şu hesap doğru mu: eğer 1 ay boyunca çalışıyorsan, en fazla 8 gün boş kalıyorsun ama çalıştığın sürelerde boş zamanın yok.**
- Evet, yani normal mesailerde günde 8 saat çalışılır ve hafta sonunu beklersin. Ama bu işte tüm gün çalışıyorum.
- **O halde hangi tür işi tercih edersin ve neden?**

- Şimdi ben ailemle kalıyorum ve bursum var. Öyle olmasaydı, kendi geçimimden sorumlu olsaydım asgari ücret yetmezdi, o yüzden freelance çalışıp çok iş bulmaya çalışırdım, bir ay sürekli iş bulursam asgari ücretin 2-3 katını kazanabilirim. Eğer aynı paraya mesaili bir iş bulursam onu tercih ederim ama. Çünkü aynı paraya tüm gün çalışacağıma 8 saat çalışırım ve hafta sonum olur. Ama öyle iş bulmak çok zor, hatta imkansız benim için bence. Hani olur da akademisyen falan olursam belki...
- **Yani aynı parayı kazanacak olursan mesaili çalışmayı tercih edersin. Ama ikinci soruda evden çalışmanın daha rahat olduğunu söylemiştin.**
- Yani evet, ilk sorunca, kendi başına olmak falan daha çekici geliyor ama sürekli çalıştığımda neredeyse hiç boş zamanım olmuyor. Yani aslında sorun şu: eğer boş zamanım varsa iş yok demektir. Bu da kafanı hiç rahat ettirmiyor.
- **O halde bir de ailen olursa, sürekli evden çalışacak olursan, boş zamanların nasıl geçer?**
- Kaygılı geçer, kafamda sürekli yeni bir işi ne zaman bulacağıma dair sorular olur. Ya da erken bitirip bir iki gün boş kalabilir miyim diye hesaplarım sürekli.
- **Şimdi tüm bunları yeniden düşününce, mesaili çalışmakla evden çalışmak arasında zamanın bölünmesi açısından nasıl bir fark var senin için?**
- Mesaili çalışırken, mesai bitince boş olacağımı bilirim, ertesi sabah ya da haftasonunun bitimine kadar boşumdur, bu net. Bu boşlukta, iş bulmaya devam edecek miyim gibi bir kaygım olmaz, az da kazanıyor olsam durum bellidir. Ama evden çalışırken farklı; istesem kendime yine 8 saat çalışma saati koyabilirim ama bu olmuyor, çünkü bir daha ne zaman iş bulacağım ve bunun ne kadar devam edeceği belli değil, bulduğum her işte maksimum kazancı hedeflemek zorundayım. Mesela hatırlıyorum, 20 günlük bir çeviri işi almıştım, ilk günlerde bile kafam rahatça dışarı çıkamıyordum
- **O zaman şöyle diyebilir miyiz? Mesaili çalışırken işveren boş zamanına karışmıyor ama evden çalışırken sen kendi isteğinle boş zamanını işverene satıyorsun.**
- Evet, ama zorunluluktan. Yani evet, evde kimse bana zaman açısından bir

baskı kuramaz ama mümkün olduğunca çalışmak zorundayım, tabi eğer çok kazanıyorsam boş zaman ayırma konusunda daha çok irade kullanabilirim.

- **Bu durumda evden çalışmanın, boş zaman açısından daha kısıtlayıcı olduğunu söyleyebilir misin?**
- Evet doğru, ortada bir kural yok ama ondan daha katısı var. Bu işle yaşayacaksam, boş zaman diye bir şey bekleyemem. İş bitsin diye beklerim ki, yenisini bulayım. Yoksa onca yoğun çalışmam ziyan olur. Şöyle ki, diyelim 2 haftalık bir iş aldım ve 12-13 çalışarak günde 200 TL kazandım, çok yoğun ve başarılı bir çevirmen oldum diyelim ki. Sonra 1 hafta iş bulamazsam, günde kazandığm 200tl, 100tl'ye dönüşecek. Boşa o kadar yoğun çalışmış olucam. Valla düşününce, ben bir süre yaptım ama sürekli yapsam baya yorulurum ve daha azına mesaili çalışmaya razı olurum gibi geliyor.

4. E. A. Seslendirmen/ Kurumsal iletişim Sorumlusu, İzmir.

- Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?

- 8 aydır freelance çalışıyorum, seslendirmenim. Farklı iş kolunda çalıştım mesaili.

- Hangisi daha rahat ve stressiz?

- İlk bakışta freelance daha rahat gözükebilir ama seslendirmede olmasa da diğer yaptığım işte stres düzeyi yüksekti çünkü belli bir saat diliminde belli bir kotayı doldurman bekleniyor. Seslendirmede de genelde çabuk geri dönüş isteniyor, ondaki yaptırım, işi kaybetmen.

- Mesaili olan iş neydi ve koşuları nasıldı?

- Kurumsal iletişim ve sosyal medya sorumlusu olarak başladığım bir işti ama bunun dışında da işler yüklenmeye çalışıldı. O işe 1,5 ay dayanabildim. Online siparişten sorumlu olduğumu öğrendim mesela, sevkiyat günleri satış sorumlusuna destek vermem gerektiğini, bir de patrona röportaj vb. ayarlamam gerektiğini... Ondan önce de farklı işlerde 2 yıl kadar geçici çalıştım.

- Mesai saatleri nasıldı ve haftada kaç gün tatildi?

- 6 gün, 8-18 ama hiç 18:00'de çıkamadım, C.tesi günleri 15:30 gözüküyordu ama o günler sevkiyat olduğu için en erken 20:00'de çıkabiliyordum.

- Peki seslendirmede ve bu işte günlük kazancın nasıldı karşılaştırırsan?

- Benim adıma mesaili daha kazançlıydı mevcut koşullarda fakat; seslendirme işi çok değişken, benim orada bir ayda kazandığımı iki günde de kazanabilirsiniz.

- Gerçekten o kadar artabilir mi? 2 günde 1 aylık para?

- Rutininde iki günde kazanamam, ama ulusal tv kanalında yayınlanan bir reklamı seslendirebilmek, İngilizce birkaç sayfa tanıtım filmi seslendirmek iyi bir gelir olabilir. Kendi adıma daha mümkün olan ve girişimde de bulunmaya çalıştığım, haber perforesi okumak. İki tv kanalına haber perforesi okuyabilirsem büyük ihtimalle oradan kazandığımdan daha çok kazanabilirim ve tabi kendime ayırabileceğim daha fazla zamanım olur.

- Peki aslında gelmek istediğim yer de zaman konusuydu; sürekli freelance çalışacağını düşünürsen, boş zamanın sınırlarını belirlemek sana kalacak. Bunu nasıl belirlersin? Yani mesaili çalışan için boş zaman zaten belirlenmiştir. Ama freelancer için boş zaman ne demek?

- Benim durumum biraz istisna olabilir, çünkü ben aynı zamanda kızımın bakımıyla da ilgileniyorum aynı zaman diliminde. Ama onu anneannesine bıraktığımda örneğin, metin geldiği zaman seslendirmeleri yaparken, onun dışında kalan zaman diliminde de yapmam gerekenleri yapabiliyorum. Bir de şu var benimle ilgili, genel anlamda mesai saatleri içinde evden çıkmamaya çalışıyorum, kısa süreli ya da gerekli haller dışında.

- Yani evden çalışmanın saatlerini mesai saatine göre mi düzenliyorsun?

- Evet, çünkü çalıştığım firmalar, metni gönderdikten sonra kısa sürede geri dönüş bekliyor çok nadir acelesi yok cevabını alıyorsunuz, şu an dışardayım vb. dediğinizde aldığınız cevap: "peki, ben başka bir arkadaşa yönlendireyim" oluyor.

- Bu aynı zamanda iş kaçırmak demek aslında. Peki hep bu işi yapacağını bilseydin, iş bitince yine kendine boş zaman ayırabilir miydin, yoksa daha çok iş yapıp daha çok kazanmaya mı çalışırdın?

- Evet iş kaybı ve bu işi yapan kişi sayısı da azımsanmayacak boyutta, dolayısıyla bir rekabet sözkonusu ve sizin her müsait değilim demeniz, çalıştığınız yerin sizin yerinize başka birine bakmasına neden olabilir.

- **Deneyimin arttıkça daha çok iş gelmeye başlasa, günde kaç saat çalışırsın? Yani sen kaç saatle kendini sınırlandırır ve gerisini reddedersin?**

- Ben elimden geldiğince hızlı geri dönüş yapıp daha fazla iş yapmaya çalışıyorum ama zaten kızımla genelde evde olduğumuz için bu sorun olmuyor; ama ben ya da ailemle ilgili bir şey olduğunda da o gün çalışmayacağımı söylüyorum. Bu tatil de olabilir, başka kişisel bir iş de. Kendimi tüm benliğimle onlara teslim etmemeye çalışıyorum diyelim. Belli bir gelir seviyesine ulaşsam, yapılan işin de muhteviyatını düşündüğünüzde, zamanını kendinizin belirlediği 2-3 saat çalışmak yeterli aslında. Geri kalan zamanımı da kendime göre düzenlemek isterim.

- **Peki, mesela yoğun bir işi yeni bitirdin ve haftasonunu ailenle dışarı çıkmaya ayırdın. O sırada iyi bir teklif daha geldi diyelim. Kafan rahat olur mu?**

- Erteleyebileceğim bir şeyse dışarı çıkmayı ertelemeye çalışırım, ekonomik olarak ihtiyacım olduğu için. Seslendirme işi çok göreceli; herkesin talep ettiği bir sesken, bir anda işsiz de kalabilirsiniz.

- **Bir ay yoğun çalışıp 3 ay yetecek para kazansan, 1 hafta tatil yapayım der misin?**

- Bu, mantaliteye bağlı sanırım; bu soruya babamın cevabı hayır olurdu mesela. Ama kendimizi var edebildiğimiz tek alan iş olmamalı, başka ihtiyaçlarımız da var birey olarak, yani olmalı. İş parayı getirdiği için ister istemez belirleyici hayatlarımızda ama; mümkün olduğunca işin dışında hayat algımızın olabilmesine çalışmalıyız.

- **Freelance çalışanlarda boş zaman ayırma konusu çok değişkenlik gösteriyor. Sana göre bunun nedeni ne?**

- Yani birisi yaptığı işten keyif alıyor, diğeri mecburiyetten çalışıyor; biri manevi bir tatmin sağlarken; diğeri umutsuzluğunu pekiştiriyor muhtemelen

- **Son olarak, sana göre "boş zaman" ne anlam ifade ediyor, nasıl tarif edersin?**

- Sosyal hayatta yapmanın zorunlu olduğu işlerin ve buna ayıracağın zamandan arta kalan süre. Adorno'ya göreydi galiba; "bu sistemi dönüştürmek için kendimizi beslememizi sağlayacak filmler izlemek, müzik dinlemek vb için yaratmamız gereken zaman dilimi."

5. N. O. Çevirmen/Editör. İstanbul.

- **Öncelikle adınızı, yaşınızı, eğitim ve medeni durumunuzu öğrenebilir miyim? Ev yaşantınızı kimlerle sürdürüyorsunuz?**
- Adım N. O., 27 yaşındayım : Lisans İstanbul Ün. İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, yüksek lisans Karşılaştırmalı Kültürel Çalışmalar Fransa'da Lyon 3 Üniversitesi'nde yaptım. Şu an annemle birlikte yaşıyorum ama Eylül'de evleniyorum.
- **Yaşadığınız ev kira mı?**
- Evet kira.
- **Yaptığınız işi tarif eder misiniz ve çalışma sisteminizi ne yapıyorsunuz ve nasıl iş alıyorsunuz?**
- Say Yayınları'nda editörlük yapıyorum. Kısaca tarif etmek gerekirse bir kitabın seçilme sürecinden matbaadan gelişine, hatta daha sonrasına kadar geçen sürede bütün sorumluluklar editöre aittir. Yayınevinin çizgisine göre nitelikli ve okur kitlesine uygun kitap bulmaya çalışırız. Ajansların ve yabancı yayınevlerinin gönderdiği kataloglara bakarız; Amazon vb. siteler sık kullanılanlardadır. Uygun olduğunu düşündüğümüz kitabı yönetime sunarız kısa bir rapor eşliğinde. Eğer yönetim de kabul ederse bu sefer kitabın konusuna uygun çevirmen bulma süreci başlar. Ben tam zamanlı olarak ofiste çalışıyorum. Ama dışarıdan aldığım dosyalar oluyor onları evde yapmak durumundayım.
- **Kaç saat çalışıyorsunuz ofiste?**
- 8.30 - 18.00.
- **Peki dışardan iş aldığınız zaman kaç saat çalışırsınız ortalama olarak?**
- Çok değişken bir durum aslında. Günlük 2-3 saat ayırabiliyorum bazen. Haftasonları 5 6 saat olabiliyor. Ama dediğim gibi dosyadan dosyaya değişen bir durum. 1 haftada teslim ettiğim dosya da oluyor, 3 ayda da...

- **Dışardan aldığınız işlerin ortalama kazancı nedir? Yani aldığınız işin büyüklüğü ve küçüklüğüne göre değişse de ortalama olarak kazanç durumunuz hangi aralıklarda değişiyor?**
- Dosya başı konuşursak 300-600 TL. arası.
- **Peki her ay dışardan iş geliyor mu mutlaka yada ne kadar iş alıyorsunuz?**
- Evet. Çalıştığım yayınevleriyle düzenli olarak çalışıyorum. 2-3 dosya diyebilirim ortalama.
- **İş almama ya da o ay dosya gelmemesi gibi bir kaygı taşımıyorsunuz o halde.**
- Yok hayır. Ama bu biraz da networkle ilgili.
- **Peki tam zamanlı çalıştığınız zaman, tam zamanında çıkabiliyor musunuz işten? Ofisten çıktığınız zaman sizin için iş ofiste kalıyor mu?**
- Evet. Ama acil yetişmesi gereken durumlarda mesaiye kalabiliyoruz nadir de olsa.
- **Bağlı bulunduğunuz ofis işinden kazancınız nedir?**
- 2000 TL. Sektör böyle, yapacak bir sey yok.
- **Freelance olarak sadece dışardan iş alarak geçinebileceğinizi ve maaşınızdan daha fazla kazanabilme olasılığınız olduğunu düşünüyor musunuz?**
- Aslında evet fakat ödemeler genellikle düzenli olarak gelmiyor. Bazen dosyayı teslim ettigim zaman ödeme alıyorum, bazen kitap basılınca. Ama mesela 4-5 ay önce teslim ettiğim dosya, birtakım sorunlar yüzünden Haziran ayında basılacak. Ödemeyi de ona göre alacağım. Bazen düzenli gitmeyebiliyor.
- **Peki hem bir ofise bağımlı hem de freelance iş alan biri olarak kıyaslama yaptığınızda tam zamanlı bir yere bağımlı çalışmak ile freelance çalışmanın avantaj ve dezavantajları sizce nelerdir**?
- Tam zamanlı çalışınca maaş düzenli olarak geliyor, ayrıca sigorta olayı da var tabii. Ama nolursa olsun bir patrona bağlı olarak çalışıyorsunuz ve her zaman sizi anlamayabiliyorlar ve tabi ki daha çok sorumluluk demek. Freelancede ise insan tabi ki kendini daha rahat hissediyor; ofis ortamı dışında istediğin yerde çalışabiliyorsun. Ben geceleri daha rahat çalışan bir insanım mesela.

Ama ofiste belli saat aralıklarında orada bulunmak zorundasın. Araya başka işler girebiliyor. Ama freelancede de bazen kurduğun disiplini kaybedebiliyorsun. Bir de artı olarak bir kültür sanat dergisinin son okumasını yapıyorum ben, oradan da düzenli gelir geliyor dosyalara ek olarak. Ama o süreli yayın olduğu icin matbaadan hemen önce teslim etmem gerekiyor. Bu da uykusuz geceler anlamına gelebiliyor.

- **Kaç saat çalışıyorsunuz böyle durumlarda?**
- Hmm genellikle 5 günlük bir süreç oluyor bu; akşamları 4-5 saat ayırmak zorunda kalabiliyorum işten geldikten sonra. Buradan da 600 TL'lik bir kazancım var; 2 ayda bir yatıyor.
- **Hafta sonları mı izinli oluyorsunuz?**
- Evet hafta sonu 2 gün izinliyim.
- **Kaç senedir çalışıyorsunuz tam zamanlı olarak ve freelance olarak?**
- 3,5 yıldır tam zamanlı çalışıyorum, son 2 buçuk senedir freelance ve tam zamanlı olarak ikisini birlikte yapıyorum. Ondan önce sadece tam zamanlı ofiste idim ama o zaman sektöre yeni girmiştim. O zaman haftanın iki günü bir anaokulunda öğretmenlik yapıyordum ama iki gün toplam 4 saat falan; ikişer saat ders verip çıkıyordum.
- **Freelance daha fazla çalışacağınızı düşündüğünüz halde sadece düzenli bir gelir akışı olmamasından dolayı mı tek başına freelance çalışmayı düşünmezsiniz? Başka sebepleri de var mı; düzenli bir hayat, mesela evleneceksiniz... Freelance'in buna uymadığını da düşünüyor musunuz?**
- Maddi olarak düzenli bir akış sağlasaydı yarın işimden istifa ederdim.
- **Çalışmaya başladığınızdan beri tatil yaptınız mı ya da ne kadar sürelerle yaptınız?**
- İlk senemde yıllık iznimi kullanabilmiştim 1 hafta. Ama gecen sene kullanamadım bir seneyi tamamlamadığım için. Geçen sene bir tek bayram tatillerinden faydalanabildim.
- **Yani çalışmaya başladığınızdan beri 1 haftalık yıllık izin ve bayram tatilleri var.**
- Arada işsiz olduğum bir yaz donemi var; Ağustos Kasım arasi.
- **Tatil zamanlarınızı nasıl organize ettiniz ya da nasıl ediyorsunuz, neler yapıyorsunuz, tatil ne anlama geliyor sizin için?**

- Bu sene balayı olacak ama, genellikle bilgisayarımı hiç açmadığım, bolca yüzdüğüm, sessizlik içinde istediğim kitapları okuyabildiğim zamanlar tatiller. O yüzden kalabalık yerlerden cok küçük yerleri tercih ediyorum.
- **Tatille iş karıştırmıyorsunuz o zaman, çoğunlukla istediğiniz gibi mi geçiyor mu?**
- Deniyorum diyelim. Bazen iş çıkabiliyor tabi ama.
- **Düzenli gelse ödemeler, "işi bırakırım" demiştiniz. Freelance ile daha çok kazansanız bile daha çok kazanmak için çok daha fazla çalışmak zorunda kalabileceğinizi düşünüyor musunuz? Mesela tatile de iş götürmek ya da günde 12 saati aşacak kadar çalışmak... Mesela yeterli kazanca ulaştığınız zaman "iş reddederim" diyebilir misiniz?**
- Her işin bir deadline'i var sonuçta. Programınızı bozmazsanız eğer, sorun yaşamazsınız. Eskiden iş reddedemiyordum ama artık ediyorum. Ücret almadan da yaptığım birçok iş var, dergilere yazı yazmak gibi... Onları artık azaltmaya başladım. Ama freelance olunca daha düzenli olacağıma inanıyorum. Hem maaşlı bir işim olduğu için, hem de yorulduğum için reddetme şansım oluyor.
- **Anladım. Aldığınız maaş ile sadece kendi harcamalarınızı mı karşılıyorsunuz, yoksa evin geçindirilmesinden sorumlu musunuz; bakmakla yükümlü olduğunuz bireyler var mı**?
- Evet sorumluyum, kiraya katkıda bulunuyorum.
- **Sizce boş zaman nedir?**
- İstedigin aktiviteyi vicdan azabı çekmeden yapmaktır.
- **İstediğiniz aktiviteler içinde işinizle ilgili faaliyetler var mı peki, yoksa tamamen işi dışarda bırakan aktiviteler mi bunlar?**
- Mesela kitap okumak... Benim işim de kitap okumak bir nevi ama istediğim kitabi okumak; içinde tashih aramadan, cümle düşüklüğü aramadan, çeviri hatası bulmadan... Ama bu artık imkansız bir şey, mesleki deformasyon... Bugün çok uzun zaman sonra istedigim kadar uyudum, haftaici yani... Çok uzun zaman sonra... Ama Özgür (nişanlısı), 1 Mayıs olmasına rağmen çalışıyor mesela. Bize de mesai koyarlarsa şaşırmam. Bu evlilik işleri için toplam 2 buçuk gün izin aldım. Burnumdan getirdiler ve 3 hafta mesaiye bıraktılar. "Haftasonu halledin Nil hanim, böyle olmaz Nil hanım..." Yav

resmi kurum açık mı haftasonu, nasil halledeyim? Iktidari elinde tutma güdüsü, “güç bende, sen ezik bi çalışansın”... Bu kadar, başka bir şey değil. Tüm özel hayatımı anlatmak zorunda kaldım adama mesela.

6. F. Ö. Y. İçerik Editörü. İzmir.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- 2012 yılının sonlarına doğru evden içerik editörlüğüne başladım; internet reklamları için içerik metinleri yazmak. Yaklaşık bir buçuk yıldır çalışmıyordum ama kısa süre içinde yeniden başlayacağım. Ondan önce garsonluk, komilik ve kısa bir süre mağazada satış danışmanı olarak çalıştım.
- **Hangisi daha rahat ve stressiz?**
- Komilik. Ama para getirmiyor, o başka.
- **Peki hangisi daha kazançlı?**
- İnternet üzerinde ne iş yaparsanız yapın bu tip işlerden daha kazançlı.
- **Peki içerik editörlüğünde ortalama günde kaç saat çalışıyorsun?**
- Eğer aracılarla çalışmazsan günlerce bilgisayar başında kalabilirsin. Aracılarla çalışmak da para getirmez. Ben önce aracılarla çalıştım sonra aracısız çalıştım. Bazen günlük üç yüz yazı yazman gerekiyor.
- **Bu ne kadar sürer?**
- Hıza bağlı. içerik olarak boş olduğu için klavyeyle ilişkine bağlı oluyor. Ben üç yüz kelimelik üç yazıyı on dakika içinde bitiriyordum. Tabi böyle bakınca kısa sürüyor gibi görünse de aralıksız bir saat bir saat çalışmak mümkün değil. Çünkü herhangi bir disiplin yok ve iş çok sıkıcı. Ucuz lastik hakkında ne kadar üretken olabilirsin? Bu yüzden de çalışmak artı çalışmaya çalışmak, yani düşünmek tasarlamak, günde 14 saat diyebilirim.
- **Peki bir ayda boş gün sayın kaç kabaca?**
- Yok. Biz bu işte her gün çalışıyoruz.
- **Yani 30 gün 14 saat çalışıyorsun. Bu çok abartı bir oran. Ne yazacağını düşünmek için geçen süre de buna dahil sanırım.**
- Düşünmek değil aslında bu, robot gibi oluyorsun bir süre sonra. Kelime hesabı yapıldığı için örnek veriyorum "bir çok" kelimesi yerine "pek çok"

ifadesini kullanıyorsun. Bir süre sonra konuşman değişiyor ve doğru düzgün herhangi bir yazı yazamıyorsun. Bana kalırsa bu iş internetin en pis işi.

- **İlginç gerçekten. Yani bu iş aynı zamanda seni değiştiriyor.**
- Bu iş seni değiştirmiyor, kemiriyor!
- **Bu şekilde ayda ne kadar kazanıyorsun?**
- 2 bin TL civarında.
- **2 bin TL'yi 30 gün ve günde 10-14 saat çalışarak kazanıyorsan, bir yerde asgari ücretle 8-10 saat ve haftalık izinle çalışmak daha karlı değil mi? Üstelik çok da stresli olduğunu söylüyorsun.**
- Buna üç şekilde hayır diyebilirim: Öncelikle, bu işi yaparken asgari ücret 800TL civarındaydı ve o para hiç bir şeye yetmiyordu. İkincisi Eskişehir'de asgari ücretle çalışabileceğin bir yer bulmak çok zordu. Çünkü en fazla veren yer saatlik üç lira veriyordu ve kimi patronlar seni kölesi zannediyordu. Bir de özgüven problemi yaşıyordum ve iş görüşmesine gitmek dahi çok büyük bir problemdi benim için. Bu kolayıma geldi, çünkü kimseyle birebir diyalog kurmuyordum. Bir dördüncüsünü de söyleyeyim hatta. Kendini geliştirebilirsen başka iş alanı da yaratabilirsin kendine sektörde; eşim bu konuda iyi bir örnek mesela.
- **O halde şu sorunlar ortaya çıkıyor: Öncelikle tercih şansından önce işsizlik söz konusu ve iş bulsan bile, bulunduğun şehirde asgari ücretten aza çalıştırıyorlar. İkincisi, iş bulsan bile çalışma koşulları ve birebir yaşadığın işveren ilişkisi rahatsız edici. Ayrıca bu işte ne kadar çok çalışsan ve ne kadar az kazansan da bu koşulların değişme olasılığını gözetiyorsun. Peki şimdi çalışacak olsan evden mi çalışırsın, mesaiye bağlı mı çalşırsın?**
- Evet böyle görüyorum ama şimdi olsa mesaili çalışırım. Hatta bırak 2 bin lirayı bu işten bunaldığı için o zamanlar asgari ücretten daha az maaşa çalışmayı kabul edenler oldu çevremde.
- **Peki evden çalışmanın avantajı sayılan, "çalışma saatlerini belirleme özgürlüğü" için ne söylersin?**
- Elbette yalan. İnsanlar senin sürekli çalışmadığını düşünüyorlar ama öyle bir şey yok.

Kendi saatini kendin belirlemezsin. O ancak şöyle olur: Öğrencisindir mesela, aracılarla çalışırsın günde on yazı yazarsın. Adam sana gece verir siparişi sen ertesi güne kadar istediğin bir zaman diliminde yazarsın. Onun getirisi de üç yüz maksimum beş yüzdür.

- **Peki evden çalıştığın zamanlarda "boş zaman" kavramı senin için ne ifade ederdi?**
- Ertesi güne iş almak ve başka ne iş yaparım diye düşünmek. Boş zaman demek iş kaygısı demek.
- **Peki eşinle beraber çalışıp sizi rahat ettirecek, hatta birikim yapmanızı sağalayacak kadar kazandığınız zamanlarda tatil yaptınız mı hiç?**
- Hayır. o zamanlar borç ödüyorduk. Sadece bir dönem ara verdik sonra da acısı çıktı zaten. Bu sadece içerik yazarlığı için geçerli değil, bütün sektör için geçerli ve emekliliği düşünmüyorsun bu süre zarfında. Yarın ne olacak diyorsun. Çünkü yarın işsiz kalabilirsin.
- **Evden çalışmanın zaman açısından daha kıstlayıcı olduğunu söylüyorsun. Peki kazancın artarsa hayatın boyunca yapacagın iş olarak yine bu işi düşünür müsün?**
- Daha önce de dediğim gibi şu an biraz seçici davranırım iş konusunda ama hayatım boyunca bu işi yapmak istemediğim kesin.

7. H. Ç. Teknik Ressam, İstanbul.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- 4 sene iklimlendirme proje bazli mekanik çizim. Evet mesaili de çalıştım.
- **Hangisi daha rahat ve stressiz?**
- İkisi de stresli ve rahatsız
- **Peki hangisi daha kazançlı?**
- Freelance
- **Peki iş olduğunda evden günde kaç saat çalışıyorsun ortalama?**
- Projeye göre 13-15 saat.
- **Projeler genelde ne kadar sürer?**
- 3 hafta ile 3 ay arası

- **Peki birim zaman üzerinden hesaplarsan hangisi daha kazançlı?**
- Aslında bitirmem gereken zamandan erken bitirip yatışa geçiyorum, o yüzden freelance daha kazançlı.
- **Peki işi erken bitirince yeni bir iş almadan kendine boş zaman yaratabiliyor musun?**
- İş varsa asla geri çevirmiyorum ama yeni bir iş bulana kadar tatilde oluyorum.
- **Her sene yaz tatiline çıktın mı?**
- Evet
- **Mesela 1 aylık bir projeyi bitirdiğinde, iyi kazanmışsan, "bu para bana bir kaç ay yeter" düşüncesiyle rahatlıyor musun?**
- Hayır. Uzun süre çalışmadığında işsizlik hissi oluşuyor. Mesela tatile çıktığımda son günler iyice geriliyorum, "artık döneyim" diye.
- **Tamam 1 aylık bi proje sırasında 30 gün (iş bitene kadar) günde 13-15 saat çalışıyorsun. 8 saatlik düzenli ücretli bir işi tercih etmen için ne kadar ücret isterdin?**
- 4000-4500 TL
- **Şu an bunun 2 katı çalışıyorsun aşağı yukarı. 8-9 bin kazanıyor musun ki?**
- Yo hayır. Aslında 4000 de kazanmıyorum her zaman. İyi bir proje olduğunda... Yok ya işin aslı şu psikolojiden kurtulmak ve kendime gelmek için şu an asgari ücrete bile çalışırım. 1 yıldır iş almıyorum. Yine de bir dağınıklık var, gecem gündüzüm karıştı.
- **Nasıl geçiniyorsun?**
- Erkek arkadaşım ofiste çalışıyor. O çok çalışıyor, eve gelince gece 2-3'e kadar ayrı freelance çalışıyor, sabah 8'de yine işe gidiyor. Ama kendini de geliştiriyor tabi.
- **Freelance sence mesaili işten yıpratıcı mı?**
- Kişiden kişiye değişebilir. Ben tercih ettim ama sosyal hayat falan kalmıyor, gece hep çalışman lazım, ardından yeni iş bulsam başka bulmasam başka dert.
- **O zaman freelance çalışmanın daha özgür bıraktığı söylemi yanlış mı?**

- Ben hiç duymadım öyle birşey. Sabah gitmen gereken bir saat yok ama pc başına bir oturuyorsun, şu da bitsin şu da bitsin derken bir bakıyorsun 10 saattir pc başındasın. Tek avantajın bence, yol süresi ve yayılarak çalışma şansın. Ama memur olunca da her gün aynı döngü.
- **Boş zaman kavramını kendine göre tanımlar mısın, ansiklopedik olarak değil ama ne anlama geliyosa senin için?**
- Şu an için, boş zaman değil, verimli zaman olarak tanımlarım. Eskiden boş zamanımda oyun oynardım, şimdi oyun yapıyorum hobi olarak.
- **Ne oyunu?**
- Unity android ios icin platform oyunu/ hayatta kalma. Yazılımımı geliştirmek ve programlara hakim olmam için...

8. A. E. Fotoğrafçı/Yazar, İstanbul.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- Çalışma hayatımın tamamı freelance. Yani 15 yıldan fazladır böyleyim. Henüz bir sigorta girişim yok mesela... O yüzden yaptığım tek bir iş yok, birkaç kolda duruma göre iş çıkınca yapıyorum.
- **Mesaili de çalışıyor musun sigortasız da olsa, bir kurumla bağlılığın var mı? Bu arada yaptığın iş nedir alan olarak?**
- Yok, yani bir kurumla anlaşma, sözleşme gibi birşeyim yok. Kişisel ilişkilerim ya da iş yaptıktan sonra tanışıklıklarım sayesinde iş geliyor. Yaptığım işler, fotoğraf çekmek, kamera kullanmak, yazı yazmak gibi şeyler.
- **Peki kendi geçimini kendin mi sağlıyosun; kira vs. Yoksa ailenle misin?**
- Yok, kendim sağlıyorum, yeni evliyim.
- **İş sürekliği nasıl? Kabaca ayda kaç gün çalışırsın, aradaki boşluklar nasıl oluyor; haftalık ya da aylık?**
- Bu soruya yanıt vermem için biraz kendimden bahsetmeliyim... Ta üniversitedeyken karar verdim düzenli bir işte çalışmamaya. Dedim ki, "benim için her şeyden önemlisi zaman." O nedenle mümkün olan en az paraya/tüketime ihtiyaç duyacak bir hayat yaşamaya başladım. Dolayısıyla, iş sürekliliğini de bu belirledi. Yani, diyelim aylık 500 liraya ihtiyaç duyuyorum

ve bir iş bana 1,5 ayda 3500 lira kazandırıyorsa, ben o para bitene kadar çalışmıyorum. Bitince iş bakıyorum filan... Böyle...

- **Peki ama bunu sağlarken devreye kaygılar girmiyor mu? Yani 2 ay sonra uzun süre iş gelmeyebilir, bu durum seni maksimum kazanca yöneltmiyor mu?**
- Giriyor, hem de nasıl! Ama bir şekilde şansım yaver gidiyor ya da kendimce bir şeyleri çözdüm de farkında değilim galiba... Yok, hiç maksimum kazanç düşünmedim. Sadece "bu işi yaparsam ne kadar zamanımı alır"a baktım hep. Verdiğim zaman, kazanacağım zamana değerse yaptım o işi. Ama şöyle bir durum var: Acaba ben "freelance" tanımına giriyor muyum? Çünkü tek bir iş kolunda ve iş kovalayan birisi değilim aslında. Mesela bazen hiç iş bulamazsam bir süre garsonluk gibi işler de yapıyorum... Bu biraz daha farklı sanırım.
- **Peki güvendiğin başka şeyler var mı? Mesela "çok sıkışırsam evden alırım..." ya da ev kira mı?**
- Ailemden almıyorum, onlar beni düzenli bir işte çalışıyor zannediyorlar. Güvendiğim şey şu aslında: Bir gün ölecek olmamı bilmem. Yani eğer baktım ki maddi koşullar ruhumu ezecek kadar zorluyor, insanlık onuru dışında bir şeylere zorluyor, o ölüm zamanını kendim belirlerim işte o vakit.
- **Yani şöyle bir şeyi vurguluyorsun sanırım: Teknolojiyle birlikte iş biçimleri dönüşüyor, evden çalışma vs. ama bunu ilerleme olarak görmüyorsun, tersine baskı daha şiddetli senin için ve bu yüzden buna direniyorsun. Koşulların dayatmasına karşı durabilmek için irade gösteriyorsun, az paraya tamah etmek gibi...**
- Evet böyle de denebilir. Aslında mevzu boş zaman yaratma da değil. Yaşadığını hissettme diyeyim. Boş zaman yaratma durumunda da bir boşa geçen zaman algısı/durumu var çünkü. Ben o histen ya da mecburiyetten uzaklaşmaya çalışıyorum. Uyandığım zaman o gün ne yapacağını bilememek yani... O güne o gün karar vermek...
- **Sence freelance çalışmanın getirdiği bir özgürlük var mı zaman açısından? Kurumun yarattığı baskıya alternatif mi evden çalışmak? Bu 15 yıl içinde iyi kazandığın süreçler olmuştur, atıyorum 2 ay iyi iş**

çıkartmışsındır iyi kazanmışsındır, "artık 1 hafta çalışmadan tatil yapacağım" dediğin oldu mu hiç?

- Ben iş odaklı yaşamıyorum. Kariyer kaygım da yok. O nedenle o özgürlük sorunu bende yok. Ama düşüncem şu ki, iş iştir. Sonuçta yanı başında olmasa da bir yönetenin varlığını hissetmek ya da bir iş yapmak üzere iraden dışında bir süre harcamak kafidir. Bence insanların kaçırdığı da bu. Evde olup, sık kahve molası vermek ofis yerine eve hapsolmaktır. İyi kazandığım süreçler oldu ama bende tatil kavramı da yok. Tatil, çalışan insanlar için geçerli. Benim hayatımın kendisi bir tatil gibi zaten. Yeterli maddi imkanım varsa dilediğim zaman dilediğim yerde olabilirim, illa bir yere gitmek değil, gidebilme durumu içinde olmak yani... Bir engelim yok. Mesela bir işten 3600 lira kazanmıştım. o dönem kiram 250 liraydı. O parayla 9 ay çalışmadan yaşamıştım. Öyle haftalık filan değil, bildiğin yıllık dönemlerim oluyor benim. Son bir yıldır iş biraz değişti. Haftalık düzenli yazı yazıyorum ama bu da iş değil benim için. Çünkü gazeteye şöyle dedim: "Bize sunulan haberler var sürekli, bir politikacının, bir ünlünün ya da başına ilginç bir şey gelmiş birinin... Ben bunların dışında sıradan insanın gündemini yazacağım" dedim. Biraz alanımı kendim yarattım. Oradan yazı başı 100 ya da 150 lira gibi bir para geliyor şimdi. Bazen bir yayınevine düzelti işi yapıyorum. Kitap başı ortalama 150-200 arası da o oluyor ama kitap işi çok nadir. Yine aynı nadirlikte kitap kapağı fotoğrafı işi oldu ya da kitaba makale... Bir yaz eş dost aracılığıyla düğün fotoğrafı çekmişliğim de oldu.
- **Anladığım kadarıyla, bu Gazete Duvar'dan önce, süreklileşen bir kaygıdan tam kurtulamasan da, yaşam biçimini iradi olarak kurarak bir mücadele veriyordun. Böyle diyebilir miyiz?**
- Evet, özgürlüğüm için kendimi sıkı disipline ediyordum maddi anlamda. Mesela dışarıdayım ve açım, "yemeğe vereceğim 20 liranın karşılığında ne kadar çalışırım" diye hesap ederim ve o yüzden dışarıda asla yemem. 3 liralık dürüm bile olsa yemem yani. Çünkü bu bana özgürlük anlamında bir sürekilik sağlıyor. Bu bir yaşam stratejisi aslında. Freelance çalışmayı içine alan ama asla o sınırda olmayan... Ne olursa olsun teslim olmamaya çalışıyorsun... Geçen yaz evlendim bu arada.

- **Gazete Duvar'da çalışmaya başlamanda, evlendikten sonra bir sürekliliğe kavuşma eğilimi de var mı? Bir nebze olsun düzenli para...**
- Evet, çünkü maalesef ihtiyacımızın dışında, yani bizim için lüks bir kira bedeli ödüyoruz. İlk kez tek kalıyoruz. Hep ev arkadaşımız olmuştu çünkü. O nedenle biraz endişelendik ama açıkçası takılardan kalan paraya da güvenmiyor değiliz.
- **Bir süre sonra, 3 bin TL civarı bi iş bulsan, ya da atıyorum memurluk gibi, güveneceğin bir iş, başlar mısın?**
- Şartlara bağlı... İş hayatımı ele geçirecekse çok düşünürüm. Ama eğer mecbursam şu hesaba girerim: Kaç TL maaş alırsam 1 yıl çalışmamama yeter? İki kişiyiz ve aylık kişisel harcamalarımız toplam 150 lira filandır, gıda artı yol filan... Bir tek kira belimizi büküyor. Yoksa hiç çalışmam!
- **1500 mü demek istedin?**
- Yok, yüz elli.
- **Aylık mı? Nasıl olur?**
- Paraya muhtaç olmamak için paradan bağımsız yaşamaya çalışıyoruz. Genelde evdeyiz. Evde yiyip içiyoruz. Pazardan alıyoruz her şeyi.
- **Ben de pazara gidiyorum ama yine de aylık 150 TL yetmez ki...**
- Yetiyor vallahi, bence sizler çok harcıyorsunuz. Biz biraz az yiyoruz. Mesela meyva almayız. Sebzeleri de mevsiminde olan, bol bulunanlardan seçeriz ki, az tutsun. Yukarıda da dediğim gibi, zaten öleceğiz, daha ötesi yok. Baktık çok sefiliz ya da çok zorlanıyoruz çözümü var. Ama bu durum şimdilik -neyse ki!- varlığını dahi hissettirmedi.

9. M. K. Grafiker. Kocaeli.

- **İşin nedir? Biraz bahseder misin?**
- Normalde grafikerim. İşimden arta kalan zamanlarda da freelance grafikerlik yapıyorum. Bazen evde, bazen gidip ajansta işimi yapıyorum.
- **Belli kurumlara bağlı çalışıyorsun yani...**
- Evet, mesela sürekli çalıştığım bir yer, ufak tefek işler ya da problemler için çağırdığında gidip yapıyorum ve bunun için para almadığım da oluyor. Ama daha büyük işlere gittiğimde para alıyorum.

- **Aldığın bir işin süresi ortalama ne kadardır?**
- Gelen işe bağlı açıkçası. Mesela bir logo tasarımı 5-6 gün sürüyor ama bir broşür tasarımı, sayfa sayısına bağlı olarak bir kaç saat sürebiliyor.
- **Peki, bazen ofiste bazen de evden çalıştığını söyledin. Uzun erimli bir iş olsa ofiste mi çalışmayı tercih ederdin, evden çalışmayı mı?**
- Evden çalışmayı tercih ederdim. Kendi zamanımı ve çalışmamı kontrol etme açısından benim için daha mantıklı olurdu. Sonuçta iki şekilde de para kazanıcam ama birinde birileri benim sırtımdan kazanacak. Evde kendim çalıştığımda ise kendi pazarlama, satma şansım olacak, kar marjım daha yüksek olacak.
- **Sence boş zaman nedir?**
- İşimden ayrı, ailemle geçirdiğim zamanlar benim boş zamanım oluyor. Ama mesela bugün işten çıkınca ajansa gidip yeni bir proje üzerinde konuşucaz, bu konuşmalar da işin parçası. Tüm bunların dışında kalan, boş zaman.
- **Ailenle geçirdiğin zamanın dışında kendine ayırdığın zaman var mıdır? Senin boş zaman aktiviten nedir?**
- Cep telefonundan sosyal medyayı haber amaçlı takip ediyorum. Onun dışında bir şeyler okumaya çalışıyorum ama genelde bunlar işimle ilgili, grafik dergileri falan oluyor.
- **Tek geçim kaynağın olsaydı, freelance mi kuruma bağlı mı çalışmayı tercih ederdin?**
- Yani düzenli işi herkes ister ama anlaşamadığınız noktalar oluyorsa kendin çalışmak alternatif olur.
- **Zamanın ve çalışman üzerinde başkasının denetiminin olmaması sana göre bir avantaj mıdır?**
- Yerine göre avantaj, yerine göre dezavantaj. Sosyal güvenceden tazminattan falan mahrum kalmak dezavantaj. Ama dediğim gibi iş yapma biçiminde özgürlük sağlıyor freelance.
- **İşverenin baskısından mı bahsediyorsun?**
- Hayır patrondan çok müşterilerin. Ofiste çalışırken müşteri seçme şansın olmuyor ve saçma şeyler dayatabiliyorlar, mecburen yapacaksın. Ama evden, müşteriyi de seçebiliyorsun. Bu durumda yaptığım iş içime siniyor, diğer türlü içime sinmeyen kötü işler yapmak zorunda kalıyorum.

- **Freelance çalışmaya günlük ayırdığın zaman ortalama ne kadar?**
- Şu an mesaili işin dışında freelance çalıştığım için günde 2 saat falan çalışıyorum ama sadece freelance çalışan arkadaşlar var, çok daha fazla çalışıyorlar.
- **Birim zaman üzerinden karşılaştırsan hangisi daha kazançlı?**
- Freelance çalışmak daha kazançlı. Aradaki aracıların aldığı para da bana kalıyor, vergi de ödemiyorum.
- **Sadece freelance çalıştığın süreçte çalışma saatlerini nasıl ayarlarsın?**
- O zaman sistem kendi baskısını kendiliğinden gösteriyor. Ne kadar bulursam o kadar çalışırım diyorsun, yeni bir işi ne zaman alacağım belli değil, belki bir süre hiç iş bulamayacağım. Mesela büyük bir iş aldım, onu bitirene kadar başka iş düşünemem, onu yetiştirmeye çalışırım ki paramı zamanında alayım. Ama o sırada ufak tefek işler çıktığında geri çeviremiyorum, aralara sıkıştırıyorum. Çünkü bu işler av gibi, ne zaman ne kadar çıkacağı bilinmez, bulduğunda hemen yapışıyorsun.
- **Peki bu durum tüm grafikerler için mi geçerli, yoksa deneyime göre değişkenlik gösteriyor mu?**
- İşe yeni başlayan biri için durum çok daha zordur. Bir sürü iş ziyan olabilir, geri döner. Zaten tanınmadığın için az iş var. O yüzden yeni grafikerlerin freelance çalışmadan önce ajanslarda çalışması daha iyi olur.
- **Freelance olarak hedefindeki maksimum aylık kazancın yarısını mesaili bir işte sosyal güvenceyle birlikte kazanacağını bilsen tercih eder miydin? Bunun, boş zaman açısından avantaj getirececeğini düşünüyor musun?**
- Eğer o maksimum kazancın yarısı geçinmeme yetiyorsa evet, düşünürüm. Kendime ve aileme daha fazla zaman ayıracağımdan dolayı, geçimimi sağlıyorsa 8 saatlik bir mesaili işi tercih ederim. Hem zaman açısından hem yıpranma açısından, hem de sosyal güvence açısından...
- **O halde, freelance çalışmanın, çalışanın tüm zamanına yayıldığını söylemek doğru olur mu?**
- Evet, freelance çalışmak, sizi güdümüne alıyor. Güvencesizlik, daha fazla kazanma hırsı yaratıyor. Ama şu da var, eğer yeterince bilinen bir freelance çalışan olmuşsanız, bir düzen, süreklilik yaratmak mümkün. Ama bunun için

süreklki aynı yerde olmak ve işlerin yolunda gitmesi gerekir. Mesela ben daha önce Gaziantep'de çalışıyordum ve oradaki tüm çevreyi tanıyorsum. İstanbul'a geldim ve sıfırlandım. Herşeye sıfırdan başladım.

- **Peki internet ağı bu konuda işe yaramıyor mu, yani eski çevrenizle iş yapma konusunda?**
- Hayır, internet ikili görüşmelerin yerini tutmuyor, daha çok piyasa gibi işliyor; kim daha ucuz iş yapar diye bakılıyor internetten.

10. Ş. İ. Çevirmen. İstanbul.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- 20 yıldır serbest yeminli tercümanlık yapıyorum. Bunun dışında mesaili de çalıştım.
- **Hangisi daha rahat ve stressiz?**
- Her ikisinin de avantajı /dezavantajı var, çalışılan kişiye, firmaya göre ve işe göre çok değişir.
- **Bundan sonrası için sürekli evden çalışmayı mı düşünüyorsun?**
- Hayır ama duruma ve şartlara göre değişebilir şartlar ne getirir bilemem.
- **Birim fiyatına göre düşününce, mesaili çalışmak için freelance'in ne kadarı kadar kazanman gerek? Aynı kazanacağını bilsen kuruma bağlı çalışır mısın mesela?**
- Bu, gelir beklentisiyle doğrudan alakalı, gelir hefedime göre değişir. Şu an zaten part time maaşlı çalıştığım ayrı bir iş daha var düzenli sabit bir gelirim var yani. Emekli olunca da olacak.
- **Sosyal güvencen var yani?**
- Sigortam çoktan doldu, yaşımın dolmasını bekliyorum.
- **Peki hangi iş daha çok zamanını alıyor?**
- Projeye ve iş yoğunluğuna göre değişiyor. Hem sözlü hem de yazılı tercüme yapıyorum. Ofis yoğunluğu ise çok değişken. Aynı şekilde noter ve yazılı çeviri yoğunluğu da çok değişken ve belirsiz. Hiç bir şey net değil.
- **Evden çalışırken, günde kaç saat çalışırsın?**

- İşin yoğunluğuna ve süreye göre değişiyor. Çok acilse ve önemliyse bir kaç saat uykuyla bile idare ettiğim oluyor, günlük kapasitemi çok zorluyorum. Yeri geliyor tuvalete gidecek zamanım bile olmuyor (abartı değil), saniyelerle yarıştığımı bilirim.
- **Peki boş zamanını belirlemek, freelance çalışırken senin elinde diyebilir miyiz?**
- Hayır. Çok önemli acil işim olmadıkça öncelik çevirilerdir ve müşterilerdir, yani profesyonel işimdir. Diğer işlerimi çeviriler olmadığı zaman tamamlamaya çalışırım. gerekirse ertelerim çok acil ve son gün özel işlerim varsa mecburen yapıyorum. Tabi o zaman çeviriler zorunlu olarak ikinci plana kayıyor ama bir şekilde sonrasında telafi edebiliyorum, yani hassas dengeyi kurmaya çalışıyorum. Çalışmazsam iş yok, para yok, müşteri yok.
- **O halde ortada bir sözleşme olmasa da boş zaman-çalışma zamanı dengesi zaten belirlenmiş durumda.**
- Soyut sözleşme var. Yazılı sözleşme yapmayı ben de istemem, çünkü içinde açık uçlu ve beni mağdur edebilecek maddeler olabiliyor. Böyle bir riske asla giremem çünkü hiç bir şeyin asla garantisi olamaz. Benim dışımda gelişen olayler nedeniyle mağdur olmak ve mağdur etmek asla istemem. Çalışma hedefiyle ilgili olarak herkesinki farklıdır. Kendi düzeninizi kendiniz kurma açısından avantajlı bir iş bu. Örneğin yapmak istediğiniz kadar çeviri işi alabilirsiniz. Bu herkese göre değişir, herkesin kapasitesi de farklı gelir beklentisiyle de doğrudan alakalı elbette.
- **Realitede bu mümkün oluyor mu ama? mesela "bu kazandığım 3 ay çalışmadan yeter" deyip ara verdiğin oldu mu hiç? Tatile çıkıyor musun mesela?**
- Hayır, demedim, çeviri yapmak hayat şeklim oldu. Çok seviyorum; sadece maddi açıdan değil manevi tatmin. Her zaman fazla para iyidir; zararı olmaz, faydası olur. Evet eşimle tatile çıkıyorum.
- **Tatilde çeviri işi için iletişimi kapatıyor musun?**
- Hayır çoğunlukla devam ediyorum. Çok acil ve önemli ise duruma göre değerlendiriyorum, tatildeki şartlarıma göre. Tatilde mesela kitap çevirdim ama bu iş gibi değil eğlence gibi geldi.
- **Ortalama verecek olursan günde kaç saat çalışırsın?**

- 12. Tabi buna çeviri yapmadığımda çeviri ile ilgili metinler okumam da dahil; piyasayı araştırırım vb.
- **Peki olur da memur statüsünde çalışacak olsan (iş garantisi haklar, 8 saat ve h.sonu tatil vs), atıyorum 4 bin TL kazanacak olsan freelance çalışmayı bırakır mısın?**
- Hayır, 20 yılda kurduğum bir düzenim var, sürekllli müşterilerim var, emekliliğim de var, bekliyorum az kaldı. Emekli olunca da bu işe devam edeceğim. Çeviri yaparken kendimi iyi hissediyorum.
- **Boş zaman senin için ne anlama geliyor?**
- Dinlenmek, özel işlerime, sevdiklerime evime zaman ayırabilmek, saatle yarışmamak, özgürlük. Kazandığım parayı özel ihtiyaçlarım için kullanıyorum; yardım kuruluşlarına ve kedilere falan harcıyorum boş zamanlarımda.
- **Peki boş zamanında kaygı taşıyor musun?**
- Evet bazen. Sanırım işkolik oldum ve bağımlıyım.
- **Söylemek istediğin başka bir şey var mı?**
- Bizim piyasa çok denetimsiz, fiyatların sabitlenmesi lazım. Mesela öğrenciler çıkıyor yarı fiyatına iş yapıyor. Baroların avukatlar için belirlediği gibi bir standartlaşma olmalı.

11. S. E. Çevirmen, İstanbul.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- Şu an çalışmıyorum, sektör değişikliğine gidicem. 3 ay kadar freelance çevirmenlik yaptım. Mesaili olarak 3.5 sene, önce çevirmen ve editor daha sonra da proje müdürü olarak çeviri firmalarinda çalıştım.
- **Hangisi daha rahat ve stressiz?**
- Mesaili çalışma derim ben.
- **Neden?**
- Çünkü kendi başıma çalıştığım zaman sistemi oturtamıyorum gevşek davranıyorum,
  seriyorum falan böyle...

- **Peki kendi geçiminden sen mi sorumlusun, yoksa ailenle mi yaşıyorsun? Bakmakla yükümlü olduğun kişiler var mı?**
- Annemle birlikte yaşıyoruz ve evin bütün sorumluluğu benim üzerimde; kira, fatura, yeme içme her sey...
- **Peki kazanç olarak karşılaştırırsan? Evden ya da büroda çalışmayı...**
- Simdi şöyle; yaptığın işe göre değişir ama evden çalısarak ofiste çalıştığın para kadarını ya da daha fazlasını kazanmak için hem çok sistemli olmak zorundasın hem işverenlerin verdikleri teslim tarihlerine uymak zorundasın. Bu da gecen gündüzün olmuyor, birbirine karışıyor demek oluyor. Üstelik eşit ya da daha çoğunu kazanmak için de bayağı çalısmak gerekiyor evden. Ama ofisteyken 9-6 calıştığını biliyorsun, günlük çalışma saatin belli, haftasonu iş yok. Diğerinde belki ayın 28 günü çalışıyorsun, yüksek ihtimal gecen gündüzün olmuyor. O paraları kazanmak için dinlenmeden çalışmak gerekiyor falan filan.
- **Freelance iken boş zamanı yaratma özgürlüğünden bahsedilebilir mi o halde?**
- Üç beş kuruş kazanmak yetiyorsa, ailenin yanında yaşıyorsan ya da paraya çok ihtiyacin yoksa o zaman okey.
- **Birim zamanda ne kadar kazandığını söyleyebilir misin?**
- Bu tamamen değişir; ücretler de zaman da işe göre... Biri verir 10 bin sözcük, 5 günde yaparsin, biri verir 2 bin, 1 günde yaparsın. Ama aynı anda birden fazla firmayla çalışırsın genelde ve üst üste projeler oluyor hep, farklı hacimlerde. Asla planlayamazsin; zamanı da kazancı da...
- **Kabaca, iş yoğunken günde kaç saat çalışırdın evden?**
- Değişiyodu benim işte; bir gün abanırdım mesela 12 saat çalışırdım, iki gun 7'şer saat çalısırdım. Ya da bi gün çalışmayım dinleneyim diye sabaha kadar işi bitirmeye çalışırdım. Freelance'de bu tip verileri vermek kolay değil hiç. Mesela 1 hafta yoğun çalışıyordum, sonra 3 gün boş geçince aynı şeye geliyordu aslında. Yani kaç saat çalıştığımın bir önemi kalmıyordu. O yüzden ya kazancı düşünmeden izin gününe bakacaksın ya da kazancını düşünmeyeceksin, yapacağın izin gününe bakacaksın.
- **O halde senin için boş zaman, işsizlik ya da kayıp kavramları ile birlikte hissedilen bir şey mi?**

- Aynen öyle. “Tüh keşke iş alsaydım çalışsaydım bugün de, daha çok kazanırdım” gibi hissediyor insan. Şöyle bir şey var yalniz: En azından bizim sektörde... Eğer ki yurt dışındaki firmalarla çalışıyorsan, düzenli iş alıyorsan, o zaman evet, gerçekten kazanırsın. Çünkü Euro ya da Dolar üzerinden alıyorsun ayni birim fiyatlarını. Haliyle direkt üçle çarpılmışı oluyor. Aynı miktarda işi yurt dışına yaptığında en az 3 kat kazanıyorsun. O zaman daha çok dinlenebilirsin ya da “yok ben çok kazanacağım” da diyebilirsin.
- **İyi kazansan bile, “kayıp kayıptır” demez misin? Örneğin "bu para bana 3 ay yeter" deyip 1 hafta tatil yapar mısın?**
- Ben yaparım, o yüzden de mesaili iş arayışındayım işte şu an.
- **Genellikle mesaili çalışanlar freelance çalışmayı daha çekici bulabiliyor. Patron yok başında, mola için izin istemiyorsun, sabah istediğin saatte kalkarsın falan. Fakat senin söylediklerinden anladığım kadarıyla bunlar kendini geçindirmek zorunda olmayanların söylediği şeyler daha çok. Geçinme zorunluluğunun kendisi bir dayatma olunca, zamanı organize etme özgürlüğü de anlamsızlaşıyor sanırım.**
- Aynen öyle. Sabah istediğin saatte kalkıyorsun ama gece boyunca çalışmak zorunda oluyorsun mesela, “uykum geldi ben yatıyorum” diyemiyosun. Zaman açısından bir avantajı yok.

12. E. A. Post-prodüksiyon. Eskişehir/İstanbul.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- Daha önce farklı firmalarda aşağı yukarı 5 yıl inhouse (mesaiye tabi) çalıştım. Ama bunun dışındaki yaklaşık 5-6 senede inhouse çalışmadığım süreçlerde freelance çalıştım. Yaptığım iş post prodüksiyon (kurgu).
- **Hangisi daha rahat ve stressiz?**
- Her birinin avantaj ve dezavantajları var. Mesaiye tabi çalışmanın en olumlu tarafı düzenli maaş geliri ve ne zaman ne yapacağının belli olması. Onun dışında tabi ki benim kişisel yapım açısından düzenli çalışma biçimi bir yerden sonra monotonluğa dönüşüp verim düşüşüne sebep oluyor. Freelance çalışmak bu bakımdan daha heyecanlı ve verimli. Ayrıca inhouse çalışmanın

avantajı çalıştığın firmanın bakış açısı ve beklentilerini çözmüş oluyosun ve ne istediğini anlayabiliyorsun yani ortak dili konuşmak daha olası hale geliyo fakat freelance de her çalıştığın firma için bu süreç sıfırdan başlıyor diyebiliriz ve ortak dili konuşmak daha zaman alabiliyor. Ek olarak freelance çalışma da çok daha fazla insanla iş yapmaya başlıyosun ve farklı insanları tanımak hem keyifli hem de ilerde iş ağını geliştirmek adına çok avantajlı olabiliyor ki bu durum inhouse çalışanlar için daha kısır oluyor

- **Peki kazanç açısından kabaca karşılaştırırsan nasıl bir oran çıkar?**
- Freelance geliri blok olarak baktığında mesaiye nazaran çok daha yüksek ama süreklilik ve devamlılık açısından baktığında eğer iyi bi iş ağına sahip değilsen dezavantaja dönüşebiliyor. Yani sen 1 hafta çalışıp ama 1-2 ay boş kalırsan aynı hesaba da gelebiliyor. Ayrıca bu açıdan daha stresli olabiliyor. Benim için kazanç çok değişken ama iş olduğunda bir ayda 10 bin kazandığım da oluyor, hiç iş olmayan aylar da oluyor. Ortalama aylık 3-5 bin TL diyebiliriz.
- **Peki o zaman saat başı olarak karşılaştırman mümkün mü? Yani boş geçen zamanları hesaba katmadan. Yani 1 haftalık bir iş aldın diyelim ve bu 7 gün boyunca günde kaç saat çalışırsın ve ne kadar kazanırsın? Senin için 1 haftalık iş demek, günde kaç saat çalışmak demek?**
- Bir iki sene öncesini söyleyebilirim ancak o da şöyle ortalama 3-4 gün süren bir klip montajı için 700-1500 lira arası bi para alıyodum. Firmasına ve işine göre bu fiyat daha da yükselebiliyor tabi. Bu da ortalama günlük 200 ile 400 arası bişey yapıyor. Eğer firmanın ofisinde çalışıyosam sabah 10 gece 12 diyebiliriz ama evde çalışıyosam net bişey söyleyemem çünkü bilgisayarda proje 24 saat açık sayılır ve sadece sen aralarda molalar verip ihtiyaçlarını karşılıyosun gibi bişey oluyor. Çalışma saatleri freelancede iki etkene bağlı. Birincisi mekan ve teslim tarihi. Mekandan kastım sen freelance çalışsan bile duruma göre senden işi o firmanın ofisinde yapmanı isteyebilirler ya da sen evde kendi setinde bu işi halledebilirsin. Eğer firmada yapıyorsan tabi ki firmanın mesai saatleri senin çalışmanı etkileyebilir ama evde çalışıyorsan bu tamamen sana bağlı. İkinci faktör de deadline yani teslim süresi ki genelde çok yakın bir zaman olur, bu durumda gece gündüz çalışman gerekebiliyor işi bitirip teslim edene kadar.

- **Yukarıda dedin ki, "1 hafta çalışıp bikaç ay boş kalırsan, mesaiye tabi çalışmakla aynı şeye geliyor". O halde freealance çalışmada boş zaman demek, tatil demek değil de iş bulma kaygısı demek mi?**
- Eğer iş ağın geniş değilse evet bu strese dönüşebiliyor ama iş ağın genişse ve seçenekler bolsa o zaman tatil olarak algılayabiliriz.
- **O zaman deneyimsiz ve deneyimli çalışan açısından farklı, yeni başlayan biri için boş zaman, kafanın rahat edeceği zaman olmaz pek tekrar bi iş alma çabasına mı dönüşür boş zaman?**
- Kesinlikle. Ama buna sektör ve iş kolunun etkisi de çok büyük. Mesela kurgu alanında iş bulma olasılığı çok yüksek diğer alanlara göre. O yüzden ben avantajlıydım. Sürekli kurgu yapan birilerine ihtiyaç duyuluyordu tabi iş ağını ve çevreni geniş tuttuğun sürece. Ama örneğin bi kamera grubu post prodüksiyona göre çok daha kapalı bi grup ve genelde çok dışardan birileriyle çalışmak istememeleri kamera grubunda çalışmak isteyenlerin işini zorlaştırıyor.
- **Yani tekrar iş bulacağından emin olmayan sektörler için "boş zaman" diye bir şey yok mu?**
- Yeni başlayanların ilk başta bir firmada çalışıp iş ağını genişletmesi çok daha mantıklı olur.
- **Peki kazancın arttıkça, hızlandıkça ve fiyatın yükseldikçe şunu söyleyebiliyor musun: "bu parayla 1 ay çalışmasam da olur, 1 ay iş aramayacağım"?**
- Doğrusu, boşken çalışmamazlık etmedim hiç, iyi kazandıkça, geçireceğim her boş zamanın da değeri artıyor. Bir de işte iş bulamama tehlikesi de hep var. Zaten freelance çalışıyorsan kazandığın parayı bu öngörüyle harcaman gerekiyor. Yani 1 ay boyunca başka iş bulmazsam eğer kirayı ve diğer giderleri bu paradan ödemen gerekiyor mantığından yola çıkarak büyük bi kısmını bi kenara atıp biriktirmek gerekiyor. Ama realitede bu böyle olmuyo maalesef.
- **O halde senin boş zamanın ne kadar oluyordu? İş bulma sorunun olmadığında...**
- Freelance çalıştığım zamanlarda bu sorunu yaşamadım. Sürekli bi yerlerden iş teklifi geliyordu ve hatta bi kısmını reddetmek zorunda kalıyordum.

- **Peki boş geçirmek istediğin zaman oluyor muydu? Mesela bu 5 yıl içinde tatile çıktın mı?**
- Bahsettiğim noktada gelen işi reddederek kendine boş zaman yaratmaya çalışıyosun. Tabi ki bu noktada çok dikkatlı davranmak lazım çünkü sen gelen işleri çok fazla reddedersen bu sefer bi noktadan sonra o firmalardan iş gelmemeye başlar. Tatile çıkmadım.
- **Anlattığın nedenlerden ötürü, geçireceğin her boş zaman, kayıp ya da risk anlamına mı geliyor senin için?**
- Eğer dengeli yaparsan bu işi sorun teşkil etmez ve işveren de bunu anlayabiliyor ve senin işinden memnunsa seni bi sonraki işte tekrar tercih edecektir ama kalifiye biri değilsen durum farklı.
- **Peki şöyle diyebilir miyiz? Mesaili çalışırken işveren boş zamanına karışmıyor ama evden çalışırken sen kendi isteğinle boş zamanını işverene satıyorsun.**
- Bu işin doğası böyle bence ve karşılıklı bir faydalanma söz konusu. İşi kabul ettiğin zaman da bunun farkında olarak kabul ediyosun. Ya da şunu da diyebilirsin: "ben bu deadline için işi teslim edemem ve bu işi kabul etmiyorum" da diyebilirsin.
- **Peki hayatın boyunca freelance çalışmakla, günde 8 saat+2 gün tatil ama yarısı kadar kazanç arasında tercih yapsan? Garanti işse tabi...**
- Bu biraz kişilikle ilgili bi durum ve sorumlulukların çok etken olduğu bi konu. birincisi ben evli olmadığım için ve bakımıyla mükellef olduğum çocuklarım olmadığı için 1 ay aç kalmak veya bi takım ihtiyaçlarımı karşılayamamam çok büyük bi sıkıntı teşkil etmiyor. Ama evli olsaydım veya aileme bakmak zorunda kalsaydım bu durum çok değişirdi ve düzenli işi tercih etmeme sebep olabilirdi. İkincisi de, yukarıda da bahsettiğim gibi aynı yerde uzun süre çalışmak benim motivasyon ve iş verimimi olumuz etkiliyor ve tercih etmememe sebep oluyor.
- **Son olarak, kendin için boş zamanın tarifini yapar mısın?**
- Bana göre boş zaman diye bir şey yok. Sadece senin kendi zaman yönetiminde dış etkenlerin minimum olduğu ve kendi istek ve ruhsal ihtiyaçların doğrultusunda organize ettiğin zaman dilimi diyebiliriz. Eğer yaptığın işi seviyorsan (mesela ben kurgu yapmaktan keyif alıyordum) işin

olmadığı herhangi bir zaman diliminde kurgu masasına oturup bişeyler denemek veya kendini geliştirmek dahi bana göre boş zaman dilimine dahildir. Çünkü birincisi ruhsal olarak zevk alıyosun ve tatmin oluyorsun. İkincisi de istediğin zaman bırakabilirsin devam etme mecburiyetin yok kimseye karşı bu işi yapma konusunda sorumluluğun yok ve tamamen senin yönetiminde olan bir zaman dilimi diyebiliriz.

13. D. Ü. Reklamcı. İstanbul.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- 2001-2005 arası reklam ajanslarında çalıştım. 2005 Ekim'de istifa edip freelance çalışmaya başladım. Sadece arada geçen sene 1 sene bir şirkette çalıştım, o esnada da freelance devam ettim ama.
- **Freelance iken geçimini sadece bu işten mi kazanıyordun?**
- Evet
- **Ev kira mı?**
- Hayır
- **Evli misin?**
- Boşandım.
- **Freelance mi yoksa ajansta çalışmak mı daha rahat ve stressiz?**
- İkisinin de ayrı avantajları ve dezavantajları var. Ajansta çalışırken avantaj; düzenli maaşın olacağını biliyorsun. Dezavantaj ise çalışma saatleri oldukça kötü, hatta ağır. İş güvencen aslında sanıldığı kadar yok zira tek bir yerden maaşa bağlı olduğunda işsiz kaldığın anda daha sorunlu bir durum bence. İş ortamında yeni trendler ve teknik donanım hakkında daha haberdar olabiliyorsun, birbirinden beslenebiliyorsun, eğer iyi ekip arkadaşların varsa.
- **Genellikle evden çalışmanın zaman açısından daha özgür bıraktığı söylenir. Buna katılır mısın?**
- Benim için öyle.
- **Peki iş olduğunda günde kaç saat çalışıyorsun kabaca?**
- 4-7 saat arasında değişebiliyor. Acil iş yetiştirdiğim sıra popomu kaldırmadan 7 saat çalıştığımı bilirim ihtiyaç molası vermeyi unutup. Ama normal

düzende bir ajansta yapılacak işi 4 saatte yapıp başka şeylerle ilgilenebiliyorum.

- **Mesela 1 haftalık bir işi sen günlük 4-7 saat gibi paylaştırıyor musun, yoksa iş bu kadar zamanda bitiyor mu?**
- İki türlü de olduğu oluyor.
- **Peki daha çok çalışsan, örneğin 10 saat çalışarak erken bitirsen, yeni bir iş alma olasılığın artmaz mı? Bunu neye göre ayarlarsın?**
- O sıra ne kadar paraya ihtiyacım olduğu, yorgun olup olmadığım, gelecek müşterinin uzun vade faydalı bir müşteri olup olmaması ya da uzun vadede var olan bir müşterimin zor durumda kalmaması gibi sebepler olabiliyor.
- **Peki aylık kazanç açısından kabaca karşılaştırırsan nasıl bir oran çıkar? Sürekli iş oldugunda tabi...**
- Ajansta çalışsam daha çok para kazanırım.
- **O halde tercih sebebin daha çok koşullar mı?**
- Koşullar, işin niteliği, vakit kazancı...
- **Daha önce yaptığım görüşmelerde genelikle 10-14 saat çalışanlar oluyordu ve sebepleri de güvencesizlikti. Yani sonrasında hemen iş bulma garantisi olmadığını söylediler. Aranızdaki fark sence nereden kaynaklı?**
- 10 senede iş tarzımı ve ne tip işler yaptığımı bilenler var. Zor durumda bırakmayacağımı, vaktinde teslim edeceğimi biliyorlar.
- **İlk yıllarda aynı rahatlığa sahip değildin o halde.**
- Tabi ki... Bir Cuma istifa etmiştim ve Cumartesi tırsmaya başladım; ya müşteri bulamazsam diye. Vakit daha çok iş toplantılarında ve yeni müşteri görüşmeleriyle geçiyordu, yoksa tasarıma ayrılan zaman çok değişmedi. Şimdi oturmuş müşteriler var, artık yüzyüze buluşma ihtiyacı duymuyorlar, bir telefon veya emaille ne istediklerini anlıyorum, onlar da güveniyor, buluşmaya gerek duymuyorlar. Vaktinde eskizleri yollayıp onaylı ilerliyorum, revizyonlarla zamanında teslim ediyorum.
- **Peki gittikçe azalan bir kaygı da olsa, bu kaygının oldugunu söylüyorsun. Bu durumda boş zaman kavramı tam olarak ne ifade ediyor? Boş geçirmenin rahatlığını yaşıyor musun, yoksa bir an önce iş aramayı mı düşünmeye başlıyorsun?**

- Daha yeni "boş" bir süre geçti öyle. Ufukta görünen hiç bir proje yoktu. Bana iş ileten kişilerle temasta kaldım hep. Ama yine de proje yoktu gündemde. Başta, "bir süreçtir geçer nasıl olsa" dedim. Evde resim yapmaya, sergi/müze gezmeye falan gittim, kitap okudum, evi topladım. Ama süre epey uzayınca bayağı kafayı yemek üzereydim. Ama sonra birkaç proje çıktı.
- **Peki rutinde haftalık ya da aylık olarak tatil günlerin oluyor mu kendine yarattığın?**
- Tatil anlayışı çok farklı artık. Haftada 1 gün oluyor aşağı yukarı. Ama mesela bu hafta haber beklediğim 2 proje vardı, yani revizyon bekliyordum. Pazartesi-Salı hiç ses çıkmadı. Ben de Maçka Parkı'nda geçirdim. Planlı tatil değildi ama neticede "tatil günü" oldu.
- **Tamam o halde sen profesyonel bir çalışansın, aranan birisin bu işte ama yine de boş zamanın, işsizlikle özdeş bir yanı oluyor.**
- Evet.
- **Saatlik ücret olarak ajansla karşılaştırmak mümkün mü?**
- Oran olarak kıyaslama yapmam çok zor. Ama ajansta iş yapsan da yapmasan da geçirdiğin zaman çok, mesai de çok fazla. Ajansta üreteceğim "iş" miktarını evde daha hızlı yapıyorum ve ucuza yapmıyorum.
- **Peki hep freelance mi çalışmayı düşünüyorsun?**
- Evet, mümkün olursa...
- **Emeklilik için ne düşünüyorsun, özel sigorta mı, birikim mi?**
- Yok, bunları düşünmeye başlamam lazım artık, yaşım 40.
- **Diğer birçok görüşmeci, mesaili çalışmada boş zamanın sınırlarının daha net olduğunu, freelance çalışmada ise bunun olmadığını söyledi. Katılır mısın?**
- Katılmıyorum. Ajansta çalışırken boş zaman diye bir şey pek yok. Her an mesai uzayabilir, haftasonu çağrılabilirsin ve bu hep böyledir. Ama freelance iken hangi müşterinin yaklaşık ne zaman geri döneceğini biliyorum, deadline'larda ayarlama yapabiliyorum, iş önceliklerini kendim sıralayabiliyorum ve gerçekten ihtiyaç duyduğum zamanlarda kendi boş zamanımım belirliyorum. Sabah işe geç gittim diye kimse ters bakmıyor. Geç döndüğüm müşteriler bir toplantıda olduğumu var sayıyor. Bunu oluşturmak tabi zaman aldı. Mutlaka ilk fırsatta onlara döneceğimi ve işi zamamında

teslim edeceğimi biliyorlar veya geçen gece olduğu gibi gecenin 12'sinden sabah 4'üne bir afiş yetiştiriyorum acil lazım olduğu için. Yani mahçup etmiyorum.

- **Ama bu özgürlüğün oluşumunda senin niteliğin ve buna bağlı olarak kazancın da etkili değil mi? İlk yıllarınla birlikte düşünürsen?**
- Evet ama ilk yıllarda da bu özgürlük vardı aslında kısmen de olsa.
- **Örneğin 4 bin TL maaşla, haftada 2 gün tatille memur olma şansın olsa, seçer misin şimdi?**
- Şu an değil. "Deliye her gün bayram" diyorum.
- **Bunların dışında eklemek istediklerin var mı?**
- Aradaki fark olarak şunu da ekleyim: Bir üreticiden teklif almaya çalıştığında bir ajanstan aramadığın için ciddiye alınmayabiliyorsun. Onun dışında benim için şu an daha avantajlı freelance olmak. Genel hedefimin ayda minimum 2000-3000 TL kazanmak olduğunu belirtirsem belki bu da anlamlı olur. Güzel işler yapıp, kafamı dinlemeye, hobilerimle ilgilenmeye ve icabında seyahat etmeye param olduğu müddetçe, örneğin araba almak için, daha çok çalışmayı düşünmüyorum. Daha kazançlı iş yapmaya varım ama daha fazla saat çalışmak aynı şey demek olmuyor. Zira para karşılığı iş yapmadığım zamanların çoğunda bir takım projelere gönüllü çalışıyorum, yani para kazanmasam da yine çalışıyor oluyorum. Keyifle gönüllü olmadan hayat çok kuru. Alternatif olarak güzel çalışaraktan ayda 6-7 bin TL olması bu yaşta olması gereken ve bunu başarabilirsem yapacağım şey de daha çok seyahat etmek olur.

14. S. E. E. Küratör ve Sanat Yazarı. İstanbul.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- Üniversite yıllarımdan itibaren yani 2005'ten başlayarak freelance çalışıyorum. Bunun dışında mesaili masa başı işlerde de çalıştım. Ancak mesaili çalıştığım dönemlerde bile freelance olarak farklı işler yaptım. Benim işim, okuduğum alan olan küratörlük. Yani sergi konseptleri oluşturmak, sanatçıları bir araya getirmek ve sergiye gerekli eserleri düzenleyerek sergi

mekanında toplamak böylece bir sergi oluşturmak. Ancak bundan önce grafik tasarımı, fotoğrafçılık, reklam yazarlığı, gibi alanlarda freelance olarak çalıştım. Şu an küratörlüğün dışında sanat yazarlığı da yapıyorum.

- **Mesaili ve freelance çalışmayı karşılaştırdığında hangisinde daha rahat ve stressiz buluyorsun?**
- Tabii ki freelance. Hatta mesaili çalışmak çoğu zaman yaratıcılığımı köreltiyor ve bu yüzden eğer tam olarak istediğim şeye yönelik bir mesai söz konusu değilse (örneğin küratöryel bir iş değilse) mesaili çalışmayı tercih etmiyorum.
- **Daha kazançlı olan da freelance sanırım...**
- Hayır aslında; mesaili çalışmak çoğu zaman düzenli bir gelir olduğu için daha kazançlı uzun vadede ama freelance çalışırken iyi bir tanınırlığın varsa aldığın işler de çok daha iyi bir getiri sağlıyor.
- **Yani birim zamanda freelance daha kazançlı olsa da, boş geçen zamanları katınca uzun vadede mesaili çalışmak daha karlı.**
- Evet, freelance'in devamlılık sorunu var.
- **Peki iş olduğunda günde kabaca kaç saat çalışırsın?**
- Bu değişiyor. Ben gün içinde çok az uyuyan bir insanım. Genellikle sabahın erken saatlerinde veya akşam çalışmaya başlıyorum ve çok uzun şekilde konsantre olamıyorum. Bu nedenle iş olduğunda aralıksız 7-8 saat bile çalıştığım oluyor. Ancak günde toplam ortalama 15-16 saat kadar çalışıyorum. Bunun çoğu yazdığım yazılar için yaptığım araştırmalara gidiyor.
- **15-16 saat oldukça fazla. Bu, çalışmanın tüm güne yayılması anlamına geliyor.**
- Evet ama bu şekilde çalışmayan freelance çalışanlar var. Ben araştırmayı ve okumayı sevdiğim için genel olarak yaşamımı bu şekilde sürdürüyorum. Yani bu kadar çalışmak mecburi değil ama benim için bir seçim.
- **Buna seçim diyorsun ama, ileride iş bulma garantisinin olmaması da seçimini belirleyen bir şey değil mi?**
- Benim için tam olarak değil, çünkü akademisyenlik yapmayı planlıyorum bu nedenle araştırma konusuna özellikle eğiliyorum. Yoksa para konusunda tabi

ki hep bir belirsizlik var ancak günde bu kadar çalışmayarak da aynı parayı kazanabilirim.

- **Bu şekilde uzun süre dayanmak zordur herhalde, arada işi ertelemek pahasına da olsa boş günler yaratır mısın peki?**
- Boş günler yaratırım sıkça evet örneğin çoğu haftasonu çalışmıyorum, istediğim yerde istediğim şekilde çalışıyorum. Çoğunlukla cafelerde çalışıyorum ve bu nedenle çalışırken aynı zamanda sosyalleşiyorum da. Örneğin arada sıkılınca bir filme girebiliyorum veya başka bir şeyle kafamı dağıtabiliyorum. Yani iş ve yaşam dengesi iç içe oluyor benim için. Bunu yapabilmemin tek sebebi de sevdiğim işi yapıyor olmak. Her zaman bir yazar ve sanatçı olmak isterdim. Şu an ikisini de yapabiliyorum. Hatta kimi günler kimi akşamlar bir arkadaşımın blues grubuyla sahneye çıkıyorum örneğin.
- **Evet tam olarak çalışma ve boş zamanın birbirine girmesi bu galiba.**
- Evet tam olarak bunu söylemek mümkün. Sınırlar belirsiz. Daha doğrusu sınırları çizmek bana kalmış durumda. Bu, eğer doğru bir planlama yapılmazsa gerçekten problem olabilir ancak ben buna alıştım.
- **Peki yıllık tatil yapıyor musun 1-2 hafta ve işten tamamen uzaklaşarak?**
- Gün içinde zaten mesaili çalışanlara göre çok daha rahat olduğum için her gün biraz tatil yapıyor sayılırım ama bunun dışında da yıllık tatil yapabiliyorum. Ancak bunu 1-2 haftalık bir blok olarak yapmak yerine genellikle 2-3 günlük küçük tatiller olarak farklı yerlerde yapmayı tercih ediyorum. Kampçılığı seviyorum ve aynı zamanda tüplü dalış yapıyorum bu nedenle klasik bir beyaz yakalıdan farklı bir tatil anlayışım var.
- **Peki çok bunalıp da işten bir süre tamamen uzaklaşmak istediğin ya da uzaklaştığın oldu mu?**
- Çoğunlukla hayır ama ayrıca uzun süre ara vermek biraz riskli bir durum işten. Bu nedenle çok uzaklaşmıyorum ama zaten uzaklaşmak da istemiyorum çünkü gerçekten sevdiğim bir işi yapıyorum ve bu beni hayatta tutan şeylerden biri. Yani bir muhasebeci olsaydım örneğin belki yaşamımdan uzakta bir şeyden bahsediyor olurduk

  ama sanatla uğraşıyorum ve sanat insana çok iyi geliyor. Muhasebe böyle bir şeyi yapamaz sanırım. Bir de şu var tabi; okumayı ve yazmayı çok seviyorum. Günlük toplamda 30-40 sayfa kadar yazdığım oluyor. Bu nedenle

bu durum benim için bir tür yaşam biçimi, yani uzaklaşmayı da pek düşünmedim. En umutsuz en sıkkın olduğum zamanlarda bile yazıyor okuyorum.

- **Ama şöyle bi sorun oluşuyor kafamda: Yaptığın işi ne kadar sevsen de, bu sanat da olsa, ortada bir metalaşma olmak zorunda ki, birileri bundan para kazansın. Bu, senin işinle olan organik bağını hasara uğrtmıyor mu? Tam olarak işinde kendini ifade edebiliyor musun, özgür müsün tamamen?**
- Bu söyleyeceğim şey biraz klişe olabilir belki ama işini iyi yaptığında zorluklara dayanabiliyorsun ve bir süre sonra karşılığını da alabiliyorsun. Yoksa bugüne kadar ciddi sıkıntılar çektim, özellikle de ekonomik olarak. Zor bir alanda çalışıyorum özellikle sanat gibi Türkiye'de zor anlaşılan bir alanda çalışmak gerçekten riskli. Ama ne kadar dayanabiliyorsan o kadar ayakta kalabiliyorsun. Örneğin askerlik sürecim benim kariyerime büyük sekte vurdu hem ortalarda yoktum hem de zor koşullarda askerlik yaptığım için döndüğümde bir süre psikolojik olarak toparlanmam gerekti; yani kendi işimden epey süre uzak kaldım ve neredeyse sıfırdan başladım ki askerden 2015 Şubat ayında döndüm. İçinde bulunduğumuz ekonomik koşullarda yani neo-liberal politik ekonomik sistemde tamamen özgür olmak hiçbirimiz için tam olarak mümkün değil ne yazık ki.
- **Anladığım kadarıyla bu şekilde devam etsen, ileride bir akademisyenden kat be kat fazla kazanan biri olabilirsin ama akademisyen olmayı istiyorsun. Bunun nedeni ne?**
- Dediğim gibi benim hayalim hep yazmak ve üretmekti. Bu nedenle akademisyen olmak, kültürel birikime bir şeyler kazandırmak istiyorum. Benim ekonomik olarak büyük hedeflerim yok. Daha doğrusu şöyle bir örnek verebilirim: Altımda bir Porsche'um olmasındansa yazdığım ve okullarda referans olarak kullanılan kitaplarımın olmasını tercih ederim. Lisans eğitimim ekonomi olduğu için sanırım, paradan biraz hoşlanmıyorum ama ona yaşamak için ihtiyacım da var.
- **Son olarak, kendince boş zamanın tanımını yapar mısın?**
- İş ve çalışma şekli insandan insana göre değişen bir şey. Kimileri mesaili çalışmaya daha yatkındır, kimileri de freelance... Ben freelance çalışmaya

daha yatkınım sanırım, örneğin sabah uyandığımda kimi sorularımı cevapladığımı fark ediyorum mesela bir yazıyı nasıl yazacağımı veya bir logoyu nasıl tasarlayacağımı... Bu benim için fonda çalışan bir akıl demektir, bunu seviyorum ve bu şekilde yaşamak bana daha kolay geliyor bu yüzden freelance benim işime geliyor aslında.

15. H. F. Reklam Tasarımcısı, Grafiker ve Fotoğrafçı. İstanbul.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- 4-5 senedir reklam tasarımı işi yapıyorum. Yer yer mesaili çalıştım, yer yer freelance ama son 2 yıldır tamamen freelance'e döndüm. Ama çok yönlü çalışıyorum, sadece reklam değil, fotoğrafçılık, 2D çizim, grafik animasyon...
- **Peki ofiste çalışmayı tamamen bırakmanın nedeni, koşullara mı bağlıydı, yoksa bir karar mı verdin?**
- Daha önceki koşullara bağlı olarak çeşitli şekillerde çalıştım ama ofiste çalışırken de bir yandan freelance iş yapıyordum. Ama ofiste yeterince çalışıp piyasaya dair fikir ve çevre edindikten sonra artık aynı işi evden daha çok kazanarak yapmak çok daha mantıklı. O yüzden artık freelance çalışıyorum.
- **Aynı sürede yapılan iş bazında karşılaştırınca, kazanç açısından nasıl bir oran çıkar?**
- Yapılan işin niteliğine, projeye göre çok değişiyor ama iyi bir iş aldıysanız, mesaili olarak aylarca çalışarak kazandığınız parayı, freelance olarak 2 haftada da kazanabiliyorsunuz.
- **Ayda kaç gün ve günde kaç saat çalışıyorsun, ortalama olarak?**
- 30 gün diyebilirim, her gün çalışıyorum. Günlük ise, çok değişiyor; 12 saat çalıştığım da oluyor, 2 saat çalıştığımda... Ama genellikle yoğun çalışıyorum.
- **Peki mesela 1 haftalık teslim süresi olan bir iş aldığında, erken bitirip birkaç gün boş kalmasını sağlamaya çalışır mısın?**

- Genelde tam tersi oluyor; işi alınca "nasılsa yetişir" diye ilk birkaç gün boş geçiriyorum, arkadaşlaral takılıyoruz falan... Sonra sıkışıp son anda işi yetiştiriyorum. Tıpkı, sınava çalışır gibi düşünün. Özellikle **tasarımcıysanız**, en iyi performans, sıkışınca ortaya çıkıyor. Neredeyse her işimi ya son dakikada, ya da birkaç saat gecikmeli olarak teslim etmişimdir; zaman açısından sıkışmak, performansımı arttırıyor.
- **Geçimini sadece bu işten mi sağlıyorsun? Ev kira mı ve nasıl bir yaşantı biçimin var?**
- Evet sadece bu işle geçiniyorum ve ev kiralık. Zaten okul biter bitmez çalışma hayatına atıldım ve bu sırada yaşam biçimimi değiştirmedim; tipik öğrenci hayatı yaşıyorum. Aylık, ortalama 3-4 bin TL gibi bir para kazanıyorum diyebilirim ve ortalama bir geçim seviyesindeyim. Aslında mesela ayda 10-15 bin TL kazandığım oluyor ama paranın büyük kısmını yine işe yatırıyorum; fotoğraf makinesine lens alıyorum, bilgisayarı yeniliyorum...
- **Boş zamanlarında nasıl bir duygu oluşuyor sende; işsizlik kaygısı, rahatlama...?**
- Eğer isim yapmışsanız, sizi arayan yeterince firma varsa, boş zaman hiç olmuyor zaten, yani bu konuda hiç bir derdim yok.
- **Peki bu hiç yorucu olmuyor mu? Çalışma aralarında mutlaka boşluklara ihtiyaç duyuyorsundur. Bunları nasıl ve neye göre düzenliyorsun?**
- Bu soruyu bir reklamcı, **bir de tasarımcı olarak** cevaplayabilirim: Bir reklamcı olarak, bir iş bitip diğeri gelene kadar geçen süre, teknik olarak boş zamanım oluyor. Bu arada, işle ilgili brifler geliyor falan... Ama tasarımcı olarak cevaplarsam, örneğin çalışırken tükendiğim, tutukluk yaptığım bir an olursa, arkadaşlarla dışarı çıkıyorum, sarhoş oluyorum mesela, sonra diğerleri eve gidip uyurken ben eve gelip sabaha kadar bilgisayarın başında çalışmaya başlıyorum. **Tasarımcıysanız**, sıkıldığınız anda uzaklaşmanız lazım, döndüğünüzde daha iyi çalışabilmek için.
- **Anladığım kadarıyla boş zamanın oluşmasında belirleyici olan daha çok dış etkenler.**

- Dediğim gibi, iş bulmakla ilgili sorun yaşamıyorum, o yüzden mesaili çalışan değilim. Boş zamanımı kendim yaratıyorum.
- **Boş zamanlarda, süresine bağlı olarak ne yaparsınız?**
- "**Eğer tasarımcıysanız**", sinemada film izlerken, sevgilinizle en özel anlarınızda bile, bir kafede otururken, yapacağınız grafikte kullanacağınız renkleri düşünebiliyor, çıkarıp not alabiliyorsunuz. Eğer tasarımcı olarak düşünmek, çalışmanın yarısı ise, ben uyanık olduğum zamanın yüzde 90'ını çalışarak geçiriyorum.
- **Düşünme safhasının dışında da çalışma zamanı ve boş zaman birbirinin içine giriyor mu, yani mesela pcde çalışman gerekiyor ama evde bunaldın; dışarı çıkıp başka bir mekanda, tatilde de çalışıyor musun?**
- Evet, bakın şu laptop (Apple MacBook Ultra Thin), çok ince ve çok hafif. Bununla tatilde de çalışıyorum, kampa gittiğimde de, Sturbucks'a gittiğimde de çalışıyorum ve bunu çok seviyorum. Aslında benim ofisim bu; internete bağlanabildiğim her yer benim ofisim. Mesela bisiklete atlayıp Moda sahiline gidip laptop'umu açıp çalışmaktan keyif alıyorum.
- **Peki, çalışma zamanıyla boş zamanın bu şekilde iç içe geçmesi sana göre insanın kendisini iş dışında var etmesi olanağını ortadan kaldırmıyor mu? Yani ben mesaim bitince, ertesi güne kadar kafamda işle ilgili bir şey olmaz; benim için bir tür kendime geri dönüştür bu. Oysa sen anladığım kadarıyla bu ayrımın ortadan kalkmasını doğal karşılıyorsun.**
- Evet bu çok önemli bir nokta bence de. Mesela bir inşaat işçisini düşünün; işi bittikten sonra ertesi güne kadar düşüneceği işle ilgili bir şey olmaz zaten. Çünkü bu işte kas gücünüzü kullanmak durumundasınız. O inşaat kıyafetini çıkartıp günlük kıyafetinizi giydiğinizde, kendiniz oluyorsunuz. Ama benim için şöyle bir duurm söz konusu: ben iş kıyafetimi çıkartıp bir kenara koyayım diye bir algı olmaz. Bir de mesaili çalışan ama yaratıcılık isteyen işleri düşünün; tasarımcı, metin yazarı, mimar gibi... Bu işlerde mesaiden çıkınca da o işin teslim tarihine kadar, kafanızda yer eden bir iş vardır, çocuklarınızla zaman geçiriyor bile olsanız, kafanızda yine iş

vardır. Ama dediğim gibi kas gücü isteyen işlerde, ertesi gün tuğlaları nasıl dizmeliyim diye bir düşünce olmaz. Yani bu ayrımı, "freelance-mesaili çalışan" olarak değil, "kas gücü isteyen ve yaratıcılık isteyen" iş grupları olarak yapmak lazım. Yani benim ofiste çalışan mimar arkadaşım da, benim gibi, günün her anında, yapacağı işle ilgili kafa yoruyordur.

- **O halde senin için bu durum şikayet edilecek bir durum değil.**
- Şöyle bir örnekle anlatayım: Ben bu 5 yılda 3 kere kız arkadaşlarım tarafından terk edildim ve nedeni de işkolik olmam. Yani, kız arkadaşımla zaman geçirirken de, parkta koşarken de, kampta çadırdayken de, "yarınki sunumu nasıl yaparım" diye düşünüyor olmak" çok hoşuma gidiyor. İşimi düşünmeden geçirdiğim her zaman, anlamsız siyaset yapmak, spordan bahsetmek vb., benim için zaman kaybı. Hiç bir şey yapmazsam, arkadaşlarımla birlikte, işimin kültürü üzerine sohbet etmek de işin bir parçasıdır bence.
- **Benim sorularım bu kadar. Bunun dışında senin eklemek istediklerin var mı?**
- Sen de Eskişehir'de yaşamış olduğun için anlarsın, ben Eskişehir'de okurken, boş zamanlarımda arkadaşlarla ya da kız arkadaşımla buluşurdum, barlar sokağına giderdim ve günler böyle geçerdi. Ertesi gün kendimden nefret ederdim, kendimi geliştirmediğim için, zamanı boşa harcadığım için psikolojik bir çöküntü oluyor. Bence insan sürekli kendisini geliştirmeli. Ben bu iş gömleğinden sıyrılıp sokağa çıktığım anda, bir hiçe dönüşüyorum; sadece oksijen tüketen, yararsız bir canlıya. O yüzden boş zaman diye bir şeye inancım yok.

16. O. D. Web Tasarımcısı. İstanbul.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- Yaklaşık 10 yıldır ara ara da olsa freelance çalışıyorum ama son iki yıldır özellikle aktif çalışıyorum. Yaptığım iş web sayfası oluşturmak ve geliştirmek. Mesaili olarak da bu işi yapıyorum. Aslında ofiste düzenli çalışıyorum, evden de ek gelir olarak bu işi yapıyorum.

- **Peki kendi geçimini kendin mi sağlıyorsun? Evli misin, yalnız mı yaşıyorsun?**
- Yok, bekarım. Kendi geçimimi kendim sağlıyorum.
- **Peki freelance olarak ara ara çalıştığını söyledin; işten eve gelip bir de evden çalışmaya devam etmek yorucu olmalı. Bundan sonrası için ne düşünüyorsun, sadece freelance çalışmayı planlıyor musun mesela?**
- Hayır planlamıyorum, tam zamanlı bir işe devam ederim. Evet yorucu oluyor, zaman zaman freelance işi bırakmayı da düşünüyorum. Özellikle sosyal aktivitelerimi engellediği zamanlar oluyor; kitap okuma, politika, sinema, tiyatro, arkadaşlar ile görüşme gibi... Fakat olayın ekonomik boyutunu düşünürsek cidden faydalı olduğunu da söyleyebilirim.
- **Peki neden ofisten çalışmayı tercih ediyorsun; sadece sosyal yaşantını engellediği için mi? Freelance çalışırsan düzenli işteki 8 saatten kurtulup onu istediğin biçimde organize etme şansın olacak. Hem başında patron olmaması, giriş çıkış ve mola saatleri olmaması avantaj değil mi?**
- Evet ama freelance işin sürekliliği yok, bu konuda sıkıntı çıkartma olasılığı çok yüksek. Nispeten düzenli işte bu olmuyor, tabi onda da başka faktörler var: Düzenli olarak gittiğin işte sosyalleşme faktörü de çok yüksek örneğin zaman zaman çalıştığım firma evden çalışmamızı istiyor, onda bile fazlasıyla sıkılıyorum.
- **İş yerindeki sosyalleşme mi?**
- Evet.
- **Peki kazancın nasıl, karşılaştırırsan?**
- Mesaili şten 6 bin TL maaş alıyorum, freelance olarak da son iki yıldır 1500 TL civarı. Ama freelancer olarak sınırlı çalışıyorum, ek gelir olsun diye.
- **Peki genel olarak karşılaştırırsan neler söylersin avantaj-dezavantaj olarak?**
- Ofisten çalışmak: sosyalleşme, daha garanti olması, aynı sektörden farklı insanlar olduğu için fikir alış verişinin ve bilgi paylaşımının yüksek olması.. Bunlar avantaj. Dezavantajarı da; belli bir saat aralığında bulunma zorunluluğu, çalışma arkadaşların ile yaşayabileceğin problemler, patron firması ise yaşanacak ekstra problemler. Evden çalışmanın avantajları da işe

kıyafet saat gibi sınırlılıklar olmaması ama dezavantajları da, süreklilik problemi, sosyalleşmede sıkıntı...

- **Ücret olarak karşılaştırırsan...?**
- Benimkisi biraz düzenli bir freelance; bir firmanın yurtdışından aldığı işleri haftalık saatler doğrultusunda yapıyorum, haftalık maksimum 15 saat çalışıyorum, saatlik ücreti de normal çalışma ücretime göre hesapladım.
- **Peki ofisteki kazancının 2 katını kazanacagını bilsen ve isim de yapsan alanda, yine de freelance çalışmayı tek iş biçimi olarak seçmez misin?**
- emin değilim, o anki diğer şartlara bağlı, seçme olasılğım var ama boş zaman kıymetli benim için. Bir noktadan sonra patlama ihtimali var, sadece paradan ibaret değil hayat sonuçta.
- **Görüşmecilerin çoğu, bunu söyleseler de, boş geçen her zaman kaygı duyduklarını belirttiler; boş geçen zaman iş kaybı anlamını taşıyormuş. Tabi bu, ağırlıklı olarak evden çalışanlar için.**
- Aslında bu biraz plansızlıktan kaynaklanıyor, özellikle türkiyede internet sektöründe bu böyle. Bilinçli iş veren az, çalışanlar da kaçırmamak uğruna fedakarlıkta bulunabiliyor. Avrupada daha oturmuş gibi bu.
- **Boş zamanlarında yine işinle ilgili takip, birikim gibi şeyler yapar mısın?**
- Evet maalesef. Biten bir iş değil bizimkisi, yapmak zorunda kalıyorum, sevdiğim bir iş ama ne yazık ki rekabet o kadar yüksek ki, ister istemez bu seni ekstra vakit harcamana neden oluyor. Udemy'den video izleyip onları pratikleme, yeni bir metodolojiyi ya da teknolojiyi uygulama gibi...
- **Her gün mü yaparsın bunu?**
- Her gün değil ama bir dönem çok yüklenip bir dönem daha rahat geçtiği oluyor
  ama bir süreklilik var gene de.
- **O halde bu bahsettiğin rekabetten dolayı, boş zamana önem versen de tam "boş zaman" olarak geçiremiyorsun.**
- Evet zaman zaman. Yani bir şekilde denge kurmaya çalışıyorum. Mesela dün ekstra uğraştım, bugünü kitap okumaya ayırdım. Birazdan da çıkacağım zaten.
- **Mesela şimdi iş gelecek olsa, çıkmaktan vazgeçer misin?**
- Durumuna bağlı, parası iyise...

- **Anladığım kadarıyla senin durumunda freelance kısmı da az çok belirlenmiş, yani beklenmedik biçimde iş artışı beklemiyorsun sanırım; sağdan soldan işler çıkmıyor, önceden belli oluyor.**
- Evet, çalıştığım yerle böyle yürüyor, tek yerle devam etmek istiyorum, ekstra iş arayışında değilim.
- **Tamam, peki çalışmak ve boş zaman dengesi hakkında ne söylersin?**
- Yani bence insan olmak para kazanmaktan ibaret değil; onu harcayamayacağın sürece bir önemi yok. Eğer bir hedefin varsa ev almak, evlilik gibi, belki bir süre dayanılabilir ama uzun süreli sürdürülebilir bir iş olarak görmüyorum.

17. C. Ç. A. Mimar. İstanbul.

- **Ne kadar süre freelance olarak çalıştın ya da çalışıyorsun? Yaptığın iş nedir? Bunun dışında mesaiye tabi çalıştın mı?**
- Freelance olarak 3 yil çalıştım. Mimarim mimarlık alanında çalıştım. Freelance öncesi mesaili bir işte çalışıyordum mimarlık ofisinde. Şu an ise kendi firmam var.
- **Hangisi daha rahat ve stressiz?**
- Hepsinin de sıkıntılı yanları var aslında. Ama ben mesaili işteyken kendimi hapiste gibi hissediyordum. Freelance olunca kendi zamanını belirliyor olmak başlarda iyiydi ama daha sonra serbest zaman ve çalışma zamanı kavramı ikisi de evde olduğu için birbirine girmeye başladı. O zaman freelance sıkıntı olabiliyor, çalışman gereken saatte gezip uyumam gereken saatte çalışmak vs gibi denge bozukluğu oldu bazen.
- **Peki hangisi daha kazançlı?**
- Kendi deneyimim için söylemem gerekirse freelance olarak en kötü kazandığım zaman bile işimdeki maaş kadar kazandım. Freelance daha kazançlı ama freelance algısı biraz kötü bu anlamda bizim memlekette. Paranı alabilmek için bayağı uğraşıyorsun. Yine de freelance maaşlı işten daha çok kazandırıyor.
- **Peki birim ücreti olarak mı söylüyorsun bunu, yoksa daha çok çalıştığın için mi öyle?**

- Her ikisi için de geçerli aslında. Birim ücret daha yüksek ve aynı anda birkaç iş gelince çok çalışmaktan da artabilir. Yine de birincil olarak birim ücret diyebilirim öncelikle.
- **Mesela iş oldugunda ortama kaç saat çalışıyordun evde?**
- O biraz karışık aslında ama ortalaması 12 saat oluyordu sanırım.
- **Genelde bu şekilde kaç günde bi proje bitiyordu, günde 12 saat çalışarak?**
- Genelde freelance işler hep acil acil diye hızlı olsun istenir. Haftalık proje teslimi oluyordu genelde ve o zaman 7 gün 12 saat diyebilirim.
- **Peki karşılaştırınca ücretler nasıl?**
- Çalıştığım dönemde 2009 yılında mesela maaşım 3 bin TL idi. Freelance kazancım ise aylık 4 5 civariydi. 4,5 desek, mesaili isin haftalıgi 750 iken freelance 1100 civarı.
- **Freelance çalışırken, örneğin 1 ay sürekli iş varsa kendine tatil günü yaratır mıydın?**
- Evet ben kendimce haftasonları hep dinlenirdim. Gerekirse hafta içi çok çalışayım ama haftasonu bana kalsın diye. Genelde freelance işinde iki iş arası tatil olur hemen kendiliğinden artık 2, 3 gün, 1 hafta nasıl denk gelirse.
- **Peki bu boşluklar tam olarak tatil gibi algılanır mıydı sende? Yoksa "bir dahaki iş ne zaman gelir" kaygısı mı taşıyordun? Mesela 1 hafta boş geçerse, tedirginlik olmuyor muydu?**
- İlk başlarda oluyordu kaygı ama sonra iş yaptığın çevre arttıkça nasılsa iş gelecek yine tempo olacak diye en kısa tatili bile doya doya geçirdim. Boşluklar tatil gibi algılanıyor evet çünkü yoğun tempodan çıkınca iyi geliyor.
- **Yani kalifiye oldukça deneyimin arttıkça oluşan bi rahatlık söz konusu.**
- Evet çünkü iş sürekliliği olan birlikte iş yaptığın firmalar ve insanlarla devam edince rahat oluyor kafa.
- **Ama yine de bir garanti hissediyor muydun evden çalışırken? Piyasa değişebilir orta ya da uzun vadede, iş azalabilir mesela.**
- Ondan çok freelance çalışanın kaygısı yaptığı işin parasını alabilmektir. Eğer freelance bir süre sonra gelişirse şirketleşiyorsun. Ama dediğin gibi şartlar değişirse, verdiğin fiyat teklifleri geri dönmezse bir süre sonra stres olabilir

mesela tam 1 ay bos geçerse. Ama dediğim gibi freelance iş yapanın en büyük kaygısı emek sarfettiği işin karışıklığını alamamaktır.

- **O zaman mesela 1 ay yoğun çalıştın ve iyi kazandın, sonrasında 2 hafta boş kalırsan, önceki yoğunluk boşa gidecek hissi olmuyor mu? Yani o parayı 4 değil 6 haftada kazanmış oluyorsun. Bu da freelance olmanın avantajını kaybettirmiyor mu?**
- Öyle bir durumda avantajını kaybeder evet. Freelance, sürekliliği olmazsa zaten anında kötüye giden bir süreç.
- **Peki iyi kazandığın bir süreçten sonra ara verip "bir süre tatil yapacağım" diyor musun?**
- Ben pek öyle çalışmadım sürekli iş vardı yapmam gereken.
- **Tatil yapar mıydın?**
- Evet o zaman bekardım, yılda 1 hafta ailemin yanına giderim.
- **Bu 1 hafta içinde işle ilgili iletişimi tamamen kapatıyor muydun?**
- İşle ilgili iletişim hiç kopmuyor, ayarlama yapmam gerekiyordu tatildeyken.
- **Şimdi kendi firmanı kurdun.**
- Evet, daha ciddiye alınmak ve sözleşmeli işler yapmak için firma olmak gerekiyordu. Ve tabi parayı tahsil etmek firma olunca daha olası. Bir de evlendikten sonra işlerin biraz daha düzene oturması, akşamları aileme ayırmak, h.sonu falan önem kazandı.
- **Her çalışma biçimine göre, zaman organizasyonunu nasıl yapıyordun?**
- Freelance'de iş hep seninle oluyor, firma kurduktan sonra da aynı. Müşteri her an ulaşabilmek istiyor. Ama mesaili işte bir yere kadar umrunda oluyor. Freelance ise umrunda olmak zorunda oluyor; işin hayatının kendisi oluyor yani, aradaki sınırlar kalkıyor.
- **Senin için boş zaman kavramı ne ifade ediyor?**
- Boş zaman değil de iş harici değerli zaman diyorum ben ona. İlgilenmek istediğim başka konulara yönelmek, okumak, araştırmak dışarda vakit geçirmek Benim için değerli zamanlardı. Çünkü freelance çalışırken bazen hayattan kopuyor insan. Kafamda işin olmadığı zaman oluyordu evet. Mesela haftasonu çalışmayınca tamamen iş harici o bahsettigim şeylere yöneliyordum.
- **Yeterince boş zaman yaratabiliyor musun peki kendine?**

- Evet, benim için bu önemli, aileme ve çocuklarıma zaman ayrımak değerli. Gördüğüm şu ki, genelde freelance çalışırken bu zamanı planlama işi pek yapılamıyor. Ama bunun sebebi iş değil bence, işi yapan kişi. Tecrübe ile öğrenilen bişey bu da. Mesela sana soruyor işi getiren kişi kaç günde yaparsın diye. Sen 1 haftada yapacağın ise 1 hafta dersen yandın. Genelde aklındakinin yarısı kadar daha eklersen herşey daha normal ilerliyor. 6 günlük ise 9 gün dersen kendi hayatını da zamansal olarak kurguluyorsun.

KAYNAKÇA

Alpagut, Gülsevil (2008). "AB'nde Güvenceli Esneklik ve Türkiye'deki Yasal Düzenlemeler." TİSK Akademi, 3 (5).

Ansal, Hacer (1994). "Kapitalist Üretim Esneklik Kazanıyor: Post - fordizm". İktisat Dergisi, 346.

Ansal, Hacer. (1999). Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar. Post-fordizm'de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor? İstanbul: Birleşik Metal İş Sendikası. http://members.tripod.com/~metalworkers/online.htm (Erişim Tarihi: 28.11.2016).

Ansal, Hacer (2004). "Geçmiş ve Gelecekte Ekonomik Gelişmede Teknolojinin Rolü". Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği 50. Yıl Yayınları, 35-58.

Arendt, Hannah (1994). İnsanlık Durumu (Çev: Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim.

Arın, Tülay (1985). "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm". Onbirinci Tez Kitap Dizisi, 1. İstanbul: Uluslararası Yayıncılık Ltd. Şti., 104-138.

Aytaç, Ömer (2005). "Kapitalizm ve Boş Zaman". Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 6 (1) 1-22.

Bahar, Emre (2003). Görüşme Yönteminin Avantajları ve Dezavantajları. http://emrebahar.blogspot.com.tr/ (Erişim Tarihi: 2. 5. 2017).

Balcı, Yusuf (1992). "İleri teknolojilerin yayılma hızının istihdama etkisi." Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. 37-38 (1) 181-188.

Balcı, Yusuf (1996). "Geçmişten geleceğe çalışma ilişkileri". Çerçeve, 17, (Mayıs – Temmuz).

Baldwin P.M. (1935). Technological unemployment. The Scientific Monthly 40 (1): 44-47.

Banks, Mark (2007). The Politics of Cultural Work. London: Palgrave Macmillan.

Bauman, Zygmunt (1996). Yasa koyucular ile yorumlayıcılar. İstanbul: Metis.

Bauman, Zygmunt (1999). Çalışma, tüketicilik ve yeni yoksullar. İstanbul: Sarmal.

Bauman, Zygmunt (2005). Bireyselleşmiş toplum (Çev: Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı.

Belek, İlker (1999). Post kapitalist paradigmalar. İstanbul: Sorun.

Bell, Daniel (1989). Communation tech.; for better or for worse? The information society. Edit: Jerry L. Salvaggio, Lawrence Erlbaum Associates, London.

Benevolo, Leonardo (1981). Modern mimarlığın tarihi, 1. Cilt (Çev. A. Tokatlı İstanbul: Çevre.

Bloch, Marc (2007). Feodal Toplum (Çev. M. Fırat). İstanbul: Kırmızı.

Bozkurt, Veysel (2005). Endüstriyel ve post-endüstriyel dönüşüm: Bilgi, ekonomi ve kültür. Bursa: Aktüel.

Castells, Manuel (2008). Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür, Cilt 1: Ağ toplumunun yükselişi (Çev. E. Kılıç). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Centel, Tankut (1992). Kısmi çalışma, İstanbul: Kazancı.

Childe, Gordon (2004). Kendini yaratan insan (Çev. F. Karabey Ofluoğlu). İstanbul: Varlık.

Clastres, Pierre (2006). Devlete karşı toplum (Çev. M. Sert, N. Demirtaş). İstanbul: Ayrıntı.

Cohen, Nicole (2014). Bir mücadale alanı olarak kültürel iş: Freelance Çalışanlar ve Sömürü". Medya, Meta ve Sermaye Birikimi: M@rx Geri Döndü: Derleyen: Vincent Mosco-Christian Fuchs, Türkçe Der. Funda Başaran. Ankara: Notabene. ss. 45-69.

Debord, Guy (2006). Gösteri toplumu. (Çev. A. Ekmekçi, O. Taşkent). İstanbul: Ayrıntı.

Deleuze, Gilles (2005). Kapitalizm ve şizofreni. (Çev. Ö. Doğan). Ankara: Araf.

Dereli, Toker (1985). Organizasyonlarda davranış. İstanbul: Okan.

Dereli, Toker (2001). "Teknolojik Değişmeler-Çalışma İlişkileri ve Yeni İstihdam Türleri" İş Güç Dergisi 3(2): http://www.isgucdergi.org / 25.02.2017.

Dolgun, Uğur (2005). Enformasyon toplumundan gözetim toplumuna. Bursa: Ekin.

Drucker, Peter (1994). Gelecek için yönetim: 1990'lar ve sonrası (çev. F. Üçkan) Ankara: Türkiye İş Bankası.

Ekin, Nusret (1994). Endüstri ilişkileri. İstanbul: Beta.

Er, Kemal (2007). "Çalışanlar Açısından Toplam Kalite Yönetimi Yabancılaşma İlişkisi: Elektronik Sanayii Örneği", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi. 4 (1) 1-40.

Erdem, Ziya (2005). "Sanayi İşçisi"nden "Bilgi İşçisi"ne: Yeni Ekonomi"nin

Değişen İşçi Tipi. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. 49 (1). 541-566.

Erkan, Hüsnü. (2004). Ekonomi sosyolojisi. İzmir: Barış.

Erol, Metin (2002).Sanayileşme ve ekonomik gelişmenin sosyolojisi. Ankara: Nobel.

Eryiğit, Süleyman (2000). Esnek Üretim, Esnek Organizasyon, Esnek Çalışma. Kamu-iş İş Hukuku ve İktisat Dergisi. 5 (4). http://www.kamu-is.org.tr/pdf/5411.pdf Erişim tarihi: 25.12.2016.

Finn, Mick, Martin Elliot ve Walton Mike (2000). Tourism And Leisure Research Methods. London: Longman.

Furnham, Gaili (1998). Postmodernism and community in the schools: Unraveling the Paradex Educational Administration Quarterly, August, Vol.34.

Gramsci, Antonio (1997). Hapishane Defterleri. İstanbul: Belge.

Grint, Keith (1998). Çalışma sosyolojisi (Çev. V. Bozkurt). İstanbul: Alfa.

Gorz, Andre (2014). Yaşadığımız sefalet, kurtuluş çareleri (Çev: N. Tutal). İstanbul: Ayrıntı.

Gurstein, Penelope, "Contextualising workers' lives in the global supply chain: case studies to and from Canada," in Proceedings of The transformation of work in a global knowledge economy: towards a conceptual framework, First WORKS conference: Chania, Greece, U. Huws, A. Dhudwar and S. Dahlmann (eds.) Leuven, Belgium: HIVA - Work and Organisation Sector. (Web published: http://www.worksproject.be/Gen_project_results.htm: 209 – 229. (Erişim tarihi: 23.04.2017).

Gülsever, Teoman(1989). Teknolojik gelişme, enformasyon teknolojisi, esnek üretim üretim ve esnek uzmanlaşma. Sanayi Kongresi Bildirileri, Yayın no: 134/I, 165-168. MMO: Ankara.

Habermas, Jürgen (1993). İdeoloji olarak bilim teknik (Çev. M. Tüzel). İstanbul: Yapı Kredi.

Hall, Richard (1986). Dimensions of Work, USA.

Hardt, Michael ve Antonio Negri (2001). İmparatorluk. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.

Hardt, Michael ve Negri, Antonio (2003). Dionysos'un emeği; Devlet biçiminin bir eleştirisi (Çev. E. Başer). İstanbul: İletişim.

Harvey, David (1993). "Esneklik: tehdit mi yoksa fırsat mı?" (Çev. Ayça Kurtoğlu), Toplum ve Bilim, Bahar 56-61.

Harvey, David (2014). Post modernliğin durumu (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis.

Horkheimer, Max. (2005). Akıl tutulması (Çev. O. Koçak). İstanbul: Metis.

İlhan, Süleyman (2007). "Yeni Kapitalizmin Karanlık Yüzü: İnsanilik ve Ahlâkilik Söylemlerinin Sahiciliği Üzerine", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (2) 283–306.

Juniu, Susana (2000). "Downshifting: Regaining the Essence of Leisure" Journal of Leisure Research, Vinter, 32 (1) 69-73.

Keser, Aşkın (2009). Çalışma psikolojisi. Bursa: Ekin.

Keser, Aşkın (2005). Çalışma yaşamında dönüşümler. Ankara: Nobel.

Kızılçelik, Sezgin ve Yaşar Erjem (1996). Açıklamalı sosyoloji sözlüğü. İzmir: Saray.

Koçak, Hakan (2015). "Neo-liberal Dönemde Çalışmanın Geçirdiği Dönüşüm." Toplum ve Hekim, 30 (3), 192-197.

Koçel, Tamer (2014). İşletme yöneticiliği. İstanbul: Beta.

Koray, Meryem (1992). Endüstri ilişkileri. İzmir: Repar.

Kuczynski, Jurgen (1994). İşçi sınıfı tarihi. (Çev. G. Üstün). İstanbul: E Yayınları.

Kumar, Krishan (2013). Sanayi sonrası toplumdan post-modern topluma çağdaş dünyanın yeni kuramları (Çev. M. Küçük). Ankara: Dost.

Lafargue, Paul (1999). Tembellik hakkı. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Kırmızı kedi.

Lordoğlu, Kuvvet (1990). Eve iş verme sistemi içinde kadın işgücü üzerine bir alan araştırması. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.

Lordoğlu, Kuvvet, Mete Törüner, Nurcan Özkaplan (2000). Çalışma iktisadı. İstanbul: Beta.

Lordoğlu, Kuvvet, Özkaplani Nurcan (2005). Çalışma iktisadı, İstanbul: Der.

Marx, Karl (1979). Grundrisse. İstanbul: Birikim.

Marx, Karl (1867). Capital: A Critique of Political Economy, Volume I. London: Penguin Books.

Meda, Dominique (2012). Emek, kaybolma yolunda bir değer mi? (Çev. I. Ergüden). İstanbul: İletişim.

Mies, Maria (2012). Ataerki ve birikim. (Çev. Y. Temurtürkan). İstanbul: Dipnot.

Munck, Ronaldo (2003). Emeğin Yeni Dünyası. (çev. M. Tekçe). İstanbul: Kitap.

Naisbit, John (1987). 2000 yılının sonrası: Sanayi sonrası toplum. İstanbul: Der.

Nemli, Esra (1998). "Rekabet Avantajı Kazanmada Örgütsel Esnekliğin Önemi." Amme İdaresi Dergisi 31 (3) 76-86.

Okçuoğlu, İbrahim (1996). Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi-iç pazarın oluşma süreci. İstanbul: Varsoy.

Omay, Umut (2008). "Boş zamanın manipülasyonu ve çalışma". " İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi. 10 (3) 122-147.

Omay, Umut (2009). Emeğin kültür ve manipülasyon teorisi. İstanbul: Beta.

Orhan, Serdar ve Fatih Savuk (2014)."Emek-Teknoloji-İşsizlik İlişkisi." Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Dünyası Dergisi 2(2): 9-24.

Osmanlı, Umut ve Sevde Kaya (2014). "Püritanizm'den Hedonizm'e Değişen Boş Zaman Kavramı." Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi. http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/?page=makaleler (Erişim tarihi: 23.11.2016).

Özveri, Murat (2014). "Alt İşveren (Taşeron) Sermayenin Örgütlü İşgücüne Başkaldırısıdır" http://www.birlesikmetal.org/kitap/kitap_99/1999-3.pdf (Erişim tarihi: 20. 06. 2017)

Pamuk, Şevket (1995). 100 soruda/Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi. İstanbul: İletişim.

Patton, Michael (1990). Qualitative evaliuation an research methods (2.ed.). London Sage Pub.

Russell, Bernard (1993). İnsanlığın Geleceği (Çev. İ. Kaya). İstanbul: Boğaziçi.

Russell, Bernard (1999). Aylaklığa Övgü. (Çev. M. Ergin). İstanbul: Cem.

Selamoğlu, Ahmet ve Kuvvet Lordoğlu (2006). Katılım sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye'de işgücü ve istihdam görünümü. AB'ye Sosyal Uyum Dizisi: Ankara: Belediye- İş.

Schofield, Janet (1990). Creasing the generalizability of qualtitative research. W. Eisner ve A. Peshkin (Ed.). Qualtiative inquirv in education: The continuing debate. New York: Teachers College Press. 201-232.

Seidman, Irving (1991). Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences. New York: Teachers College Press.

Sennett, Richard (2014). Karakter aşınması (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı.

Sennett, Richard (2015). Yeni kapitalizm kültürü). İstanbul: Ayrıntı.

Tanilli, Server (2006). Uygarlık tarihi. İstanbul: Alkım.

Soyer, Polat (1980). "İşçinin Bir Başka İşverenin Yanında Çalışması ve Bireysel

Bireysel İş Hukukuna İlişkin Bazı Sorunlar", Yasa Hukuk Dergisi, 3, Mart. 339–340.

Soyer, Serap (1996). Endüstri sosyolojisine giriş. İzmir: Saray.

Şenel, Alaeddin (1985). İlkel toplumdan uygar topluma. Ankara: Birey ve Toplum.

Stewart, Thomas (1997). Entellektüel sermaye: Örgütlerin yeni zenginliği, (Çev: N. Elhüseyni, Z. Dicleli). İstanbul: MESS.

Talas, Cahit (1981). Toplumsal politikaya giriş. Ankara: S.Yayınları.

Taymaz, Erol (1993). "Kriz ve teknoloji." Toplum ve Bilim, Bahar, 56-61.

Tınar, Mustafa Yaşar (1996). Çalışma psikolojisi. İzmir: Necdet Bükey A.Ş.

TİSK, 1999. "İşgücü piyasasında esneklik gereksinimi", İşveren Dergisi, XXXVII sayı 4, Ocak, 1999.

Toffler, Alvin (1993). Dünyayı nası bir gelecek bekliyor? (Çev. M. Çiftkaya). İstanbul: İz.

Toffler, Alvin (1992). Yeni güçler - Yeni şoklar (Çev: B. Çorakçı). İstanbul: Altın.

Tokol, Aysen (2000). Prof. Dr. Nurhan Akçaylı'ya armağan: Esneklik ve endüstri ilişkileri. Bursa : Ezgi.

Tokol, Aysen (2003). Tele Çalışma Geleceğin Çalışma Şekli Olabilir mi? İş güç. 5 (1) Sıra: 1 No: 18.

Tokol, Aysen (2011). Endüstri ilişkilerinde yeni gelişmeler. Bursa: Dora.

Tonta, Yaşar (1999). "Bilgi toplumu ve bilgi teknolojisi", Türk kütüphaneciliği, 13/4.

Tozlu, Emine (2011). "Genel Olarak Esnek Çalışma Sistemleri ve Tele Çalışma ve Sıkıştırılmış İş Haftasının Karşılaştırılması" Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi. 3(4) 99-116.

Tuncay, Can (1995). "Esnekleşmenin Değişik Boyutları", Çalışma Hayatında 21. Yüzyılın Yeni Ufukları. Mercek Dergisi, No.227, ss. 207–227.

Tuncay, Can (1999). "Değişim, Esneklik ve Türkiye İçin Çözüm Önerileri", Mercek 4 (15), Temmuz.

Türnüklü, Abbas (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilecek nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 24. Ankara: Pegem.

Urhan, Betül (2014). Sendikasız kadınlar, kadınsız sendikalar: Sendika-Kadın

İlişkisinde Görülen Sorun Alanlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. İstanbul: Kadav.

Veblen, Tornstein (2005). Aylak sınıfın teorisi (Çev.: Z. Gültekin ve C. Atay). Babil.

Weber, Max (1985). Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu. (Çev. Z. Aruba). İstanbul Hil.

Womack, James, Daniel Jones ve Daniel Roos (1990). Dünyayı Değiştiren Makina Makina. (Çev: O. Kobak). Otomotiv Sanayii Derneği.

Yavuz, Arif (1995). Esnek çalışma ve endüstri ilişkilerine etkisi. Ankara: Kamu-iş.

Yavuz, Cavit Işık (2004). "İşin sosyolojisi ve iş sosyolojisi". Mesleki Sağlık ve ve Güvenlik Dergisi. 5 (19) 1-8.

Yentürk, Nurhan (2000). "Post-fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği." Toplum ve Bilim, 86, 42-56.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek (1999). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Ankara: Seçkin.

Yüksel, Yusuf (2010). "Esnek kapitalizm ve altın yakalı çalışanlar" İş Ahlakı Dergisi, 3 (5) 97-117.

Zubritski, Mitropolski, Kerov (1971). İlkel köleci feodal toplum (Çev.: S. Belli Ankara: Sol.

ÖZGEÇMİŞ

Adı / Soyadı:	Nihal Samsum
Doğum tarihi ve yeri:	28.12.1986 / Hatay
İlköğretim:	Atatürk İlköğretim Okulu
Lise:	Eskişehir Fatih Anadolu Lisesi
Üniversite (Lisans):	Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi - Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri.
Yüksek Lisans:	Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü – Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı.